

पं. श्री मुक्तिविमलजी जैनग्रन्थमाला ग्रन्थाङ्क ७

शांतमूर्त्ति पं. दयाविमलजीगणिवरपादपद्मेभ्यो नमो नमः

जगत्सूत्र्यक्रियोद्धारक सूरिपुरन्दर श्रीमद् ज्ञानविमलसूरिविरचितवृत्त्युपेतम्

प्रश्नव्याकरणसूत्रम्

सकलसिद्धांतवोचस्पति-चालब्रह्मचारी-अनेकसंस्कृतग्रंथप्रणेता-श्रीमदुपन्यासप्रवरमुक्तिविमल
गणिवरान्तेवासी-विद्वद्भार्य-व्याख्यानवाचस्पति-कविदिवाकर-श्रीमत्पुन्यासरङ्गविमलगणिवरोपदेशेन

प्रकाशकः-मुक्तिविमलजैनग्रन्थमाला व्यवस्थापकः शांतिलाल हरगोविन्ददासः

संशोधकः-पं डि त. म फ त लाल झ वे र चं द

वीर संवत् २४६३

ज्ञान सं. २११

विक्रम सं. १९९३

मुक्ति संवत् १९

पृष्ठ २-१२-०

प्रातिस्थान-

शाह शांतिलाल हरगोबनदास २ मफतलाल झवेरचंद
ठे. देवीशहनी पाडो, नागजी भूदरनी पोळ
अमदावाद अमदावाद

१ श्री ३६ पृष्ठ वीर वीजय प्रेसमां पांजरापोळ,
मणीलाल छगनलाले छापुं
त्यापछीनुं संपुणे शारदा मुद्रणालय जैन सोसायटीना मालीक
पं. भगवानदास हरखचंदे छापुं
वाइटल पेज श्री कीश्रा प्रिन्टरी, रतनपोळ-अमदावाद.

वे बोल

प्रश्रव्याकरणसूत्र ए कृतग्रंथ लेखाय छे आना उपर अभयदेवद्वारि महाराजनी टीका प्रथम छपाई छे—आ ग्रंथ उपर नहि छपा-
 थेली पू. ज्ञानविमलद्वारिनी बीजी टीका अमारी ग्रंथमाळा तरफथी छपाववामां आवी छे. आ टीका एटली बधी सरळ अने हृदयंगम छे के
 गमे तेवा नवीन अभ्यासीनी पण तेमां स्हेजे प्रवेश थइ शके छे. आ ग्रंथमां आवता एकेक विषयने एटली सरसरीते छण्यो छे के
 दरेक वांचकने ते संबंधी संतोष थाय. प्रस्तुत ग्रंथकारनुं जीवन ग्रंथनुं अवलोकन विगरे संबंधीनुं विस्तृत वर्णन आना बीजा
 भागमां असे आयवना होई अत्यारे ते संबंधी कांई उल्लेख करता नथी, आ ग्रंथना शुरुआतना फर्मा सियाय वाकीना फर्मा निर्णयसागरी
 टाइपमां छपाववामां आव्या छे, अने हवे पछीनो बीजो भाग पण निर्णयसागरी टाइपमां छपाववानो शरु करी दीधेल छे आना
 संशोधन माटे ग्रण प्रतिनो उपयोग करवामां आव्यो छे ? देवीशाना पाडाना विमळना उपाश्रयनी प्रत २ इहेलाना
 उपाश्रयनी प्रत ३ जैनांद पुस्तकालयनी प्रत, छतां आ त्रणे प्रतोमांथी एके प्रत पूर्वे नहि संशोधायेली होवाथी आने शुद्ध
 करवामां बहुज प्रयत्न करवामां आव्यो होवा छतां कांइ पण स्वलना रही होय तो तेने वांचको सुधारी लेद्रे

प्रह्लादनपुर

एज-

आपाड शुक्ल पूर्णिमा
 विक्रम संवत् १९९३

व्याख्यानवाचस्पति विद्वद्वर्य परमपूज्य श्रीमत्पंन्यास
 रंगविमलगणिवर विनेयाणु कनकविमलजी

आ ग्रंथना प्रकाशनमां आर्थिक सहाय

- १०१ शाह सरकरचंद केवळदास अमदावाद
 १०१ शाह डाबामाद कीशोरदासनी विधवा याह आधार
 तरफची अमदावाद
 ५० पटवा डाबामाद सांकळचंदनी विधवा वेन जासुदेवेन
 तरफची अमदावाद
 ५१ शेरदलाल केवळलाल दलमुलुमाद विधरोल
 ५१ शाह कमाभाद धकोरभाद विजापुर
 ४० गुतारपाडानी चाइशोना उपाश्रय तरफची विजापुर
 १०१ शाह डाबामाद वीरचंद तरफची तेमना पुत्र पोपटलाल
 ना स्मरणार्थे लाडोल
 ५१ शाह उगमचंद दळीचंद तरफची तेमनां घर्मपत्नी
 चाइ शान्ताना स्मरणार्थे

करनार सदृग्रहस्थोनी यादगीर नामावली

- ३१ दोशी लालचंद खुशालदास ब्राह्मणवा
 ४१ दोशी नगीनभाद डाबामाद ब्राह्मणवा
 तथा मणीलाल घेलाभाद ब्राह्मणवा
 ११ काळीदास छगनलाल ब्राह्मणवा
 ११ संयवी गोकळदास खुवचंद ब्राह्मणवा
 २५ चीमनलाल अनोपचंद लोद्रा
 २५ श्री लोद्राना श्री संघ तरफची ज्ञानखतामांथी
 १५ शेट पुनमचंद रतनचंद पेयापुर
 १६ शेट माणिकलाल मलुकचंद पेयापुर
 १०१ श्री विमलगच्छना उपाश्रयना ज्ञानखतामांथी पेयापुर

परमपूज्य-शान्तिमूर्ति श्रीमद् पंथ्यास दयाविमलगणिवरपादपत्रोभ्यो नमः

। श्रीगोडीपार्श्वनाथाय नमः । श्रीप्रवचनेभ्यो नमः ।

तपागच्छाधिपति सूरिपुरन्दरश्रीमद् ज्ञानविमलसूरिविरचितवृत्त्युपेतम्

॥ प्रश्नव्याकरणम् ॥

ॐ नमः सिद्धम्

ऐन्द्रवृन्दनतक्रमोऽमिनगुण-प्राज्यद्विसिद्धिप्रदः । श्रीपार्श्वः परमेश्वरो विजयते, विश्वत्रयीनायकः ॥
यत्तौल्यं न विभसि कल्पफलदो, यच्छत्रपीठं जने । यन्नामाऽपि पिपत्ति सौख्यमतुलं, चात्यन्तिकं चाऽक्षयम् ॥१॥
श्री वामेयजिनो ददात्यभिमत्तं, संसारसंज्ञे मरौ । यन्मूर्तिः सुरभूरूढां सदृशतामालम्बते साम्प्रतम् ।
यन्मौलौ फणिनः फणा दलततिर्जाता तदग्रस्थितो । ररनौघः कुसुमायते स भगवान् भूयात्सदा श्रेयसे ॥२॥

१ चाऽव्ययम्

जीयात्सदा श्रीजिनवर्द्धमानः, सिद्धार्थभूषाऽन्वयवर्द्धमानः ।

मन्ये जगद्विभृगान् निहन्तुं, दधार योऽङ्कुच्छलतो मृगेन्द्रम् ॥३॥

जयति जगदीपनिभं, जैनं तेजश्च वर्द्धमानकान्तिभरम् । नैच्छत् स्नेहदशादि, पात्रं नाऽधः करोति कदा ॥४॥

जीयात्सदा जैनागीर्षद्वितलयमाप्य वस्तुविस्तारं । कलयन्ति ललितहृदया, भवन्ति भव्यत्वतचभृतः ॥५॥

यैर्माद्देशोऽपि कठिनोपलभ्युचिस्ते, सिक्तं तथा निजकृपासतो यदेतत् ।

जातं तथा नवनवाङ्कुरितं सुयोधैस्ते ज्ञानदातृगुरवोऽत्र सदा जयन्तु ॥६॥

रम्या नवांगधृत्तीः, श्रीमदभयदेवसूरिणा रचिताः । ताः सद्भिर्व्याच्यमानाः, सुदृशां तत्त्वप्रयोजकराः ॥७॥

सम्प्रति भानुयुतथ इयाऽऽसतेऽनल्पजल्पगम्भीराः । परमवनिवेदमसंगतपदार्थभाभति वीषिकया ॥८॥ युगमं ॥

मत्तो मन्दमतीनां, स्त्रीयाऽन्येषां परोपकाराय । विवरणमेतत्सुगमं, शब्दार्थं भवतु भङ्गानाम् ॥९॥

सद्भिरेवं नो ह्यस्यः, किमकारि विचेष्टितं शिशोरुचितं । आघातोऽपि हि वदने, दत्ते ताम्बूलमिव किंनो ॥१०॥

तस्मान्मदीययत्नः, फलेप्रद्विः स्यात् सतामनुग्रहतः । प्रश्रव्याकरणाङ्गस्य धृत्तेः [सौ] सुखयोधिका विषयः ॥११॥

तथा इह जगति सरुयोऽपि लोकः सुलभित्यपी दुर्लभपराङ्मुल्यथ, सुखं च पारमार्थिकं त्रैकालिकदुःखाऽत्यन्ताभावस्तच्च

सरुद्वर्त्मशय्यालमोक्षमप्यं, न पुनरिन्द्रियादिमप्यं सासारिकमपि, यस्य सहस्रान्दनाऽऽनादिरूपोपाधिकलिततेन दुःखानुपत्रित्वात्

प.शुभाभासुप्रियुपरेण पञ्चमरीषिकात्कल्पयत्कथासिद्धिः ॥३॥ अथार्थव्याख्यानं ॥३॥ अथार्थव्याख्यानं ॥३॥ अथार्थव्याख्यानं ॥३॥

धर्मफलत्वेन प्रधानपुरुषार्थत्वात् स तु ज्ञानाद्यासेवनयैव सिद्ध्यति ज्ञानादीनामेव तरकारणत्वेन मोक्षमार्गत्वात् । यदुक्तं
नाणं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तथा । एस मग्गोत्ति पन्नत्तो, जिणेहिं चरदंसीहिं ॥१॥

ज्ञानादिशून्यस्य तु मोक्षस्यैवाऽसंभवात् कुतस्तज्जन्यमुल्ल्भप्रसिः, न च कोऽपि मार्गमप्रतिपन्नो मार्गभ्रष्टो वा समीहितनगराऽ
वाप्त्या तत्सुखोपभोगी स्यादिति लोकेऽपि, तत्र ज्ञानादिष्वपि साक्षान्मोक्षसाधनं सम्यक् संयमानुष्ठानं तत्र सम्यग्ज्ञानपूर्वकमेव
अतः प्रथमतो लोके लोकोत्तरेऽपि ज्ञानमेव प्रयत्नविषयीकार्यः यतः—

पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठइ सच्चसंजए । अग्गणी किं काही, किं वा नाही छेयपावगं ॥ १ ॥

तस्मात् सम्यग्ज्ञानाभावे च 'हेयोपादेयपदार्थज्ञानपरिरहितः केवलं प्राणतिपाताद्याश्रवेण्वाऽश्रान्तप्रवृत्तिभोगेव स्यात् ।
न पुनः संयमानुष्ठानं श्रेयत् यतोऽनादिप्रवाहापाति अविस्तिगतापत्तित्वेन जीवानां स्वतः सिद्धत्वात्, अतः सम्यक् ज्ञानाभावे
चारित्र्यवर्ताऽपि दुरापा, सम्यक्ज्ञानमपि मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानात्पञ्चधा तेष्वपि श्रुतज्ञानस्यैव प्राधान्यं, संयमे स्वपरोपकृतौ
सापेक्षत्वात् यदुक्तं—

सुयनाणं महड्ढियं केवलं तयणंतरं । अस्पणो सेसगणं च, जग्हा तं पयिभासगं ॥१॥

तदपि द्रव्यभावभेदेन द्विधा द्रव्यश्रुतं भावश्रुतंवेत्यादि, भूयान् विचारस्तु नंदिवृत्त्यादिभ्योऽवसेयः । अत्र तु श्रुतज्ञानस्यैव

१ हेया यंधासचपुत्तपाया जीवाजीवा य हुंति विन्नेया । संवरनिज्जल्लुम्बो त्तिन्नि वि एआ उवावेया ॥ १ ॥

जीवो संवर निज्जरपुक्खो चत्तारि हुंति अरुत्ता । रुइ धघासव पुत्तपाया मोसो हुंति अज्जीवा य ॥ २ ॥

भावमङ्गलरूपत्वात् धुरिप्रकाशाहं, तत्र तस्योपादानभूतं द्रव्यश्रुतं तदपि मंगलरूपं तदपि द्विविधं सूत्रार्थोभयरूपं, तत्र द्वादशाङ्ग्या
अर्थभाषकोऽहंनेत्र, तथाविधाऽहंनेत्रचनेन गणधराणां तथाविधकार्यक्षयोपशमस्य प्रादुर्भावात्, सूत्ररचना तु अभिलाष्यानामर्थानां वाचक-
शब्दसन्दर्भरूपा गणधरायचैव यतः--“ अत्यं भासद् अरहा सुत्तं गुंथति गणहरा निडणमिति ” परं क्षायोपशमवचिञ्च्यत्
गणधरवचनाऽपि प्रतिगणधरं भिन्नैव, न चैवमर्थभाषणेऽपि प्रति तीर्थकरभिन्नता शङ्कनीया । सर्वेषामपि तीर्थकृतार्थप्ररूपणे
भेदाऽभावात् तन्निदानस्य केवलज्ञानस्य क्षायिकत्वेन सह वैचित्र्याऽभावात् । अतः श्रुतज्ञानस्यैव मङ्गलरूपता उक्ता ॥

तत्र प्रेक्षावतां महत्यर्थं शास्त्रस्यादौ मङ्गलादिवचुष्टुपमन्वेष्टव्यम् । तत्र त्रिधा मङ्गलं कायिकं वाचिकं मानसिकं च, तत्र
कायिकेन शास्त्रस्याऽऽदेयतया प्रवृत्तिर्भवति । वाचिकं शिष्यश्रित्यर्थं । मानसिकं निर्विघ्नतया ग्रंथसमाप्त्यर्थं निःश्रेयसाऽवाप्त्यर्थं
च । तथा चाशीर्वादात्मकं वस्तुनिर्देशात्मकं नमस्कारात्मकं वा, अत्र तु श्रेयोभूतशास्त्रस्यैव मङ्गलात्मकत्वं इत्येवं मङ्गलं
श्रित्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय आदौ मध्येऽवसाने चाऽवसानव्यं । यत आदिमंगलपरिग्रहीतानि शास्त्राणि निर्विघ्नतया पारगामीनि
भवन्ति । मध्यमङ्गलपरिग्रहीतानि शिष्यबुद्ध्यावारेपितानि स्थिरपरिचितानि भवन्ति । अन्त्यमङ्गलपरिग्रहीतानि पुनः शिष्यप्रशिष्यादि
परंपरानुगामीनि स्युः । तत्र [प्रा] प्रकृतशास्त्रे आदिमङ्गलं ‘नमो अरिहंताणमिति’ पदेन ‘अंबू इ णमोत्ति’ भगवदामन्त्रणेन दर्शि-
तमेव । मध्यमंगलं प्रथमसंस्कारद्वारे अर्हिसा भगवती वर्णने दर्शितम् । अन्त्यमंगलं तु “नायपुत्रेण वीरेण भगवया पयासियं” इत्या-
लापकेनेति बोध्यं, इत्यलं विस्तरेण विस्तारार्थिना चाऽन्ये ग्रन्था विलोक्या इति शास्त्र प्रस्तावना । तत्र मङ्गलं तु दर्शितम् ॥१॥

सम्बन्धस्तु वाच्यवाचकभावः कार्यकारणभावलक्षणः गुरुरूपवर्कमलक्षणो वा ॥२॥ प्रयोजनं तु द्वेषा परं अपरं च, तदपि

कर्तृश्रोतृस्वामिप्रकारत्वेन प्रत्येकं द्विधा, अनन्तरं परंपरं कर्तुः श्रोतुश्च, तत्र कर्तुरनन्तरप्रयोजनं सत्त्वानुग्रहबुद्ध्या शास्त्रं कुर्यती महती निर्जरा तीर्थकृन्नामप्रभृतिपुण्यप्रकृतेर्वन्थश्च, यदुक्तं—

न भवति घर्मश्रोतुः सर्वरयैकान्ततो द्वितश्रवणात् । द्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या चक्रतुस्त्वेकान्ततो भवति ॥१॥ इति परंपरं तु मोक्ष एव । श्रोतुश्चापरं प्रयोजनं यथावस्थितपदार्थावगमपूर्वकं । सदुपदेशानुष्ठानमभ्युत्थ्यादि उभयोरपि परं प्रयोजनं मोक्ष एव, ततः परमप्रयोजनाऽभावात् ॥३॥

अभिधेयं तु अस्य शास्त्रस्यैव प्रश्नव्याकरणेति नाम इति मङ्गलादिवचतुष्टयमुक्त्वा अथ शास्त्रस्याऽभिधेयार्थमाह—
श्री पार्ष्वनाथाय नमः नमो अरिहंताणं । जंजू-दृ णमो । अण्हयसंवरविणिच्छिद्यं पवयणस्स निरसंदं ।
बोचणामि णिच्छयत्यं सुहासियत्यं महेसीहिं ॥ १ ॥

अथ प्रश्नव्याकरणाख्यं दशमाङ्कं व्याख्यायते । प्रश्नाः—अद्भुष्टादिप्रश्नविद्यास्ता व्याक्रियन्ते—अभिधीयन्ते अस्मिन्निति प्रश्न-
व्याकरणं, कर्तर्येनटि सिद्धे । कचिद् प्रश्नव्याकरणदशा इति नाम दृश्यते, तत्र प्रश्नानां-विद्याविशेषाणां यानि व्याकरणानि तेषां प्रतिपादनपरा दशाऽध्ययनप्रतिबद्धा ग्रंथपद्धतयः इति एतादृशं अंगं पूर्वकालेऽभूत् । इदानीं तु आश्रवसंवरपञ्चकं व्याकृतिरेव लभ्यते । पूर्वाचारैरेदं युगीनपुराणां तथाविधहीनहीनतरपाण्डित्यवल्लुब्धिवीर्याऽपेक्षया पुष्टालम्बनमुद्दिश्य प्रश्नादिविद्यास्थाने पश्चाश्रवसंवररूपं समुत्तारितं, विशिष्टसंयमवतां सयोपशमवशात् प्रश्नादिविद्यासंभवात् । ततः संयमवानेव तद्वान् अतस्तत्स्वरूप-

मन्वारितवान् श्रीमद्वीरस्वामिशिष्यपञ्चमगणधरः श्रीसुधर्मस्वामिनामा स्वशिष्यश्रीजम्बूस्वामिनमुद्दिशयेति । अत्र सम्बन्धाऽ-
भिधेयप्रयोजनप्रतिपादनपरामार्थगाथासाह—

‘ जंबू ’ इत्यादि पुनः पुस्तकान्तरे उपोद्घातग्रन्थः प्राप्यते यथा

तेजं कालेजं तेजं समएगं चंपा नाम नयरी होत्या, पुष्पाभे चेषए, वणसंढे असोगवरापायवे पुढविसिञ्जापट्टए, तथ णं चंपाए
नयरीए कोणीए नामं राया । धारिणी देवी होत्या । तेजं कालेजं तेजं समएगं समणस्स भगवओ महवीस्स अंतंवासी अज्ज-
सोहम्मं नामं थेरे जाइसंपन्ने, कुलसंपन्ने, वत्ससंपन्ने, रूत्रसंपन्ने, विणयसंपन्ने, नाणसंपन्ने, दंसणसंपन्ने, चरितसंपन्ने, लज्जासंपन्ने,
लायवसंपन्ने, ओयसी, तेयसी, वचसी, जससी, जियमाणे, जियमाणे, जियजोहे, जियनिदे त्रिषइदिए जियपरिसहे
जीवियासमरणभयविष्यमुक्के, तवप्पहाणे गुणए० करणए० चरणए० निच्छए० अश्शस्थए० विज्जाए० मंतए० जोगए०
अज्जवए० महवए० लायवए० खंतिए० गुत्तिए० मुत्तिए० वंभए० वयए० सचए० सोयए० नाणए० दंसणए०
चरितए० चइइसए० चउनाणोवगए ॥ पंचहिं अणगासएहिं सद्धिं संपरिखुडे, पुब्बाणुपुल्लि चरमाणे, गामाणुगामं-दुइज्जमाणे
॥५०॥ जेणेव चंपानयरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता जाव अहापडिहं उगहं उगिण्हित्ता संजमेण त्वसा अप्पाणं
भावेमाणे विहरइ । परिसा निगया, धम्मो कहिओ, जामेव दिसिं पाउब्भुआ तामेव दिसिं पडिगयो । तेजं कालेजं तेजं
समएणं अज्जमुहुमस्स थेरस्स जेहे अंतंवासी अज्जजंबूनामे थेरं अदूरसामंते उइंजाणु अहोसिरे ज्झणकोट्टोवगए जाव संजमेणं.

१ अत्र सर्वेषां वर्णनं बोधपातिकांगोपागादवसेयं ।

तवसा अप्पाणं भवेमाणे विहरइ । तएणं से अज्जजंबू जायसहे [जायसंसए जायकोउहल्ले] ३ उल्लव्वसहे ३ संजायसहे ३
 समुप्पन्नसहे ३ जेणेव अज्जसुहम्मे थेरे तेनेत्र उवागच्छइ, उवागच्छिता अज्जसुहम्मं थेरं तियलुतो आयाहिगपयाहिणं करेइ, वंदइ
 नमंसइ । नचासण्णे नाइदूरे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासमाणे एवं वयासी । जइ णं भंते समणेणं भगवथा महावीरेण जाव संपत्तेण
 नवमस्स अंगस्स अणुत्तरोचाइयदसाणं अयमहे पन्नत्ते । दसमस्स णं भंते अंगस्स पण्हवागएणाणं समणेगं ३ जावसंपत्तेणं के अट्ठे
 पणत्ते ? जंबू दसमस्स अंगस्स समणेणं ३ जाव संपत्तेणं दो सुयलंधा पणत्ता । आसवदारा य संवइदारा य । पढमस्स णं भंते
 सुयलंधस्स समणेणं ३ जाव संपत्तेणं कइ अज्जयणा पणत्ता ? जंबू पढमस्स णं सुयलंधस्स जाव संपत्तेणं पंच अज्जयणा पणत्ता,
 दोचस्स णं भंते ? ० एवं चेव, एएसि णं भंते ! अज्जयणाणं अण्हयसंवरानं समणेणं ३ जाव संपत्तेणं के अट्ठे पणत्ते ? तएणं
 अजसुहम्मे थेरे जंबू नामेणं अणगारेणं एवं वुत्ते समाणे जंबू अणगारं एवं वयासी । 'जंबू इणमो' इत्यादि अयं च 'तेणं कालेणं
 तेणं समएणमित्यादिकः पाठः पठ्ठंगमथमहातादवसेयः । इहाऽमुत्राऽनुक्तोपि ग्रन्थयद्धतिलापनिरुद्धं उयोद्वयातसूत्रतया लिखितो वृत्ति-
 कारिणा श्रीमदभयदेवस्वरिणा, या च इहाऽस्य द्विश्रुतस्कन्धतोक्ता साऽस्येह न व्यक्ता परं आश्रवसंवयोर्विसंवादिधर्मतयोक्ता ।
 अत्र तु एकश्रुतस्कन्धतया एव रूढत्वात् 'जे आसत्ता ते संवरा' इति पद्धत्या कथं आश्रयरिहारे संवरासेवनत्वमेवेत्येकत्वं
 एक एवेति ज्ञेयं । गाथा व्याख्यानमाह—

'जंबू' नामेत्यामन्त्रणं 'इणमो' चि इदं वक्ष्यमाणतया मत्त्यक्षं यत्शास्त्रं किंभूतं 'आश्रवसंवरविणिच्छयं' ति आ-अभिविधिना सर्व-
 व्यापकविधित्वेन श्रौति-श्रवति वा कर्म येभ्यस्ते आश्रवाः प्राणातिपातादयः पंच । तथा संवियन्ते निरुध्यन्ते आत्मकासारे कर्म-

सलिलं प्रविशत् वैरिति संवराः प्राणातिपातविरमणरूपादयः पञ्च, ते आश्रयाश्च संवराश्च विशेषेण फलद्वारात्तया निश्ची-
यन्ते-निर्णीयन्ते स्वरूपाभिधानतो यरिमन् तदाश्रयसंवरविनिश्चितं । पुनः किंभूतं प्रवचनं द्वादश्यां जिनशासनं तस्य निस्पन्द इव
निस्पन्दः मूर्द्धिकाखड्गैरादिमुन्दरफलस्य निस्पन्द इव परस्परसन्तुतिरिव अस्य प्रवचनसारत्वात्, तत् सारत्वं चरणरूपं, चरणं च
आश्रयसंवरपरिहारासेवनालक्षणातुष्टानमतिपादकत्वात् सारं यदुक्तं-

सामाह्वयमाह्वयं सुयनाणं जाव विन्दुसाराओ । तस्स वि सारो चरणं सारो चरणस्स निव्वणं ॥९॥

इति वचनात् तत्तादृशं शास्त्रं ' वोच्छामि ' वक्ष्ये भणिव्यामि किमर्थं ' निच्छियत्थं ' ति-निर्गतः कर्मणां चयो निश्चयो
मोक्षस्तदर्थं तत्राप्राप्तये । अथवेदं विनोपणं शास्त्रस्यैव निश्चयो मोक्षस्स एव अर्थः प्रयोजनं साक्षान्मुक्तिहेतुः, तेनाऽस्य मोक्षांगत्वं
नामस्थापनाद्रव्यभावादीनि । तथाऽत्र तीर्थकारापेक्षया अर्थतः आत्मागमता, गणधरापेक्षया अनंतरागमता, तच्छिष्यापेक्षया
परंपरागमता, जंतु इत्यनेन सुधर्मव्याम्यपेक्षया आत्मागमता जन्मस्वाम्यपेक्षया अनंतरागमता तच्छिष्याऽपेक्षया 'परंपरागमता।
अत्र पत्वार्यनुयोगद्वाराणि नाम-स्थापना-द्रव्य-भावादीनि निर्युक्तितोऽवसेयानि । तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात्
आश्रयास्तेष्व्यात्मपरिणामा अशुभसंकल्पास्तान्नामत्तश्च प्रतिपादयन्नाह-

श्री पार्श्वनाथाय नमः ॥ नमो अरिहंताणं ॥ जंतु-इ णमो । अण्हयसंवरचिणिच्छियं पचयणस्स निस्संदं ।
वोच्छामि णिच्छियत्थं सुहासियत्थं महेसीहिं ॥ १ ॥

ग्रंथकर्ता श्री सुधर्मस्वामी जंतु प्रति इदं वक्ष्यमाणमाह आश्रयाः-प्राणातिपातादयः, संवराः-प्राणातिपातविरमणदयः, तेषां

निश्चितो निर्णतोऽर्थो यस्मिन् तत्, आश्रवन्ति-आगच्छन्ति कर्माणि येभ्यस्ते आश्रवाः । संव्रियन्ते पापकर्म इति संवराः प्रवचनद्वादांशस्य निस्यंदं-सारं वोच्छामि-वक्ष्ये । निश्चितार्थ-मोक्षप्रयोजनभूतं, सुष्ठु शोभनतया भाषितो अर्थो यस्य कैः महर्षिभिः गणधरादिभिः सदा सर्वकाल इत्यर्थः ॥ १ ॥

पंचविहो पणत्तो जिणेहि इह अपहओ अणादीओ । हिंसा १ मोस २ मदत्तं ३ अबंभं ४ परिग्गहं ५ चेव ॥२॥
 पञ्चविधः-पञ्चप्रकारः, महत्तः-कथितः, अनैस्तीर्थकैः, इह भवचने संसारे वा, आश्रवः कीदृशस्तदाह अनादिकः प्रवाहापेक्षया अनादि अपर्यवसित्वात् संसारस्य । हिंसा-प्राणिवधः १ । मृपा-असत्यं वचः २ । अदत्तं-परद्रव्यग्रहणं ३ । अब्रह्म-मैथुनं ४ । परिग्रहो-मूर्च्छास्वीकारः । चेव-निश्चितं एते एव आश्रवाः ॥ २ ॥

जारिसओ जं नामा जह्य कओ जारिसं फलं देति [दिति] । जेविय करंति पावा पाणवहं तं निसामेह ॥३॥
 स आश्रवो यादृशो यत्स्वरूपाकारः यस्य नामानि भवन्ति, यथाकृतः स्वपरिणामेन निष्पादितः सन् यादृशं फलं दत्ते, येऽपि च संसारिणः पापात्मानः दुर्वन्ति, प्राणिवधं-प्रथमाश्रवद्वारं हिंसारूपं तत् निशामयत मम कथयतः त्वं शृणु ॥३॥

पाणवहो नाम एसो जिणेहि भणिओ-अथालापकः

प्राणिवधनामा एष अग्रे वक्ष्यमाणः जिनेन्द्रैर्भणितः । अथालापकं सूत्रं ।

पावो १ चण्डो २ रुदो ३ खुदो ४ साहस्सिओ ५ अणाघरिओ ६ णिग्घिणो ७ णिस्संसो ८ महम्मओ ९ पइ-
 भओ १० अतिभओ ११ वीहणओ १२ तासणओ १३ अणज्जो १४ उच्चवेयणओ य १५ णिरवयक्खो १६ णि-

द्वम्भो १७ जिप्पिवासो १८ गिङ्गलुणो १९ निरयवासनिधनगमणो २० मोहमहत्त्वमयपयदृओ २१ मरणवेम-
णस्सो २२ पढम अहम्मं अब्वयस्स ॥ १ ॥

पापप्रकृतीनां बन्धकत्वात् पापः १ । क्रोधोत्कटत्वात् चण्डः २ । तीव्रसपरिणमन्त्वात् रुद्रः ३ । द्रोहकारित्वात् क्षुद्रः ४ ।
सहसा अविचार्यं कार्यत्वात् साहसिकः ५ । अनार्यैर्म्लच्छादिमिराचरितत्वादनार्यः ६ । निर्गता वृणा-करुणा पापलुपसा इति
निर्वृणः ७ । वृंसंशो निःशूकः श्लाघाजनाशंसकः ८ । महाभयहेतुत्वात् महाभयः ९ । प्रतिप्राणिनां भयनिमित्तत्वात् प्रतिभयः
१० । अतिभयं-एतस्मात् अन्यत् भयं नास्ति 'मरणसंभत्य भयमिति' वचनात् ११ । भापनकः-चित्तद्वेष्टयत् ॥१२॥ त्रासकः-
अकस्माद्भयविघनात् ॥१३॥ अनार्योपेतत्वात् अनार्यः ॥१४॥ चित्तविलम्बकारित्वात् उद्वेगकरः ॥१५॥ चकारः समुच्चये । निर्ग-
ता परमाणुसापेक्षा चाब्धा आकांक्षा यस्मिन् सः निरपेक्षः ॥१६॥ निर्गतः श्रुतवारित्रयर्मात् इति निर्दम्भः ॥१७॥ निर्गतः पि-
पासा कथं प्रति स्नेहः परप्राणिषु जीवितव्यतृषापि नास्ति ॥१८॥ निर्दयत्वात् निःकरुणः ॥१९॥ तरकः स एव आवासः तत्र,
निधनं-मरणं तत्र गमनं-प्रापणं पर्यवसानं यस्य स नरऋषासनिधनगमनः ॥२०॥ मोहो अज्ञानं तदेव महद्भयं तत्पर्यवर्तकः कश्चित्
प्रवर्द्धक इति पाठः ॥२१॥ मरणेन हेतुना देहिनां चैवमस्यं दीनमनःकारकः ॥ २२ ॥ प्रथमं आद्यं मृपावादादिद्वारापेक्षया
न तु प्रवाहाऽपेक्षया अनाद्यपर्यवसानत्वात् आद्यं आश्रयद्वारं इत्यर्थः ।

अर्थमस्य अत्रतस्य इमानि विशेषणानि यथादृशं इति द्वारं व्याख्यातं, यन्नामेति द्वारं व्याख्यानयन्नाह—

इमानि नामधेयानि [तस्स य नामानि इमानि] गोपणानि होति तीसं, तं जहा-पाणवहं १ उम्मूलणा

सरीराओ २ अवीसंभो ३ हिंसविहिंसा ४ तहा अकिंचं च ५ घायणा ६ मारणा ७ वहणा ८ उद्वहणा ९ निवाय-
 णाय १० आरंभसमारंभो ११ आउयरुम्ससुवद्ववो भेषणिद्ववणगालणा य संवदगसंखेत्रो १२ मन् १३ असंभमो
 १४ कडगमहणं १५ वोरमणं १६ परभवसंभमकारओ १७ दुगतिप्पवाओ १८ पावकोवो य १९ पावलोभो
 २० छविच्छेयकरो २१ जीवियंतकरणो २२ भयंकरो य २४ वज्जो २५ परितावणअण्हओ २६
 विणासो २७ निज्जवणा २८ लंपणा २९ गुणाणं विराहणत्ति ३० विय तस्स एवमादीणि णाम्भेज्जाणि होंति
 तीसं ॥ २ ॥

तस्य प्राणिव्यस्य, चकारः पुनरर्थे, इमानि वक्ष्यमाणानि अभिधानानि नामानि, गुणैर्निष्पन्नानि भवन्ति-त्रिशत् तथया-
 यत्स्वरूपेण दर्शयति-प्राणिनां जीवानां वधो घातो हननं । १ । वृक्षस्य यथा उन्मूलना तथा शरीरतो-जीवस्य उन्मूलना । २ ।
 अविश्वासो जीवानां अविश्वसनीयः । ३ । हिंसानां विहंस्या एतावता किं अरूपी हिंस्य एव न तदा हिंसा कथं स्यात्
 इति हिंसाविहिंसा सा स्वरूपत आत्महिंसा एव तदाशयत्वात् । ४ । तथा पुनः अकृत्यं अरुणीयं । ५ । घायणा-
 घातना । ६ । मारणा एकार्थाः परं वधवन्थादिना भेदः । ७ । वहणा-घ्राणपीडाकारित्वात् । ८ । उपद्रवणा-
 उत्पातोत्पादकत्वात् । ९ । निपातना-त्रयाणां मनोवाक्कायानां अथवा देहयुक्तेन्द्रियाणां जीवस्य पातना । १० ।
 आरम्भः कृष्यादिव्यापारस्तेन समारम्भो आरम्भसमारम्भः । ११ । आयुः कर्मण उपद्रवो भेदः तस्य निष्ठापनं गालनं
 'अञ्जवसाण निमित्ते' इत्यादिरूपेण, चकार समुच्चयार्थः संवत्तकः संक्षेपकः सर्ववत्सामर्थ्यादीनां संक्षेपकारकः । १२ ।

इति त्रिदत् संख्यापूरणाय नाम एकं अन्यथा त्रीणि नामानि भिन्नानीति गमकपदं एकार्थम् । १२ । मृत्युः परलोकगमनकालः । १३ । असेपमः—अविरक्तिः । १४ । कटकेन सैन्येन कलिजेन आक्रम्य मर्दनं कटकमर्दनं । १५ । व्युत्पत्सपुं—प्राणेश्यः व्युत्पत्सपुं । १६ । परभवसंक्रामणकारकः प्राणतिपातस्यैव परभवगमनं । १७ । दुर्गतौ—दुष्टगत्यां प्रपातः—पतनं गर्त्तायामिव यस्य सः दुर्गतिप्रपातः । १८ । पापरूपत्वात् पापः कोपकारित्वात् कोपः द्वावपि नाम एकार्थवाचि । १९ । पापं अपुण्यं लुभ्यति इति पापलः अयंवा पापं लतीति पापलः । २० । च्छविः—शरीरं तस्य च्छेदं करोतीति च्छविच्छेदकरः । २१ । जीवित्वयं प्राणधारणं तस्य अन्तकरः । २२ । भयानि सप्तभयानि तानि करोतीति भयङ्करः । २३ । ऋणं दुःखं पापं वा करोतीति ऋणकरः । २४ । वज्रमिव वज्रं गुरुत्वान् महामोहहेतुत्वात् । २५ । परितापकारी मृषावादादि अन्ये आश्रवा अस्मिन् भवन्तीति परितापाश्रवः । २६ । विनाशो नाशः प्राणानां इति गर्भ्यं । २७ । निर्यता निर्गच्छता परभवे संसारपरिभ्रमणशीलरूपे नियतना । २८ । लोपनाच्छेदनं । २९ । गुणानां ज्ञानदर्शनचरित्रजीवगुणानां विराधनाकारित्वात् । ३० । इति उपदर्शने, अग्नि-समुच्चये, तस्य प्राणि-वयस्य, एवमादीनि चकत्स्वरूपाणि, नामानि अभिधानानि, त्रिदत् सहायकानि भवन्ति—वर्तन्ते । जं नामा एतत् द्वारं वर्णितं द्वितीयं । अथ नह कओ जारिसं फलं दिति द्वारं तृतीयं तद्वर्णयन्नाह—

अथ वर्णनालापकः—पाणिवहस्स कलुसस्स कडुयफलदेसगाइ तं च पुण करेति केवि पावा अरसंजया अविरया अणिहुयपरिणामदुप्पयोगा पाणवहं भयंकरं धुविहं बहुप्पगारं परदुक्खलुप्पायणप्पसत्ता इमेहि तसथावरेहि जीवेहि पडिणिचिद्धा, किं ते ? पाठीन-तिमित्तिमिगिल-अणेगझस-विचिहज्जतिमंडुक्क-दुचिहकच्छम-

णक्चक-मगरदुविह-सुसंढ-विविहगाह-दिलिवेढय-मंडुय-सीमागार-पुलक-संसुमार बहुप्पगारा जलयरविहा-
णा कए य एवमादी ।

तस्य पूर्वोक्तश्रामकस्य प्राणातिपातस्य, कलुपस्य मलिनस्य पापस्य, कडुकफलदर्शकानि-असुन्दरभवायतिमूलानि तेषां
नामानि, तं-प्राणातिपातं, च-पुनरर्थे, कुर्वन्ति पापात्मनः केचन अपि पुनः न तु सर्व इत्यर्थः । कीदृशाः कुर्वन्ति ? तान् आह-असंयता
अजितेन्द्रियाः, अविस्ताः तपोऽनुष्ठाने अस्ताः, अनिभृताः-अनुपशांतः अस्थिरचित्तत्वात् परिणामश्चित्ताभिप्रायः, प्रयोगो दुष्टमनो-
वाक् कायव्यापारो येषां ते । ते पापाः प्राणिवधं सर्वप्राणिभयंकरं भयोत्पादकं प्राणिवधकरणस्य वहवः प्रकारा यस्य तस्य बहु-
प्राणिषु भवन्ति । कीदृशाः पापाः ? परेषां जन्तुनो दुःखोत्पादनप्रसक्ताः जन्तूपीडाकरणे रता इत्यर्थः एतेषु प्रत्यक्षेषु वसना-
मनिष्पन्नेषु स्थावरेषु एकेन्द्रियादिषु वा तत् अरक्षणतो द्वेषवन्तः परिनिविष्टाः कथं कथं प्राणिवधं कुर्वन्तीत्यर्थः । पाठीना मत्सवि-
शेषाः । तिमितिर्मिगिला महामत्स्याः तेषु महामत्स्यतमा वा दालादयो, विविधप्रकाराः झपा मत्स्येषु क्षुद्रमत्स्याः, विविधजातीया
मण्डुकाः भेकजातौ प्रसिद्धाः, सूक्ष्ममत्स्यखलमत्स्ययुगलमत्स्यादयो, द्विविधाः कच्छपाः १ मांसकच्छपाः २ अस्थिकच्छपाश्च,
नक्रचक्राः मत्स्यजातिविशेषाः, मकराः जलचरविशेषाः द्विविधाः स्थले जले जाताश्च, मूढसंढमत्स्या विविधजलोत्पन्नाः,
ग्राहा जलजन्तुविशेषमत्स्याः, दिलिवेष्टकाः पुच्छेन ये वेष्टयन्ति ते, मण्डूकसीमाकारपुलकादयः सर्वेऽपि ग्राहभेदाः, सुंसुमाराः जलचर-
विशेषाः, इत्यादयो बहुप्रकाराः तान् व्रन्तीति वक्ष्यमाणेन योगः, जलचराणां विधानानि भेदानि कृतानि एवमादयो ज्ञेयाः ।

कुरंग-रुरु-सरह-चमर-संचर-उरब्ध-ससय-पसय-गोण-रोहिय-हय-गय-खर-करह-खगनी-वानर-

गवय-विग-सियाल-कोल-मज्जार-कोलसुणगा--सिरियंदलगावचा-कोकतिय-गोकन्न-मिय-महिस-वियग्ग-
छगल-दीविय-साण-तरच्छ-अच्छमल्ल-सहूल-सीह-चिल्ल-चउपयचिहाण कएय एवमादी ॥

दुराः मृगाः, लुस्तजानीयमृगविशेषाः, सरभा महाडट्ठ्यां पशुविशेषाः लोकेश्यापदनामानः परासरेति पर्याया ये
रस्तिन्मपि पृष्ठे समारोपयन्ति, चमराः अरण्यगावः, संवरा येषां शृङ्गेऽनेकशाखा भवन्ति, उरध्वाः मेपाः, शवाः-शगकाः,
मद्ययाः-द्विसुराभाट्ठव्यपशुविशेषाः, गोणा गावः, रोहिताशुत्पुदविशेषाः, हया अश्वाः, गजा हस्तिनः, खरा गर्हभाः, करभा
उग्रः, खड्गिनोयेषां पार्श्वयोः पक्षवत् चर्माणि भवन्ति शृङ्गं चैकं शिरसि भवति । वानरा मर्कटाः, गवयाः वसुलकण्ठाः संबाः,
दृक्षाः इहामृगाः [वसगडा इति लोकभाषायां,] शृगालाः जम्बूकाः, कोलाः उन्दराकृतयः, मार्जारा विलाडाः, कोलसुनकाः मही-
शूकराः अथवा क्रोडः शूकरः श्वानः, श्रीकन्दर्बकाः एकसुरनीवविशेषाः, आवर्त्ता अपि तज्जातीयाः, रात्रौ कौ स्वन्ति ते क्रौकतिकाः
चतुष्पदविशेषाः, गोरुणाः स्याक्योसा लोकलब्ध्या, मृगाः हरिणाः, महिषाः यमवाहनाः, व्याघ्राः प्रवीताः, छगलः अजाः,
द्वीपिकाः [‘दीपडा’ इति लोकभाषया,] श्वानाः आट्ठव्या नाहरः, तरसा यल्लुका [‘रीठ’,] अछभल्लुकाः मृगविशेषाः, शार्दूलाः,
सिसाः शृङ्गावन्तो हरयः, चिड्डणाः चिक्काः एवमादीनि पूर्वोक्तानि चतुष्पदाभियानानि कृतानि विहितानि ।

अयनर-गोणस-चराह-मउल्लि-काकोदर-दड्ढमुक्क-आसालिय-महोरगोरगचिहाण कएय एवमादी ॥२॥
अनगराः-उरपरिसर्पविशेषाः, गोणसाः-निःफणाद्विशेषाः [‘चाकळु’ इति भाषा,] चराहिणो-दृष्टविषाहयः, मुकुलिकाः
फणान् कुंन्ति, क्रोकोदराः तामान्यविषधराः [‘परड’ इति भाषा,] दर्भेषुष्पा विरलीकृतफणाः, आसालिका महोरगाथोरपरि-

सर्पविशेषाः तत्राऽऽसालिका यच्छरीरं द्वादशयोजनप्रमाणं उत्तरूपतो भवति क्षयकाले च महानगरे स्कन्धाधारदीनां मध्ये उत्पद्यन्ते आसालिका द्वीन्द्रिया अप्युक्ता सन्ति ते चाऽन्ये इति श्रेयं । महोरगा मनुष्यक्षेत्रवहिर्भाविनो सहस्रयोजनप्रमाणानि विविधप्रकाराणि उरगनामानि कृतानि इत्यादीनि ।

छारल-सरंव-सेहसहग-गोधा-उंदर-गउल-सरड-जाहग-मंगुस--खाडहिल--चाउप्पाइया-धिरोलिया-सिरीसिव-गणे य एवमादी ॥३॥

भारलाः-भुजपरिसर्पविशेषाः, शरम्बास्त एव सेहा जाहकाः, [सेहला इति भाषा,] संलकाः [' सीसोलिया ' इति भाषा] गोधा [' गोह ' इति लोकभाषा] । उन्दराः मूपकाः, नेकुलाः [' नवलीया ' इति लोकभाषा] शरटाः कुकैलशाः [' काकैडा ' इति लोकभाषा] । कण्टकाष्टवरीराः जाहकाः, मंगुसास्तज्जतीयाः, कृष्णशुकपट्टाङ्कितरेखाः [' श्वसखली ' इति भाषा] चतुष्पादिका-स्तज्जतीया एव, गूंहगोधा [' घीरोली ' इति भाषा,] । सरिष्टपगणः भुजपरिसर्पाः, इत्याद्यनेकभुजपरिसर्पजातयः ।

कादंयक-यक-यलाहक-सारस-आडा-सेतीय-कुलल-वंजुल-पारिष्पव-कीर-सउण-दीविय-(पीपीलिय) हंस-भत्तरिट्ट-पवभास-कुलीकोस-कौच-दगुंड-द्वेणियालग-सुचीमुह-कविल-पिंगल-कागकारंडग-चक्षवाग-उफोस-गमड-पिंगुल-सुय-चरहिण-मयणसाल-नंदीमुह-नंदमाणग-कोरंग-भिगारग-कोणालग-जीवजीवक-तित्तिर-चट्टग-लावग-रुपिजलक-कवोतक-पारेवग-चटग-ढिक-कुकुड-रमसर-मथूरग-चउरग-हयपौडरिय-

करक-चीरह-सेण-चायस-विहग-सेण-सिण-चास-वग्गुलि-चम्मड्डिल-वित्ततपक्खी-ससुग्गपक्खी-खहयर-
विहाणा कण्य एवमादी ॥ ४ ॥

कादम्याः हंसविशेषाः, वकाः प्रतीताः, बलाकाः शुक्लपक्षिणः, सारसाः [‘सारसडां’ इति लोकभाषायां] आँडा [आँडि’ इति भाषा] सेवीका जलपक्षिणः, कुल्लाः रक्तचरणहंसाः, बंडुलाः खंजनाः, पारिल्लवाः चपलजातीयाः, कीराः शुकाः, शकुनिकाः चित्तरणाः, दीपिकाः [देवीति भाषा,] हंसाः श्वेतपक्षाः, धृतराष्ट्राः कृष्णचञ्चुहंसाः, पवभासाः कृष्णाननाः, कुटीक्रोशाः शकुनाः सामान्यपक्षिणः, क्रौञ्चाः क्रोञ्चपक्षिविशेषाः, दगण्डा जलकुर्कटी, डेल्लिका लगा जलचरविशेषाः [‘काङ्कणियारा’ इति भाषा,] शूचीमुखी [‘सुघरीति’ लोकभाषा,] कपिलाः कारंडवाः जलचरविशेषाः, पिङ्गलाः पक्षिविशेषाः, काकाः पर्वतीयाः, कंगडकाः [‘वतक’ इति भाषायां,] चक्रवाकाः, उल्कोशाः पक्षिविशेषाः, गरुलाः गुल्डजातीयाः, पिङ्गुलाः रक्तशुकाः, शुकाः रक्ततुण्डाः, वर्हिणो मयूराः, भँदनसालिका [‘मीना’ इति भाषा,] नंदीमुखलाः तज्जातीया, नन्दमानकाः द्वचङ्गुलप्रमाणशरीराः भूमिवर्चिनः, कोरकाः कोणालकाः, शृङ्गारिकाः सारिकाजातयः, कोणालाः चतुरस्राकाराः, जीवजीवाश्चकोराः तैत्तिराः वर्तकाः एते सर्वेऽपि लावकाः एकजातीयाः, परपक्षचरणदिभेदकृतो ज्ञेयाः, लोके [‘लावडां’ ‘होला’ ‘कमेडी’ इति भाषाः,] कपिञ्जलाः, कपोताः पारावताः [‘पारेवा’ इति भाषा,] चटकाः, टिकाः पानीयचारिणः, कुर्कटकाः, प्रसरमयूरकलापरहिताः मयूरविशेषाः, चतुरगचकोराः ह्यपौडरीकादयः सर्वेऽपि हृदनीस्वर्चिनो जलचरविशेषाः, कंरकाः द्रहोद्भवाः, चीरिलिकाः पक्षिविशेषाः, श्येनाः युत्राः, वायसाः काकाः, विहगाः पक्षिणः, श्येनाः सिञ्चानकाः, शेंकुनी [‘काचली’ इति भाषाः,] चासाः प्रतीताः, त्रैल्युलिकाः चर्मचटिकाः [वडवागुलि लोकभाषा,]

चर्ममयी सर्वतनुः [चंमाचडीति भाषा,] महाबल्युल्लिकाः विततपक्षिणः, समुद्रपक्षिणश्च मनुष्यक्षेत्रवर्हिर्वर्त्तिनः, खचरविधानाः,
 कृतानि पूर्वोक्तानि इत्येवमादीनि नामानि प्रतिघ्नन्ति

जलथलखगचारिणो उ पंचिदिप पसुगणे धियतियचडरिदिप विविहे जीवे पियजीचिए मरणदुखखपडिकूले
 चराए हणंति बहुसंकिलिठकम्मा ॥ ५ ॥

जलस्थलखचारिणः। पञ्चन्द्रियपशुगणानुपलक्षणात् द्वीन्द्रियकृमि-गण्डोल-जलौक-पूतरक-वालक-मङ्गलामातृवहामभृतिपु
 स्पर्शन-रसनरूपद्वीन्द्रियेषु, त्रीन्द्रियस्पर्शनरसनघ्राणरूपेषु मत्स्युण-यूका-लिक्षा-पिपीलिकोपदेहिका-शृङ्गालीप्रभृतिषु, स्पर्शन-
 रसन-घ्राण-चक्षुरूपेषु चतुरिन्द्रियेषु भ्रमर-मक्षिका-पतङ्गिका-अन्धिका-तीड-दंश-मशक-वृश्चिकप्रभृतिषु विविधजातिषु
 प्राणिषु, कीदृशान्जीवान् ? प्रियं बल्लभं जीवितं प्राणधारणं येषां ते, मरणस्य दुःखस्य वा प्रतिकूला वा ये ते तान्, वरं
 निरन्तराचरणतया प्रधानं अक्रं-दुःखं येषां ते वराकाः तान् वराकान्-दीनान् घ्नन्ति-विनाशयन्ति, बहुसंक्लिष्टकर्मणः सत्त्वा ये
 भवन्ति ते तान् पूर्वोक्तान् जन्तून् विनाशयन्तीत्यर्थः ।

इमेहि विविहेहि कारणेहि, किं ते?, चम्म-चसा-मंस-मेय-सोणिय-जग-फ्रिफिस-मत्थुलुंग-हिययंतपित्त-
 फोफसं-दं तडा अट्टिमिज-गह-नयण-कण्णहारुणि-नक्क-धमणि-सिंग-दाहि-पिच्छ-चिस-चिसाणयालहेडं-
 हिंसंति य भमरमधुकरणे रसेसु गिद्धा तहेव, तेइदिप सरीरोवकरणदुयाए किंचणे वेदिप बहवे वत्थो
 हरपरिमंडणद्वा ॥ ६-७ ॥

एधिः-चक्षुष्यमाणेर्विचित्रैः-विचित्रैः, कारणैः-प्रयोजनैः कृत्वा किं तत्प्रयोजनं? चर्म-त्वक्, वसा-शारीरस्नेहविशेषः, मांस-
फलं कंठिनरुधिरं, मेदो-दोषपातुविशेषः, शोणितं-रुधिरं, यकृतं-दक्षिणकुक्षौ मांसग्रन्थिः, फिफ्फसं-उदरमध्यावयत्रविशेषः, मस्तक
मांसं मंश्चुलुङ्गकः ['भेजो' इति भाषा पीदो-पेदुची पितुडादिभाषा] हृदयमांसं, अन्त्राणि ['आंतरा' भाषा,] फोफसं शरीरावयव-
विशेषः इत्याद्यर्थं हिसन्ति, दन्ताः दशनस्तेषां अर्थाय, अस्थिमज्जार्यं, त्वर्यं, नयनानि लोचनानि तदर्थं, कर्णार्थं, स्नायु
स्वला तदर्थं, नरकं-नासिका धमन्यो-नाड्यः शृङ्गं-विषाणं दंष्ट्रा-अन्तपदन्ताः पिच्छं-पत्रं विषं-कालकूडादि विषाणं-हस्तिदन्तः
वालाः-केना एतेषां हेतुप्रयोजनार्थं हिसन्ति व्रन्ति ।

भ्रमराः कुंज्याः मधुकराः भ्रमराः तेषां गुणाः समुहाः तान् हन्तीति योगः रसेषु गृध्रा मधु गृह्यार्थमित्यर्थः । तथैव तद्वत्
श्रीन्द्रियादीन्-युक्तामहृणादीन् शरीरस्य उपकारार्थं अथवा शरीरं उपकरणं संस्कारसंयानार्थं वा, तान् किंभूतान् ? कृपणान्
कृपास्पदीभूतान् द्वीन्द्रियादीन् हन्ति-बहून्-प्रचूरान् ! वलं उहरति उपगृहाणि आश्रयविशेषः तेषां परिमण्डनं-अलंकरणं
वलादीनां, रज्जनं गृह्यादीनां, शङ्ख-शुक्तिचूर्णादिभिर्बलनं तदर्थं वा । तत्र वस्त्रार्थं पद्मत्रयसंपादने कृम्यादीनां हिंसा, मृत्तिका-
जलादिद्रव्येषु पुनराकादीनां घातः ।

अणोहि यं एवमाङ्गणं हि बहूहि कारणशक्तेहि अधुहा इह हिसन्ति-तसे पाणे इमे य एगिदिए बहवे बुराए
तसे य अणो तदुस्सिणं चेव तणुंसरीरे समारंभेति । अत्तणे, असरणे, अणाहे, अयंघवे, कम्मनिगडबुद्धे, अकु-
सलपरिणाममदयुद्धिजणं दुच्चिजांणं, पुदविमए, पुदविसेंसिए, जलमए, जलमए, अगलाणिलतणवणस्सइग-

णनिस्सिंए यं तम्मयंतज्जिए चेव तदाहारे तप्परिणयवण्णगंधरसफासवोदिरुवे अचक्खुसेयं चक्खुसे यं तसकाइए
 अंसले धांधरकाए यं सुहुमंवायरपत्तेयसरीरानामसाधारणे अणंते हणंति अविजाणओ य परिजाणओ य जीवे
 इमेहि विंचिहेहि कारणेहि, किं ते ? ॥ ८ ॥

अर्थः एवमादीभिः बहूभिः कारणैः अयुधा-मूर्खां अविवेकिनः इह-जीवलोके हिंसन्ति-विनाशयन्ति व्रन्ति त्रसान्
 प्राणान् । तथा इमान्-प्रत्यक्षादीन् इमे एकेन्द्रियादीन् पृथिव्यादीकान् वराकान्-तपस्विन अकामच्छिष्टसहकान् त्रसान्, अन्यान्
 तदाश्रितान् च पुनः तच्छिष्टां प्राप्तान्, चैव-निश्चितं, किञ्चूतान् ? तदुः कश्च शरीरं येषां ते तान् समारम्भन्ते-प्रातभारम्भन्ते
 किञ्चूतान् ? अत्राणान्-अनर्थप्रतिघातकाभावात्, अर्थं प्रति प्रापकाभावात् अशरणानित्यर्थः, अत्राणान्-स्वयं रक्षितुं
 मत्तययान्, परैरक्षितुमशक्या अशरणा इत्यपि अत एव अनाथान्-योगक्षेमकारि-नायकाऽभावात्, अत एव अथान्य-
 यान्-स्वजनसंपाद्यकार्याऽभावात्, तत एव कर्मभिः कर्माण्येव वा वद्धानि-निगडानि येषां ते तान्, दयारहित-
 स्वेनाऽकुशलपरिणामान्, मिथ्यात्वोदयात् यो जूनो-लोको मन्दबुद्धिलोकस्तेन दुर्विज्ञेयाः ज्ञातुमशक्या ये ते तान्,
 पृथिवीमयान् पृथिवीकायिकान्, पृथिवीसंश्रितान् अलसादिवसान्, एवं जलमयान्, जलगतान् पूतरकादीन्, अनलस्तेजः-
 कायः, अनिक्रो वायुकायः, तूर्ण-वनस्पतिगणो-वाटरवनस्पतीनां समुदायः, एतन्निश्रितान् च एतदुपजीविकान् त्रसान्
 इति हृदयं । तेषामेवाऽनिलाऽनलं तृणवनस्पतिगणानां विकारास्तंभ्या अनलकायिकादय एव तथा तेषामेव योनिकास्तद्यो-
 निका एव ते पृथिव्यादय एव आधारा येषां ते तान्, तथा तदेवं आहारो येषां ते तान्, तेषां एव परिणता-बद्धा वर्णगन्धरसस्पर्शः

या चोन्दी शरीरं तस्यैव रूपं स्वभावो येषां ते तान्, अचक्षुर्गाथान् आगमप्रमाणगम्यान्, चाक्षुषान् चक्षुर्गाथान् वा, त्रसनाम-
कर्मोदयवर्तिनीतरानिस्तत्रभवान् असङ्ख्यान् सङ्ख्यातीतान्, विष्टन्तीति स्यावराः स्यावराणामकर्मोदयवर्तिनः, कायः सधु-
दायो रानिरिति पर्यायाः ॥ मूष्मनामकर्मोदयवर्तिनः, वादरनामकर्मोदयवर्तिनः, प्रत्येकनामकर्मोदयवर्तिनः साधारणनाम-
कर्मोदयवर्तिनः, शरीरं शरीरं प्रति एक एक जीवः प्रत्येकः अनन्तजीवैः संभूय एकं शरीरं निष्पादनं तत्साधारणनाम ते
भनन्तान् ये साधारणाः तान् प्रन्तीति तान् । किभूतान् ? स्ववधपरिज्ञानं अजानत एकेन्द्रियादीन्, स्ववधपरिज्ञानं तत्र
त्रसादीन् मुत्तदुःखमनुभवतः तान् जीवान् प्रति इमैः प्रत्यक्षवक्ष्यमाणैः विविधैः कारणैः किं तत्प्रयोजनं ?

करिमण-पोम्परणी-वाचि-वप्यणि-कूच-सर-तलाग-चित्ति-चेतिय स्वाइयं आराम-विहार-श्रुभ-पा-
मार-दार-गोडर-अट्टालग-चरिया-सेउ-संकम-पासाय-विकल्प-भचण-घर-सरण-लयण-आचण-चेइय-दे-
यकुल-चित्तसमा-पया-आयतणा-यसह-भूमिघर-मंडजाण कए भायणभंडोवगरणस्स य चिविहस्स य अट्टाए
पुद्वियि हिंसति मंदबुद्धिया ॥ ९ ॥

कण्ठं कृपि, पुष्करिणी-कमलवती वापी चतुष्कोणा पुष्करिणी पुष्करवती वापी इत्यप्यर्थः, वमाः केदाराः, कूपः निपानं,
सरो-लघु, वट्याहा-महत्तरः, चित्तिभित्त्यादिचयनं चेति मृतदहनार्थं काष्ठस्थापनं, स्वातिका-परिखा, आरामो-वाटिका, विहारो
चौदाथयः, स्तूपः चित्तोपरिदृष्टं, माकारः शालः [‘गड’ इति भाषा,] । द्वारं [‘वार’ इति भाषा,] गोपुरं प्रतोली कपाटं वा, अट्टा-
लकः गदोपरि आश्रयनिनेयः, चरिका नगरमाकारयोरन्तराले अष्टहस्तप्रमाणः मार्गः, सेतुः पालिः, सङ्कमो विषमोचरणमार्गः,

प्रासादो रानभवनादीनि विकल्पास्त्रेद्वेदाः चतुःशाला, भवनानि इष्टिकादिमयानि, गृहाणि तृणमयानि, शरणानि सामान्यगृहाणि,
 लयनानि-पर्वतनिःकुट्टितगृहाणि, आपणाः हट्टाः, चैत्यानि यक्षादीनां प्रतिमास्थानानि, देवकुलानि-सशिवरदेवमासादाः,
 चित्तसभा-चित्रवन्मण्डपः, प्रपा-जलदानस्थानं, आयतनं देवायतनं, आवसथः-तापसाश्रमः, भूमिगृहं प्रसिद्धं, मण्डपाः-ऽष्टायाद्यर्थे
 पटमण्डपाः इत्याद्यनेकआश्रयविशेषाः एतेषां कृते-निमित्तं हिसन्तीत्यर्थः । भाजनानि पात्राणि सौवर्णादीनि भाण्डानि, मृन्म-
 यानि क्रयाणकानि, लवणादीनि वा उपकरणानि उदूखलादीनि अधिकरणानि तेषां विविधस्य वा अर्थाय हेतवे पृथिवीकायिकान्,
 हिसन्ति । मन्दबुद्धिकाः मिथ्यात्वोदयेन हीनसत्त्वाः ॥

जलं च मज्जणय-पाण-भोयण-वत्यधोचण-सोयमादिएहिं ॥ १० ॥

जलं च अष्कायिकान् हिसन्ति मज्जनं-स्नानं पानं-भोजनं-वस्त्रधापनं-शौचनं-आचमनं एवमादिभिः कारणैः अप्-

कायिकान् विनाशयन्ति ॥

पयण-पयाचण-जलाचण-विदंसणेहिं अगणिं ॥ ११ ॥

पचनं स्वयं, पाचनं अन्यैः ओदनं वा, ज्वलापनं अग्निरुद्दीपनं, विदर्शनं अन्धकारस्थवस्तुप्रकाशनं एभिः कारणैः अग्नि-
 कायान् विनाशयन्ति ॥

सुप्प-वियण-तालपंट-परियुनक-हुणमुह-करयलसगपत्त-वत्यएवमादिएहिं अणिलं ॥ १२ ॥

तथा मूर्षकं प्रतीतं, व्यञ्जनं वायुदीरकं, तालवृन्तं तदेव परं द्विषुदादिवस्त्रं, पृथुनकं मैयूराङ्गं ['पंखो ' इति भाषा,] तथा

हुणं पत्रादि सुखं-आस्यं करतलं हस्तं तस्मात् सर्गजातमित्यर्थः, एवं दृशादीनां षण्णं, एवं अंशुकाचलं, इत्यादिभिर्वातोदीरणैः वायुकायिकान् विनाशयन्ति ॥

अगार-परिया [डिया] र-भक्ख-भोयण-सयणासण-फलक-मुसल-उल्ल-तत-विततातोच-वहणयाहण-मंडव-चिविह्मवण-तोरण-विदंग-देवकुल-जालय-द्वचंइ-निज्जुहग-चंदसालिय-वेतिय--णिस्सेणि-दोणि-चंगेरी-लील-मंडक-सभा-पवा-वसह-गंध-मल्लणुलेवणं-यर-जुय-नंगल-मेइय-कुलिय-संदण-सीया-रह-सगड-जाणजोग-अट्टालग-चरिअ-दार-गोपुर-फलिय-अंत-सूलिया-लउड-मुसंदि-सयघी-यहुपहरणा-चरणु-वक्खराण-कए, अण्णेहिं य एयमाइएहिं बहुहिं कारणसएहिं हिंसन्ति ते तरुणा भणित्ता भणिएय एवमादी ॥ १३ ॥

आगारं गेहं, परिचारोदृष्टिः लद्वादि क्रोशोवा, भक्ष्याणि मोदकादीनि, भोजनानि ओदनानि, शयनानि शय्याऽऽसनानि, भद्रासनादीनि, फलकानि अवष्टम्भदानादिनिमित्तानि, मुशलानि उदूखलादीनि, उल्लेचि तदाधारमस्तरमयानि काष्ठमयानि वा, ततानि वीणादीनि, विततानि षडशदीनि, आतोद्यानि चादित्राणि विशेषाणि, वहनानि यानपात्राणि, वाहनानि शकटादीनि, मण्डपाः प्रतीताः, [मांडवा] विविधानि चतुःशालादीनि भवनानि, तोर्यानि द्वारशोभाकारकानि, विटङ्कः कपोतपाली [' छात्रा ' इति भाषा,] देवकुलं क्षेत्राधिष्ठितप्रमुखानां, जालकं छिद्रयुक्तो गृहावयवः, अर्द्धचन्द्रः सोपानजातिविशेषः, 'निर्युहं द्वारोपरिवर्ति निर्गतदारु अन्तरङ्ग ['मथाला' इति भाषा,] चन्द्रशाला गृहोपरिवद्धभूमिः, [' अटालीति ' भाषा,] वेदिकाः चत्तराः, 'निश्रेणिः अन्तरणी ['नीसरणी' भाषा,] द्रोणी नावा, चंगेरी महती काष्ठनावा, [गलेन्तगरा छकोटी इति भाषा,] कीलः

शङ्कुः, मुण्डका वस्त्रपटकुटी, समाजनआस्थानिका, प्रपा जलदानस्थानं, आघसथः तापसाश्रमः, गन्धाः चूर्णविशेषाः, माल्यं कुसुमं, अनुलेपनं विलेपनं, अम्बराणि वस्त्राणि, धूपो घृगं [‘जूसर’ इति भाषा,] लांगलं हलं, भैतिकं येन क्षेत्रं मृद्यते [‘समार’ भाषा,] कुलिकं हलभेदाः [त्रयदा त्रयदा भाषा,] स्पन्दनो रथः स द्विविधः सांग्रामिको देवयात्रिकश्च सङ्घामिकस्य कट्टिममाणं वेदिका भवति, शिबिका पुरुषसहस्रवाहिनीयत्कूटाकारशिलराच्छादितो जम्पानविशेषरथः प्रतीतः, वृषभाश्च यानयुग्मः, शंकरं गत्री, [‘गाडलो’ भाषायां] यानं तद्विशेषः वहिल भाषायोग्यं गोछुदेशप्रसिद्धो द्विहस्तप्रमाणवेदिकोपशोभितो जम्पानविशेषः, अट्टालकः प्राकारोपवर्ति आश्रयविशेषः, चरिका नगरमाकांतराले अष्टहस्तमानो मार्गः, द्वारं प्रतीतं, परिघाऽर्गलाफलिकं, खातिकाच्छादनयन्त्राणि अरघट्टादीनि, शूलिका वध्यप्रोतनकाष्ठं. अथवा शूलकृस्तीक्ष्णभेदनकाष्ठं [‘खनेतु’ भाषा,] लकुटः सामान्यत्वेन काष्ठानि, ‘मुसंढिः’ महरणविशेषः, शंतम्री महती यष्टिः [‘नालिजंभूरा’ इति भाषा,] वह्नि महरणानि करवालादीनि, आवरणं स्फुरकं [छरपलो इति भाषा,] उपस्करं शूशेपरुणं मञ्चकपल्यंकादीनि एतेषां कृते अर्थाय, अन्येश्च एवमादिभिः बहुभिः कारणशतैः हिंसन्ति-विनाशयन्ति तरुणान् क्रूरकर्माणः पुरुषा इति योगः तथा भणितान् कथितान्, अभणितान् अकथितान्, एवं प्रकारान् ॥

सत्से सत्तपरिवज्जिया उवहणन्ति ददमूढा दारुणमती कोहा माणा माया लोभा हासा रती अरती सोय वेदरथ जीयधम्मत्थकामहेउ सवसा अवसा अट्टा अणट्टा एय तत्सपाणे थावरे य हिंसन्ति ॥ १४ ॥

सत्वान् माणिनः कीदृशान् सत्वान् ? सत्त्वपरिचर्जकान् कातरानुपमन्ति-विनाशयन्ति, ते के ददमूढा अत्यन्तनिर्विचे फाथ ते दारुणमतपो भीमाशयाः भन्ति, कस्माद्धेतोः ? क्रोधमत्सरेष्वर्थावशतः मानात् स्वोद्धत्वात्, मायातः शाठ्यात्, लोभात्

शुद्धितः, हास्यात् एतत्पूर्वोक्तजनितत्, रत्यरतिशोकात् अत्र च सर्वत्र पञ्चमीलोपो हस्यः ॥ वेदार्थानुष्ठानं आचरणम्, धर्मश्च कुलजात्यादेर्जातिकल्पः, अर्थो धनं, काम इच्छा गाढर्थं शब्दादीनां, अर्थं हेतुप्रयोजनार्थम् ॥ स्ववशाः स्वतन्त्राः स्वाधीना, अवशाः पराधीनाः, अर्थाय प्रयोजनाय-स्वात्मपरिजन्तदाक्षिण्याद्यर्थं, अनर्थाय निःप्रयोजनत्वेन वा, त्रसप्रमाणान् स्वावरांश्च हिंसन्ति-विनाशयन्ति ॥

मन्दबुद्धीया स्वसा हणंति, अवसा हणंति, स्वसा अवसा दुहओ हणंति, अट्टा हणंति, अणट्टा हणंति, अट्टा अणट्टा दुहओ हणंति, हस्सा हणंति, बेरा हणंति, रती हणंति, हस्सावेरारता हणंति, कुट्टा हणंति, लुट्टा हणंति, मुट्टा हणंति, कुट्टा लुट्टा मुट्टा हणंति, अत्या हणंति, धम्मा हणंति, कामा हणंति, अत्या धम्मा कामा हणंति ॥ सू-३ ॥

मन्दाः मिथ्यात्वादयो निर्विक्रमतयः स्ववशाः प्रन्ति, परवशाः प्रन्ति, स्ववशा अवशाश्च दुहतो-उभयतो प्रन्ति, पुनः एकत्वं सूत्रे प्रतिपादितं तत्तु पराधीनतां एकस्य बहूनां ज्ञापनार्थं। अत्राऽपि चतुर्भङ्गी यथा एको बहूनां पराधीनः १ बहवः एकस्य पराधीनाः २ एकः एकस्य पराधीनः ३ बहवो बहूनामिति ज्ञापनार्थं, अर्थाय-प्रयोजनार्थं प्रन्ति, अनर्थ-निःप्रयोजनं हन्ति, अर्थाऽनर्था उभयतो हन्ति, एवमालापकत्रयं। हास्य-वैर-रति-अरतिभिः त्रिभिः आलापकचतुष्टयं योज्यं ॥ कुट्टा-द्वेषिणः प्रन्ति, लुट्टा-विषयकामा-द्यभिलाषतो प्रन्ति, मुग्धा अज्ञानिनो प्रन्ति, एवं कुट्टलुब्धमुग्धैः सह आलापकत्रयं योज्यं। अर्था धनार्थिनः धर्मधर्मिणोरभेदः धर्मार्थिनो जातमित्यादिकुलाद्यभिमानता, कामिनो-विषयेच्छवो हन्ति, एवं अर्थ-धर्म-कामत्रयेऽपि आलापको योज्यः।

करते ते ? , जे ते सोयरिया मच्छबंधा साउणिया बाहा क्रूरकम्मा [बोडरिया] वीचित-बंधणप्पओग-तप्प-गलजाल-बीरह्दगापसीदम्भ-वागुरा-कूडछलियाहत्था हरिणसा साउणिया य वीदंसगपासहत्था वणचरगा लुद्धगा महुघाया पोतथाया एणीयारा पोसणीयारा सर-दह-दीहिअ-तलाग-पल्लद-परिगालण-मलण-सोत्तंबंधण-सलिलासयसोसगा विसगरस्स य वायगा उत्तणवह्हरा दवग्गिणिद्वया पलीवका क्रूरकम्मकारी इमे य बहवे मिलत्तखुजातीया, के ते ? ,

तत्र कतरे ये कृप्यादिकारणैः प्राणिनो व्रन्ति इति प्रश्नः ? अथोत्तरमाह-ये शूकराणां मृगयां कुर्वन्ति ते शौकरिकाः, ये मत्स्यान् व्रन्ति ते मत्स्यवन्धाः, शकुनान् पक्षिणो व्रन्ति ते शकुनिकाः, ये मृगान् व्रन्ति ते व्याधाः, क्रूरकर्माणः, द्वीपिका श्वित्रकान् रसयित्वा मृगमारणाय बन्धनप्रयोगवन्तः, मत्स्यवन्धनार्थं तत्प्रगलं-चडिंशं मत्स्यवन्धनजालं वीरल्लकः-इयेनाभिधानः शाकुनिः मृगादि-विनाशाय लोहमयी दर्भमयी वा वागुरा पाशरचना शाकूटा [सा कुटेन] स्याप्यते पक्षिग्रहणार्थं तरुजालिकायाः, क्वचित् वागुरिया पाठे वागुरिका-मृगजालिका तान् व्रन्ति ते वागुरिका जालिकायाः, छेलिका कथ्यते सा हस्ते येषां ते तादृशा हरिकेशाश्चाण्डाल-विशेषाः, कुणिकास्तदीयसेवकाः, वीदंसकपाशहस्ता येन पक्षिणा अन्ये पक्षिणो गृह्णन्ते ते वीदंशाः तदेव पाशो हस्ते येषां ते-तादृशा वनधराः शबराः, लुब्धका व्याधाः [पारथी इति भाषा] मधुघातकाः मधुपातनशीला ये ते, पोता-लघुपक्षिणस्तान् घातकाः, एणी मृगीमृगग्रहणार्थं हरिणीं चारयन्ति ते एणीचाराः, तान् पोपयन्ति ते पोपणीयाराः, सरो-जलाशयः, द्रहो अगाधजलो

१ इत्यपि क्वचिदधिको पाठः

नदः, दीर्घिका साशनी [नीक इति भाषा], तटाकः प्रतीतः, पल्बलं-अवातसरः, इत्यादिकान् परिगालनेन-शङ्खशुक्तिमत्स्यादि-
ग्रहणार्थं जलनिस्सरणार्थं मलनेन मईनेन, श्रोतौघन्धनेन-जलप्रवेशवारणेन, सलिलाश्रयान् परिशोपयन्ति ये ते तथाविधाः, तथा
विपस्य कालकूटस्य द्रव्यसंयोगविपस्य दायका दातारो ये ते, तथा उद्वतटणानां बहुराणां नवीनद्रोहं कुरक्षेत्राणां दवाग्निना दावा-
नलेन निर्दयं यथा भवति तथा, पलीवगत्ति मलीपकाः मदीपकाः ये ते, क्रूरकर्म कारिणः, इमे-अग्रे वक्ष्यमाणाः, च-पुनः
अन्येऽपि-अपरेऽपि, बहवो-अनेके, मिलक्खु-म्लेच्छजातीया अनार्या ॥ के ते तद्यथा-

सक-जवण-सयर-यव्वर-काय-मुहंडोदभडग-तित्तिय-पक्कणिय-कुलयल-गोड-सीहल-पारस-कौंचंध-
दविल-बिह्लल-पुलिद-अरोस-डौव-पोक्कण-गंधहारग-बहलीय-जह्ल-रोम-मास-यवस-मलया-चुंचुया यचूलि-
यक-कौंकणग-कणग-सेय-मेता पणहव-मालव-महुर-आभासिय-अणक्ख-चीण-लासिय-खस-खासिया नेहुर
मरहह-मुट्टिअ-आरव-डोचिलग-कुहण-केकय-हूण-रोमग रु-मरुया चिलायविसयवासी य पावमत्तिणो ॥

शकाः शकदेशोद्भवाः, यवनाः तुरष्काः अथवा यवं दुष्टपापं तत् नयन्ति ते यवनाः, एते सर्वेऽपि तत्रन्नामदेशोत्पन्न-
देशभाषावस्त्रभक्षणचौरैर्भिन्ना ज्ञेयाः। शवराः, बर्बराः, कायाः, सुरंढा, उदा, भडकाः, तित्तिकाः-वित्तियदेशोद्भवाः,
पक्कणिकाः-शवरीतो जाताः पक्कणिकाः; कुलाप्ताः, गौडाः, सिंहलाः, पारसाः, क्रौञ्चाः, अन्याः, दविडत्तिद्राविडाः, विल्ललाः,
पुलीन्द्राः, आरोपाः, डोन्वाः, पोक्कणाः, गंधवाहा गंधहारका वा, बहलीकाः, जह्लाः, रोमाः, मासाः, बकुशाः, मलयाश्च, चञ्चुकाः
चूचुल्लिकाः, कौंकणकाः, कनकाः, सेताः, मेदाः, पद्दवाः, मालवा, मधुकरा, आभाषिकाः, अनसाः, चीणदेशाः, लासिकाः,

लसाः, लासिकाः, निचुराः, परहृद्वेति महाराष्ट्राः, पाठान्तरे मद्रा मुष्टिकाः, आरवाः, कुड्डुणाः, कुड्डुणाः, केक्याः, हूणा
दोणा वा, रोमकाः, रुचो, मरुकाः, चिलतीयाः, एते सर्वेऽपि अत्र सर्वत्र प्रथमा बहुवचनं ज्ञेयं । म्लेच्छविपयवासिनः म्लेच्छ-
देगजाः पापमतयः ।

जलयर-थलयर-सणफ्तोरग-खहचर-संडासतौड-जीवोचगघाय जीवीसण्णी य. असण्णिणो पज्जत्ते
अपज्जत्तेअ असुभलेस्सपरिणामे एते अण्णे य एवमादी करेति पाणाइवायकरणं ॥

अलचराय मत्स्यादयः, स्थलचराश्च चतुष्पदमनुष्यादयः, सनखपादाश्चसिंहादयः, उरगाः-सर्पाः, खचराःपक्षिणः, संदंसकाकारं
तुंडं मुत्वं येषां ते संदंसतुण्डाः, जीवोपयातिनः सर्वत्रकर्मधारयः, संज्ञिनश्च येषां दीर्घकालिकीः संज्ञा परिणतं मनस्ते-
संज्ञिनस्तादितरेऽसंज्ञिनः, पर्याप्ताऽपर्याप्तलब्धिमन्तः, स्वाः स्वाः पर्याप्तीः अपूरयित्वा त्रियन्ते ते अपर्याप्ताः, अशुभाः-संक्षिष्टा-
ध्यरसायाः परिणामा येषां ते अशुभलेश्यापरिणामाः, एते पूर्वोक्ताः, अन्ये-उक्तेभ्योऽपराः, एवमादयः कुर्वन्ति रचयन्ति
प्राणवयानुष्ठानं ।

पाचा पाचाभिगमा पाचमइ [पाचरुई] पाणवहकयरती पाणवहरूवाणुष्टाणा पाणवहकहासु अभिरमंता तुष्टा
पाचं करेत्तु सुहोति य बहुष्पगारं ॥

पापत्मानः, पापमेव अभिगमं उपादेयं येषां ते, पापमलयः पापमेव श्रद्धानाः, प्राणवधे कृता रुचिः अभिलापो यैस्ते, प्राणवध-
रूयानुष्ठानाः तदेव आचरणं प्राणवधकथासु अभिरमन्तः-चित्तं ददन्तः, तुष्टाः-पापकर्मण्येव वद्धादराः, पापं प्राणवधरूपं कृतं कारितं

वा इष्टा सुखमिति मन्यमानाः, बहुमकां-यातरूपं करण-काराणो तुष्टियन्तः, ये प्राणवधं कुर्वन्ति ते मत्तिपादिताः ॥

इदानीं यादृशं फलं प्राणिवधो ददाति एतदुच्यते—

तस्स य पावस्स फलविवागं अयाणमाणा वड्ढति महब्भयं अविस्सामवेयणं दीहकालवहुदुक्खसंकडं नरय-
तिरिवल्लोर्णि, इओ आइवखए चुया असुभकम्भयहुला उववज्जंति नरएसु हुलियं महालएसु वयरामय-
कुट्टु-रुद्ध-निस्संधि-दारविरहिय-निम्मइव-भूमितल-खरामरिस-विसमणिरयवरचारएसु महोस्सिण-सया-
पतस-दुगंध-विस्स-उब्बेयजणेसु थीभच्छदरिसणिज्जेसु य निच्चं हिमपडलसीयलेसु कालोभासेसु य भीम-
गंभीरलोमहरिसणेसु णिरभिरामेसु निप्पडियारवाहिरोगजरापील्लिएसु अतीव निच्चंधयारतिमिस्सेसु पतिमएसु
ववगयगह--चंद-सूर-णवत्त-जोइसेसु मेय-वसा-मंसपडल--पोच्चइ-पूय--रुहिरक्किण-विलीण--चिक्कण--
रसिया वावणक्कुहियचिक्खल्लुकइमेसु कुकूलानल-पलित्तजालमुम्मुर असिक्खुरकरवत्तधारसु निसियविच्छु-
यडंकनिवातोवम-फरिसअतिदुस्सेहेसु य अत्ताणा असरणा कडुयदुक्खपरितावणेसु अणुवद्धनिरंतरवेयणेसु
जमपुरिससंकुलेसु ॥

तस्य पापस्य-प्राणिवधरूपस्य फलविपाकं दृक्षस्य साध्यं फलमिव विपाकः कर्मणामुदयः तं फलविपाकं अज्ञानन्तः
दृद्धिं नयन्ति-वर्द्धयन्ति नरकतिरिग्योनिमिति योगः, तददृष्टिद्य पुनः पुनस्तत्रोत्पादहेतुकर्मवन्धनात्, अतः कारणात्
महद्भयं, अविश्रामवेदनां-विश्रान्तरहिताऽसातेवेदनां दीर्घकालं यावत् बहुभिर्दुःखैः शारीरमानसैर्यां संकटा-संकुला यासां

तां, नरकेषु विर्यदु च योनिः उत्पचित्वात् तां, आयुःक्षये च्युताः इतो मृताः सन्तः, अशुभकर्मबहुलाः, उत्पद्यन्ते, नरकेषु
 विर्यदु इन्द्रियं ति शीघ्रं क्षेत्रवृत्तिभ्यां महत्सु महालयेषु, वज्रमयकुण्ड्या, रुन्दायां विस्तीर्णायां, निस्संघयो निर्विवराथ, द्वारचिरहिताः-
 जडारकाः, निर्मर्दिवभूमितलाथ-कर्कशभूमयो ये नरकास्ते तथा खराप्रशाः कर्कशस्पर्शा विपमोक्षताः, नरकगृहसम्बन्धिनो ये
 चारकाः कुड्यबुडा नारकोत्सचिस्थानभूता येषु नरकेषु तथा भ्रतस्तेषु, तथा महोष्णाः-अत्युष्णाः, सदा प्रता नित्यतापा, दुर्गन्धा
 अशुभगन्धा विश्रा-आमगन्धयः कुण्ठिता इत्यर्थः, उद्विज्यते येषु उद्विगीभूयते ते उद्वेगाः उद्वेगकारिणः, वीभत्सरोद्दर्शनीया येषु
 ते, नित्यं, शिमं-शीतं तस्य पटलं-समुहस्ततोऽप्यधिकं शीतला येषु तेषु नरकेषु, कालः-श्यामः अवभासः-मभा येषु ते, भयंकराः,
 गंभीराः-अस्ताथाः तत एव लोमहर्षिणो भयकद्रोमाश्चजनका ये ते, निरभिरामेषु-अरमणीयेषु, निःप्रतिकारा अचिकित्स्या ये व्याथयः
 कृष्टाद्याः रोगाः-सद्यो जीवघातिनः जरा-वयोहानि तथा ज्वराः शूलावयः तैः पीडिता ये ते, इदं च नारकधर्माध्यारोपात्रारकथमर्माणां
 विनोपणमुक्तं, भतीव नित्यान्यकारेण तिमिश्राविचया येषु तेषु अतएव, प्रतिभयं सर्वमाणिनां भयं षेषु तेषु, व्यपगता-नष्टा
 श्ररचन्द्रगूर्यनसत्रयोजित्केषु अत्र ज्योतिःशन्देन तारका गृहन्ते तेषु, मेदथ शरीरघातुविशेषः वसा च शरीरस्नेहः मंसं-पिशितं तेषां
 मरपटलं-दृन्दं षोचदंति अनिनिटं पूयधपिराभ्यां-पकरक्तशोणिताभ्यां उल्कीर्णं-मिश्रितं विलीनं जुगुप्सितं-चिकणं आश्लेषवत्त्रसिकं,
 द्यायद्यं-विनष्टं कृथितं-शटितं चिकल्लुमलिनत्वेन लपलपायमानः कर्दमो येषु तेषु, कुकूलानलः-कारीयाग्निः मदीसाऽऽतसप्ताना या
 ज्वाला मुम्भूरः स्फुल्लिनिर्धूमाग्निः कणिका भस्माग्निः, असिधुरकरपत्राणां धारा येषु ते, निशितास्तीक्ष्णाः वृथिकदंशस्य विनिर्गतेन-
 विनिपातेन पभिः उपमीयन्ते इति तादृशः स्पर्शो अत्यन्तं दुःखेन सन्नते ये ते तेषु नरकेषु, अत्राणाः, अशरणाः, कटुकदुःख-

परितापनास्तेषु अनुबद्धाः क्रोधवशेन अत्यन्तं निरन्तरं वेदना येषु तेषु, तथा यमस्य दक्षिणदिग्पालस्य ये पुरुषा आम्बादयोऽ-
सुरविशेषा यमपुरुषास्तेः संकृता ये तेषु ॥

तत्र य अन्तोमुहुत्तालङ्घिभवषट्पणं निव्वत्तेनि उ ते सरिरं हुंडं वीभच्छदरिस्सणिज्जं वीहणणं अट्टिण्हा-
रणद्वेरोमवज्जियं असुभगं दुख्खविसहं, तत्तो य पल्लत्तिमुवगया इदिएहिं पंचहिं वेदंति वेदणं असुहाए वेयणाए
उज्जलपलविउल-ककखड-खरफरुत्सपयंडा घोर-वीहणगदारूणाए, किं ते ? ॥

तत्र च उत्पत्तौ सत्यां अन्तमुहूर्त्तस्य लब्धिवैक्रियलब्धिः भवप्रत्ययश्च भवलक्षणहेतुश्च, तेन कालप्रमाणमात्रेण निवर्त्तयन्ति
कुर्वन्ति ते पापाः, पुनः शरीरं-बौद्धी, हुंडं सर्वथाऽलक्षणमयस्थिति अशुभं, वीभत्सदर्शनीयं दुर्दर्शनकं, भयजनकं, अस्थि-स्नायु-
नख-रोमवर्जितं अशुभगंधं च, दुःखविषदं पाठान्तरेण अशुभं दुःखविषहं यच्चत्था तत्, ततः शरीरनिवर्त्तनाऽनन्तरं पर्याप्तमिन्द्रिय-
पर्याप्तिमात्रमाणमापामनःशर्षाप्तिमुपगताः एतावता पञ्चेन्द्रियपट्पर्याप्तिभिः अष्टसमयमुहूर्त्तमानेन मुहूर्त्तमुहूर्त्तानन्तरं पर्याप्तिसम्पूर्णं
स्यात्, पर्याप्तं पृथग् पृथग् परिभाणेन न तु देववत् भापामनसोरैककालमिति दर्शितम्, पञ्चेन्द्रियैर्वेदयन्ति किं? दुःखं कटु अशुभया
वेदनया महाकुंभीपचनादीनि दुःखकारणानीति योगः, कीदृशी वेदना उज्ज्वला लेशमात्रमधुना, न बलवती-निवर्त्तयितुमशक्या
विपुला-सर्वशरीरव्यापिनी कर्कशास्पर्शेन प्रचडा जीवितस्यकारिणी भयोत्पादकाः रुद्रा-भयोत्पादकाः दारुणा-भीषणाः वेदनाः
वेदयन्ति, किं तेति तथा-

कंडुमहाकुंभियं पपण-पडलण-तवग-तलण-भट्टमज्जणाणि य लोहकडाहकड्डणाणि य कोट्टवलिकरणकोट्ट-

णाणि य सामलितिकखग- लोहकंकक- अभिसरणापसारणाणि फालणविदारणाणि य अवकोडकबंधगाणि लट्टिसयतालणाणि य गलगंवयलुंयणाणि सूलगभेयणाणि य आपसपबंधणाणि खिसगविमाणणाणि धियु- दृपणिज्जणाणि यज्जसयमात्तिकाति यं एवं ते ॥

कुंदु-लोही महाकुंभी महती उला तयोर्मध्ये, पचनं भक्तस्येव रन्धनं, पृथुक धान्यविशेषस्य, तेषक-तापिकालोहयभजनं, तत्र यत् तलनं तैलादिना, तथा भर्जनं अंगारादिभिः, लोहकटाहस्य काथनानि इधुरसस्येव उरालितं, कुट्टंति फ्रीडाकरणेन, यत्कारेण कोट्टः प्राकारस्तद्वत् वलिरूपं कोट्टनं कुटिलकरणं चूर्णनं तानि, शाल्मल्लिविशेषस्तस्य तीक्ष्णाग्रा ये लोहकण्टका इव कण्टकाः तेषु अभिसरणं-गमनं अपसरणं च निवर्तनं, स्फाटनं-पाटनं त्वचः, विदारणं क्रकचादिभिः, विचियप्रकारैर्वन्धनं-अवकोट्टबंधनं दृशशाखादौ वन्धनं उद्वयन्धनं तानि गलकंयलोल्लुठनानि शूलाग्रभेदनानि लष्टिशतैरिति श्रेणः, ताडनं कशादिभिः गलाग्रछेदनादीनि, शूलाग्रभेदनानि-शूलामोतादीनि, आदेशप्रपंचनानि-असत् अर्थीदेशतो विप्रतारणानि, अपमानतः खिसनानि, निन्दनीयत्वात् विमाननानि व्युत्कृष्टं स्वकृतपापफलं मामोतु इत्यादि वाग्भिः संशब्दितानां आकारितानां, वच्यगाढभूमिदुःखमापणानि वध्याश्रितदुःखानीत्यर्थः एवं इति उक्तक्रमेण ते पापकर्मकारिणः ॥

पुच्यक्रमकयसंचओतत्ता निरयग्गिमहग्गिसंपलित्ता गाढदुक्खमहब्भयं ककसं असायं सारीरं मानसं च निच्यं दृविहं वेदेनि वेयणं पाचकम्मकारी । घट्टणि पलिओवमसागरोचमाणि कलुणं पालेन्ति ते अद्दाउयं जम-

फालियतासिया य सखं करंति भीया, किं ते ? ॥

पूर्वोक्तकर्मणां सम्बन्धेन उपेतां प्रासांगदुःखरूपां एताश्चो वेदनां वेदयन्तीति योगः । तस्मां नरकाग्निमहाशिवज्वाशिवत् समदीप्तां, गाढ-वीज्रतादुःखमहत्तयं यस्यां सा तां, कर्कशां कठिनद्रव्योपनिषतोत्पत्तिवात्, असातां आसातावेदनीयकर्ममभवां, शरीरमानसां च तीव्रानुभागजनितां द्विविधां वेदनां वेदयन्ति पापकर्मकोरिणः ॥ तथा बहूनि पल्योपमसागरोपमाणि यावत् कल्पा दयाशरीरभृताः कल्पां पालयन्ति । ते पूर्वोक्ताः पापकर्मकारिणः यथा बद्धयमानयुष्कं गाढयाऽपि वेदनया उपक्रमते । तथा यमक्राविकैदृशिनदिकूपालदेवनिकायाऽऽश्रितैस्सुरैरम्बादिभिरित्यर्थः, त्रासिताः उत्पादितभया तत एव आर्चस्वरं कुर्वन्ति अतो भीताः भयं प्राप्ताः । यतः ते किं कुर्वन्ति इत्याह—

अविभाय सामि भाय यप्प ताय जित्तवं सुय मे मरामि दुब्बलो वाहिपीलिओऽहं किं इदाणिऽसि? एवं दारुणो णिहओय मा देहि मे पहारे उस्सासेत्तं (एयं) सुहुत्तं मे देहि पसायं करेह मा रुस वीसमामि गेविज्जं सुयह मे मरामि, गाढं तण्हाइओ अहं देहि पाणीयं—

अविभाय तेषां स्वरूपं स्वामित्वे इति वदन्ति-हे स्वामिन् ! हे भ्रातः ! हे यप्प ! हे पितः ! हे तात-हे जनक ! हे जित-वान्-हे मातृजय ! या-अथवा, जीवन्तं मां सुञ्च वा मरामि-त्रिये अहं, ' अत्र एक वचनं दीनापेक्षया ' यतः अहं दुर्बलो व्याधिपीडितः । किं इदानीं अस्मि-भवसि ? त्वं इति तैरुक्तः एवंमकारो दारुणो-रौद्रः निर्दयो-निकल्पोः मा देहि मम महाराज, वेत्स्वामिनिभासाधासनालक्षणी अन्तर्मुहूर्त्तं मे देहि ॥ प्रासादं प्रसन्नतां कुरु, मा रूप्य-कुब्जयस्व, विश्रामं करोमि, त्रैवेयकं—

१ ' लोकमापणां घोडीयार सास खाया दे '

श्रीवाग्व्यनं मुञ्च, मे-मम यतो मरामि अहं । गाढं-अत्यर्थं तृष्णादितो-तृष्णापीडितोऽहं, देहि मे पानीयं जलं इति नारकेण उक्ते सति नरकपाला यद्गणन्ति तदाह—

ता हं तपि य इमं जलं विमलं सीयलंति वेत्तूणा य नरयपाला तवियं तउयं से दिति कलसेण अंजलीसु ददद्दृष्ट्वा य तं पवेधियंगोवंगा अंशुपगलंतगप्युत्तच्छा छिष्णा तपहाइमम्ह कलुणाणि जंपमाणा विप्पेक्खन्ता दिसोदिसि अत्ताणा अस्सरणा अणाहा अयंधवां बंधुविप्पहीणा विपलायंति य मियविच वेगेण भओच्चिवगा, वेत्तूणा बला पलायमाणानं निरणुक्कंया मुहं विहाडेत्तुं लोहदंढेहि कलकलं णं वयणंसि छुभंति केइ जमकाइया हसंता ॥

यतस्त्वं पिपासितस्ततोऽहं देहि चाऽऽमन्त्रणे पिव इमं जलं विमलं-निर्मलं शीतलं इति भणित्वा गृहीत्वा नरकपालाः तापितं-तप्तं श्रु-कांश्यं सीसकं च तस्य-नारकस्य ददति । फलशेन-पृथुशुभ्रोदरायाकाशवता घटेन, अञ्जलिपु-प्रस्यतिपु, तज्जलं दृष्ट्वा वेपिताद्गाः-कम्पितसखलगात्राः, अश्रुभिः प्रगलद्भिः प्रप्लुते-प्लाविते अक्षिणी येषां ते अश्रुमगलत् प्रप्लुताक्षाः, छिन्ना तृष्णा अस्माकमित्येवं रूपाणि वचनानि करुणानि-दीनानि जल्पमाना अपि पलायन्ते दिशोदिशं इति योगः, विभ्रक्षमाणा दिशोदिशः एकस्याः दिशः सकानादन्यां दिशमिति । अत्राणाः-अरक्षकाः, अशरणा-अगृहा अर्थकारकरहिताः, अनाथाः अस्वामिकाः, अयान्था अत्रावुक्ताः विद्यमानश्वविद्युक्ताः कथंचित् एकार्थिकान्यपि पदानि न दोषाय, विपलायन्ते-गशयन्ति । कथं मृगा इव वेगेन भयोद्विगा इति, गृहीत्वा च बलात्-हठात् नारकात् इति शेषः, तेषां च विपलायमानानां, निरनुकम्पाः यमकार्यिकेति-योगः । मुलं विनाश्र-विदार्यं लोहदंढैः कलकलशब्दयोगात् कलकलंतं पूर्वोक्तं त्रयुक्तं इह स्मर्यते णंति वाक्यालंकारे वदने-

मुखे मक्षिपन्ति ॥ के इत्याह ? केचित् यमकायिका अम्बादपः, किभूताः ? हसन्तः इति ॥ ततो नारका यत् कुर्वन्ति तदाह-
तेण दड्ढा संतो रसन्ति य भीमाहं विस्सराहं रुवंति य कलुणगाहं पारेययगा इव एवं पलवित-विलाव-
कलुणाकंदिय-यहुन्नरुदियसदो परिदेवियरुद्वयद्वयनारकारयसंकुलो णीसिद्धो ॥

तेन त्रप्तत्रपुणा दग्धाः सन्तः रसन्ति-प्रलयन्ति च वचनानि किंभूतानि ? भीमानि-भयंकराणि, निस्वराणि विकृतशब्दानि ।
रुदन्ति च पुनः करुणाकानि कल्लोत्पादकानि, के इय पारापता इव इति एवं प्रकारो निर्घोषः श्रूयते इति योगः । प्रलपितमनर्थ-
भाषणं, विलापः-आर्त्तस्वरकरणं ताभ्यां कल्लो दीनो यः सः क्रन्दितं ध्वनिशेषकरणं बहु-प्रभूतं यथा भवति तथा रून्नं शून्य-
स्थानमिव रुदितं-अश्रुमोचनं आराटिमोचनं तेषां शब्दो यस्मिन् सः, परिदेविताः-विलापाः पाठान्तरे परिवेषिनो कम्पिताः अत-
एव रुद्धा वद्वाथ ये ते नारकाः ते तथा तेषां य आरवः शब्दः तेन यः सङ्कुलस्स तथा, निम्हटो-मुक्तो नारकैः शब्दः-तथा ॥

रसिय-भणिय-कुविय-उक्कूइय-निरयपालतज्जियं गेण्ह क्कम पहर छिंइ मिंइ उप्पाडेहुक्खणाहि कत्ताहि
विकत्ताहि य मुज्जो हण विहण विच्छुमोच्छुम्भ आकड्ढ विक्कड्ढ किं ण जंपसि ? सराहि पावक्कमाहं कियाहं
दुक्कयाहं एवं वयणमहप्पगम्भो संपडिसुयासहसंकुलो उत्तासओ सया निरयगोयराण महागगरड्ढज्जमाण-
सरिसो निग्घोसो सुचए अणिट्ठो तहियं नेरइयाणं जाइज्जंताणं जायणाहिं ॥

रसिताः-शब्दिताः, भणिताः विहितव्यक्तवचनाः, कुपिताः, उत्कृलिताः कृतमहाध्वनयः, ये निरयपालाः तेषां यत्तजितं
अरे ! पाप ! नारक ! हास्यसि अथ किं जायते इत्यादि भणितं नारकविषयं गृह्यणाऽगुं नारकं, क्रम, लंपय, प्रहर छट्टादिना,

छिद्र लघादिना, भिन्द कुन्नादिना, उत्पाटय भूत्वात्, उत्खनय भ्रसिगोलरु-याद्वादिक्, कृतं कर्त्तव्यं नासादिकं, विठ्ठल विधिभिः
 प्रकारैः, भूय एकवारहत्तं पुनरपि पाठान्तरे भञ्ज आमर्दय, हन ताडय यत्किंकार्यो हनशब्दो निपातः, चिहन विसेणेण ताडय,
 विशिष्य विज्ञेयेणमुत्क्षेप, युत्से विकीर्णं वा कुरु, वाचनान्तरे निष्कालय, उच्छुम्भ आधिययेत सिप, प्रयेशय इत्यर्थः, आकृष्य अभियुत्से
 उत्कर्षणं कुरु, विकृष्य विपरीतकर्षणं कुरु, किं न जल्पसि वाचनान्तरे न जानासीत्स्यर्थः ॥ स्मर हे नारक ! पापरूपानि कृतानि एवं
 अमुना प्रकारेण यद्वाचने नरकपालप्रतिपादनं ते महाप्रगल्भोऽतिगृष्टः स्फुरो यस्य सः, तथा प्रतिश्रुतः प्रतिशब्दः तद्गुणो यः शब्दस्तेन
 सङ्कुलो-व्याप्तः, उन्नासन्नः प्रतिभय इति एकार्थः । सदा सर्वदा केषां प्रासक्त इत्यर्थः निरयगोचराणां नरकवृत्तिनां महानगर-
 दग्गमानगोपसद्वनो निर्गोपमहाध्वनिः श्रूयते । अनिष्टः तत्र नरके केषां सम्बन्धीत्याह-नारकाणां क्रिभूतानां यात्यमानानां-
 फदर्ध्यमानानां फदर्धनामकारैः, किं तेचि फास्ताः-

किं ते ?, अस्तिवण-इन्भवण-जंतपत्थर-सूइतल-स्खारयावि-कलकलतयेयरणि-कलंमथल्लया-जल्लिप-
 गुह्निकंभणं उस्सिगोस्सिग-कंइइल्ल-इग्गामरहज्जोयण-त्तल्लोहमग्ग [पव] गमण-चाहणाणि इमेहिः विचिहेहि
 आगुणेहि ॥

अस्तिाने-लघाकारपत्रयनं, दर्भवनं प्रतीतं, यत्रमस्ताराः-घट्टादिपापाणाः, शूचीतलं-उर्ध्वमुखं, क्षारवाप्यः-क्षारद्रव्यमृत्वाप्यः
 कलकलापमानं पत्थरुकादि तद्भृता पावैतरण्यभिधाना नदी, कदम्बपुष्पाकारवाल्लुका ज्वलिता या कन्दरा-गुहास्तासु ततोऽसिक्वना-
 शिप्य गन्तिसेभेन, उष्णोष्णे कण्टकाकीर्णे दुर्गमेच्छुग्गमने रथे पत्त योजनं, तल्लोहमार्गे यत् गमनं स्यमेव वाहनं परैः गयागिव

तत्राया, एभिः-अन्यमाणैः, त्रिविधैः प्रकारैः आपुधैः परस्परवेदनासुदीरयन्तीति योगः

किं ते सुगगरसुसुटि-करकय-सत्ति-हृल-गय-सुसल-चक्र-कोत-तोमर-सूल-लउल-भिडिमाल-सव
(द्व)ल-यदिस-चम्मेट्ट-डुहण-सुद्विय-असि-खेडग-लग्ग-चाव-नाराय-रुणक-कप्पिणि-वासि-परसु-कंटक-
तिग्ग-निम्मल-अण्णेहि य एवमादिपुहि असुभेहि वेउच्चिएहिं पहरणसतेहिं अणुवद्धतिव्ववेरा परोप्परं वेयणं
उदीरंति अभिहणंता, ॥

किं ते चि ? तथया-कैः कैः सुद्वरो-अयोधनः सुसण्डिः-पहरणविशेषः, करकचं-करपत्रं, शक्तिः-त्रिशूलं, हलं-हांगलं, गदा-
लशुटविशेषः, सुगलं, चक्रं, कुन्तं मतीतं, तोमरः चाणविशेषः, शूलं, लुकुटो-यष्टिः नालिका, भिण्डिमलः-प्रहरणविशेषः, सद्बलोह,
पट्टिचः-प्रहरणविशेषः चर्मवेष्टितपस्तर प्रहरणविशेषः हणो घणः सुद्वरविशेषो मौष्टिकप्रमाणः, असिः-खड्गः, खेटकः-फलकं, खड्गं,
चापं पट्टुः, नाराचो-चाणः, फणको-चाणविशेषः कंषणी-कर्चरिका वांसीः-काष्ठतक्षोपकरणं परशुः कुठारः, काटका भट्टा, तीक्ष्णा
'निर्मला अन्यैः-बहुभिरुक्तैः, इत्यादिप्रकारैः, अशुभैः पापनिदानभूतैः, वैक्रियैः-विषयविकारकारकैः नवीननिष्पादितैः कृत्रिमाऽकृ-
त्रिमशुभविशेषैः, अचिच्छिन्नतीव्रतवैरभावाः परस्परं-अन्योऽन्यं वेदनां-पीडां व्ययां उदीरयन्ति-प्रकटीकुर्वन्ति अभिहन्ममाना द्रन्तः।

१ 'पट्टारी' भाषा. २ 'दाल' भाषा. ३ 'तरवार' भाषा. १ नलीबो तीर भाषा. २ 'कातोरी' भाषा. ३ 'चांसलो'
भाषा. ४ कुलादो भाषा. १ अणिमाला भाषा २ घराळा भाषा

तथ य मोगर-पहारचुण्णिय-मुसुंढिसंभगमहितदेहाजंतोवपीलणफुरंतकप्पिया के इत्थ सचम्मका विगत्ता
गिम्मूळ्ळूणयकण्णोठ्ठणासिका छिणहत्थपादा ॥ तत्थ य

तत्र-नरके दृढरमहारचूर्णितः, मुसुंढिभिः भग्नो जर्जरीकृतो मथितो विलोडितो दधिवत् देहो-गात्रं येषां ते तथा, यन्त्रो-
पपीठनेन स्फुरन्तः कल्पिताः-छिन्नाः छेदिताः खण्डीकृताः केचित् नारका-अत्र नरके, सचर्मणा सह विकृताः-उल्कृताः पृथग्-
कृतचर्मणाः, तथा निर्मूलं लड्डूनाः छेदिताः कर्णोष्ठनासिकाः, छिन्नहस्तपादाः तत्र च ।

असि-करकय-निखलकोत-परसुप्पहार-फालियवासीसंतच्छतंगमंगा कलकलमाणखारपरिसित्त-गाढ-
दुञ्जंतगर-कुंतगभिण्ण-जज्जरियसब्बदेहा विलोलति महीतले विसूणियंगमंगा, ॥

असि-करकच-तीक्ष्णकुन्-परयूनां महारैः स्फुटित्वा विदारिता ये ते, तथा वास्या-काष्ठतक्षोपकरणेन संतक्षितानि च्छोछि-
तानि अत्रानि येषां ते, पुनः कीदृशा ? अग्निना कलकलायमानक्षारेण यत् परिपिक्तं सिञ्चितं तेन गाढं अत्यर्थं दहमानं गात्रं
भेषां ते, तथा कुन्वा-भङ्गास्तेषां अप्राणि मान्तानि तैर्भिन्नं-भेदितं पूर्वं भेदितं पश्चात् जर्जरितं कुम्बखिवत् चूर्णितः सर्वैः-समस्तो
द्देशो येषां ते, तथा विलुटितमहीतले पृथ्वीपीठे नारका इति शेषः ॥ पृथुकत्वं विमूर्णितं भञ्जितं अङ्गं येषां ते, तथा कुत्राऽपि
'निगाय जीहा' पात्रान्तरे निर्गतजिहा इति वाच्यं, तत्र महीतले ततः किं जातं तदाह-

विग-सुणग-सियाल-काक-मज्जार-सरभ-दीचिय-वियग्घ-सद्दूल-सीहदप्पिय-खुहाभिभूतेहिं
णियकालमणसिपहिं घोरा रसमाणभोमरुवेहिं अक्कमित्ता दढदाढा-गाढडक्क-फड्डिय-सुत्तियल-नह-

फालियउद्देहा विच्छिप्यते समंतओ विमुक्कसंधिबंधणावियंगमंगा कंक-कुरर-गिद्ध-घोरकट्टघायसगणेहि य
पुणो खरथिरददणक्खल-लोहत्तुंबेहि ओवचित्ता पक्खाहय-तिक्खणक्खलविकिन्न-जिह्मंछियनयणनिहओलुग-
विगतवयणा, उक्कोसंता य उप्पयंता निपतंता भमंता ॥

दृका-ईहायुगाः, शृगालाः-जम्बूकाः, श्वानः, काकाः द्विधा; मार्जाराः-त्रिडालाः, सरभाः अष्टापदाः, द्विपिकाः-चित्रकाः,
व्याघ्राः, शार्दूलाः-व्याघ्रापत्थानि, सिंहाः एते दृप्ताः दर्पिताः क्षुधाऽभिभूतैरैः-पूर्वैकैः नित्यकालं-सर्वदा अनशनैर्निर्मेजिनैः
अल्पन्तर्भुषितैः घोरा-दारुणक्रियाकारिणः आरसन्तः शब्दायमानाः भीमरूपाश्च ये ते तथाविधा तैराक्रम्य यथा, दृढदंष्ट्राभिः
गाढमस्यैर्यं दृष्टाः कृष्टाश्च आकर्षिताः, सुतीक्ष्णनखैः स्फाटितो विदारित उर्ध्वदेहो येषां ते, विकीर्यन्ते सर्वतः विमुक्ताः श्लथीकृत-
सन्निवन्धना-अइसन्याना व्यङ्गितानि विकलीकृतानि अङ्गानि येषां ते, कङ्काः पक्षिविशेषाः, कुरराः समलाः, गृध्राः सौचनकाः,
घोरकष्टाऽतिकष्टकारिणो ये बायसास्तेषां गणाः समुद्रास्तैः, पुनस्ते कीदृशाः ? खराः-कर्कशाः स्थिराः-निश्चलाः हृदा-अभंज-
नशीला नखा येषां ते तथा, लोहवत् सुण्डं-सुखं येषां ते तथा, तैः उपनिपत्य-आगत्य पक्षैः आहताः, तीक्ष्णनखैर्विचिक्षिता-विदा-
रिताः, आकृष्य जिह्वाः, अच्छित्ते-कर्षिते नयने लोचने येषां ते तथा, निर्दयं-निःकृपं यथा भवति तथा अवरुणं-विकृतं वदनं येषां
ते, [पाठान्तरे अवलुत्तगचां-तत्र अवलुत्तानि छिन्नानि गात्राणि येषां ते], उक्कोशन्तः-क्रन्दन्तः, उत्पतन्तः आकाशे, निपतन्तो भूम्यां ॥

पुण्वकम्मोदयोवगता पच्छाणुसएण डज्झमाणा णिंदंता पुरेकडाइं कम्मइं पावगाइं तहिं तारिसाणि

१ भङ्गकयां कोषां माषा । २ चरगाडा माषा

ओसर्णं चिकणाई दुक्खातिं अणुभविस्सा तत्तो य आउक्खएणं उव्वट्टिया समाणा यह्वे गच्छंति, तिरियवसहिं
 दुक्खुत्तारं सुदारुणं जम्मणमरणजराबाहिरियट्टणारहंटे, जल-थल-सहचर-परोप्परचिहिसणपक्कं, इमं च
 जगपागडं चरागा दुक्खं पावेन्ति वीहकालं, किं ते ?

पूर्वकर्मोदयोपगताः, सर्वत्र कर्मधारयः' पश्चात् अनुशयेन-पथाचापेन-दहमानाः, जुगुप्समानाः, पुरा-पूर्वभवे कृतानि-
 कर्माणि क्रियाः पापकानि प्राणातिपातादीनि पातकानि ततस्तस्यां रत्नप्रभायां उदृष्टस्थितौ तादृशानि जन्मान्तरोपाजितानि
 परमाधार्मिकोदीरीतक्षेत्रप्रत्ययरूपाणि, ओसन्नं चिकणाईं मार्तुर्येण दुर्विमोचनानि दुःखानि अनुभूय ततश्च निरयात् आयुः-
 क्षयेण उद्वृत्ताः सन्तः यहयो गच्छन्ति, तिर्यग् वसति-तिर्यग् योनौ, यतोऽल्पा एव मनुष्येपूत्यव्यन्ते, दुःखलोचारागिति कोऽर्थः?
 अन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीकायस्यतिकत्याजस्यां सुदारुणां दुक्खाश्रयत्यात्, जन्मजरामरणव्याधीनां याः परिवर्तनाः पुनः
 पुनर्भवानि इति ताभिर्यद् इव अर्थदो या सा तां तिर्यग्योनि, जलचरस्थलचरलचराणां परस्परेण विहिसनस्य विविधव्या-
 पादनस्य प्रपञ्चो-विस्तारो यस्यां, तथा ते इदम् वक्ष्यमाणं प्रत्यक्षं प्रगटं जगत् न केवलं आगमगम्यं किन्तु जन्मजंतुनां प्रत्यक्ष-प्रमाण-
 प्रसिद्धतया प्रकटमेवेति, चराकास्तपस्विनः प्राणवयकारिण इति योगः दुक्खं, प्राप्नुवन्ति दीर्घ-चिरकालं किं तत् इति कथ्यमानं ॥

मीउण्ण-तण्ण-सुह-वेयण-अण्णइकार-अडविजम्मण-णिक्खमउचिग्गवास-जगण-अह-बंधण-ताडणं कण-
 निवायण-अट्टिक्खण-नासाभेय-ण्हारदूमण-छचिच्छेयण-अभिओगपाचण -कम्मकुसारनियाय-दमणाणि
 चारुणाणि य ॥

शीत-उष्ण-तृष्णा-शुधादिभिर्वेदना, अप्रतिकारं भिपज्जनकर्मादिरहितं वा सूतिकर्मप्रभृतिरहितं, अटव्यां जन्म-क्रान्तारे जननं
नित्यं तत्रैव वासः भयेन उद्विगानां वासोऽवस्थानं, जागरणं-अनिद्रागमनं, वयो-भारणं, बन्धनं-संयमनं रज्वादिना; ताडनं-कुट्टनं,
अङ्कनं-त्सूलोहशलाकादिना चिन्हकरणं, निपातनं-गर्त्तदौ क्षेपणं, अस्थिभञ्जनं-कीकसामर्दनं मुद्गरादिना, नासिकान्तर्विवरणं,
च्छविच्छेदनं-अवयवकर्त्तनं, प्रहारैर्दमनं उपतापः, अभियोगप्रापणं दग्धा वध्वा व्यापारवर्त्तनं, कसा चर्मसयी यष्टिः, अङ्कुशो वक्रशृणिः
आरा-दण्डान्तरवर्त्तिलोहशलाका तासां निपातः शरीरविवानं, दमनं शिक्षाश्रावणं, वाहनं भारस्य एतानि मानुवन्ति इति योगः ।
मायापितिविष्ययोग-सोयपरिपीलणाणि य, सत्थग्निगविसाम्बिधाय-गलगवलावलयणमारणाणि य, गलजालु-
च्छिप्पणाणि य, पडलणविकल्पणाणि य, जावल्लीविगबंधणाणि य, पंजरनिरोहणाणि य, सयूहनिद्धाडणाणि य,
धमणाणि य, दोहणाणि य, कुदंडगलयंधणाणि य, वाडगपरिवारणाणि य, पंकजलनिम्जणाणि य, चारिष्प-
वेसणाणि भंगविसमणिवडणदवगिगजालदहणाइ याइ य, ॥

पुनः किद्वी वेदना ? मातापितृविषययोगः श्रोतसां नासास्रुत्वादि रन्ध्राणां परिपीडनानि रज्वादिद्रवबन्धनेन बाधनानि यानि
तथा शोकपरिपीडनानि, तथा च शस्त्राभिविषाथ प्रतीताः तैः अभिघातो-हननं गलस्य-कण्ठस्य गवलस्य-शृङ्गस्य वालनं-मोडनं
अथवा गलकंजलावलेनेन माएणं तानि च, अथवा गलेन बडिदेन जालेन जलमध्यात् मत्स्यादीनां उत्क्षेपणानि-आक्षेपणानि तानि,
तथा-पडलणं-पचनं विकल्पनं-छेदनं प्रबलकर्त्तनानि तानि, यावल्लीविकबन्धनानि, पुञ्जरबन्धनानि वा, स्वयूथात् निर्घाटनानि-
निष्काशनानि, स्वकीयनिकायनिःकालनानीत्यर्थः; धमनानि महिष्यादीनां वायुपूरणानि, दोहनानि दुग्धानां, कुट्टण्डेन-बन्धन-

विशेषणं गले-कण्ठे यानि बन्धनानि, वाटकेन हृत्वा परिवारणानि-निराकरणानि यानि च, तथा जातानि पंकनिमज्जनानि कर्दम प्रायःजले बोलनानि, वारिप्रवेशनानि-जलक्षेपाः तथा अवापातेसु गर्त्वापातेसु तथा उदक इत्येवंरूपेषु पतनेन निभ्रमो भञ्जनं गात्राणां अवपात निभ्रमः स च विपमात् पर्वतकण्टकादेर्निपतनं दवाग्निज्वालाभिर्दहनं च एतानि आदिर्येषां बीनि एंतादृशानि दुःखानि प्राप्नुवन्ति इति योगः ॥

एवं ते दुःखखसयसंपलित्ता नरगाओ आगया इहं सावसेसकम्मा तिरियखपंचेदिणसु पायिंति पावकारी कम्माणि, पमाय-राग-दोस-यहुसंचियाइ अतीव अस्सायककसाइ ॥

एवममुना प्रकारेण ते प्राणयातिनः दुःखशतसंभ्रमः-व्याकुलाः सन्तः नरकात् आगताः इह तिरियग्लोके सावशेषकर्माणः तिरियं पञ्चेन्द्रियेषु प्राप्नुवन्ति । पापकारिणः कानि इत्याह-कर्माणि कर्मजन्यानि दुःखानीति भावः ।

प्रमादः पंचथा यथा-मेञ्जं विपयं केसाया निहा विकेहा इति, तथाऽप्या प्रमादः यथा-अन्नाण १ संसओ २ चेव मिच्छानाणं ३ तहेव य । रागो ४ दोसो ५ महम्मंसो ६ धम्मंसि य अणायरो ७ ॥१॥ अप्पसत्थाण जोगाणं ८ पमाओ होइ अट्टहा ॥ प्रमादः-शुभकर्मणि आलसता, रागः प्राप्ताऽप्राप्तेसु गृध्रतारूपः, द्वेषः प्राप्ताऽप्राप्तेषु असूयाजनितः, तैः प्रमादरागद्वेषैर्बहूनि यानि संचितानि उपार्जितानि तानि । अतीवाऽत्यर्थं असातेषु दुःखेषु मध्ये कर्कशानि-कठोराणि यानि तानि । भ्रमर-मसग-मच्छिमाइणसु य जाइकुलकोडिसयसहस्सेहि नवहि चउरिदियाण तहि तहि चेव जम्मण-

मरणाणि अणुहवंता कालं संखिज्जं भमंति नेरइयसमाणतिच्चदुक्खा फरिसरसणघाणचक्खुसहिया ।

तथा भ्रमर-मशक-मक्षिकादिषु चतुरिन्द्रियाणां जातिषु नव कुलकोटिशतसहस्रेषु, - एवं घटनीयं शतसहस्रैर्लक्षः चतुरिन्द्रिय जातौ यानि कुलकोटिशतसहस्राणि तानि तेषु तथा च पूनः एव निश्चितं तत्रैव तत्रैव चतुरिन्द्रियजातौ इत्यर्थः, जन्ममरणाणि अनुभवन्तः गमनागमनेन शान्नुवन्तः कियत्कालं यावत् इत्याह-संख्यातवर्षसहस्रलक्षणे भ्रमन्ति-पर्यटन्ति नारकसमानतीव्रदुःखाः सर्शे-नरसनघ्राण वसुःसहिता इन्द्रियचतुष्टयोपेताः चतुरिन्द्रिया इत्यर्थः ।

तदेव तैदिणसु कुंथु-पिप्पीलिया-अंधिकादिकेषु य जातिकुलकोटिसयसहस्सेहि अट्टहि अणूणगेहिं तेंदियाण तहिं तहिं चेव जम्मणमरणाणि अणुहवंता कालं संखिज्जं भमंति नेरइयसमाणतिच्चदुक्खा फरिसरसणघाणसंपउत्ता। तथैवेति-यथा चतुरिन्द्रियेषु तथैव त्रीन्द्रियेषु यातनां-पीडां अनुभवन्त इत्येवाऽऽह कुन्थुः-धुद्रजन्तुः, पिपीलिका-कीटिका, घृतेलिकादयः प्रतीताः, अन्याका-उपदेहिका, कर्णशृगाल्यादयः, इत्याद्यनेकेषु जातिषु अष्टकुलकोटिशतसहस्रेषु अष्टलक्षकुलकोटि-ष्वित्यर्थः, अन्यूनेषु संपूर्णेषु इत्यर्थः, एकमुक्तीत्या त्रीन्द्रियेषु तस्यां जातौ जन्ममरणाणि अनुभवन्तः कियत्कालं संख्यातवर्षसहस्र लक्षणं कायस्थित्या भ्रमन्ति नारकसमानतीव्रदुःखाः सर्शेनरसनघ्राणसंपयुक्ताः मीलिताः ।

गंडूलय-जलूय-किमिय-चंदणग-मादिणसु य जातीकुलकोटिसयसहस्सेहि सत्तहिं अणूणणहिं वेइंदियाणि तहिं तहिं चेव जम्मणमरणाणि अणुहवंता कालं संखिज्जं भमंति नेरइयसमाणतिच्चदुक्खां फरिसरसणसंपउत्ता । गण्डुलयं-उद्रजलूयकृमयः तथा द्वीन्द्रियगमनमपि चतुरिन्द्रियवद् ज्ञेयं नवरं तदाऽऽह-जलूकाः, कृमयः छुद्रकीटाः, चन्दनकाः

अप्ताः इत्येवमादिषु द्वीन्द्रियजातिकुलकोटिसहस्रेषु अन्यूनैः-सम्पूर्णैः सप्तभिः द्वीन्द्रियस्थानानि तस्यां तस्यां जातौ च पुनः एवमधुना प्रकारेण जन्ममरणानि अनुभवन्तः, कियत्कालं यावत् संख्यातकवर्षसहस्रं यावत् पर्यटन्ति, नारकसमानतीव्रदुःखाः स्वर्शनरसनसंप्रयुक्ता इन्द्रियद्वयोपेनास्तथैव ।

पप्ता एर्गिदियत्तणंपि य पुढवि-जल-जलण-मारुय-वणप्फति सुहुमवायरं च पज्जत्तमपज्जतं पत्तेयसरीर-णामसाहारणं च पत्तेयसरीरजीवेशु य तत्थवि कालमसंखेज्जं भमंति अणंतकालं च अणंतकाए, फासिंदिय-भावसंपउत्ता हुक्खसमुदयं इमं अणिट्ठ पावंति पुणो पुणो तहिं तहिं चेव परभवतरुणगगहणे ॥

न केवलं ते पञ्चेन्द्रियद्वीन्द्रियत्वं माप्ता किन्तु एकेन्द्रियत्वं माप्ता अपि तदाऽऽह-पृथ्वी-जल-ज्वलन-मास्त-वनस्पतीनां सम्बन्धि यत् एकेन्द्रियत्वं तत् कीदृशं ? सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्मत्वं, वादरनामकर्मोदयात् वादरत्वं, पर्याप्तनामकर्मोदयात् पर्याप्तं, अपर्याप्तनामकर्मोदयात् अपर्याप्तं, प्रत्येकशरीरनामकर्मोदयात् प्रत्येकं, साधारणशरीरनामकर्मोदयात् साधारणं, चकारः समुच्चये, एवंविधं चेकेन्द्रियत्वं माप्ता जीवास्तेषु तत्र कियन्तं कालं कायस्थित्यां तिष्ठन्तीत्याह-तत्राऽसंख्यातकालं यावत् प्रत्येकशरीरेषु भ्रमन्ति-पर्यटन्ति, सर्वासां जातीनां कुलकोटयस्तुधेमाः-

एर्गिदिण्णु पंचसु, वारस सत्त तिग सत्त अट्टवीसा य । विगलेसु सत्त अड नवं, जल खह चउप्पय उरग भूयगे ॥
अद्धतेरस वारस, दस दस नयगं नरामरे नरए । वारस छब्बीस पणवीस, हुंति कुलकोडी लख्खाइं ॥२॥ इति
असंखोसप्पिणी उस्सप्पिणीओ, एर्गिदियाण य चउण्हं । ता चेवओ अणंता वणंस्सइए उ बोधब्वा ॥

साधारणशरीरेषु-अनन्तकाये अनन्तकालं पर्यटन्ति । सर्वानेन्द्रियभावं प्राप्ताः सन्तस्तत्र दुःखसमुद्दयं दुःखौघं इमं वस्यमाणं प्राप्नुवन्तीति योगः । अनिष्टं-इच्छाप्रतिकूलं पुनः पुनस्तत्रैवेकेन्द्रियत्वे इत्यर्थः, किंभूते ? परः-प्रकृष्टः सर्वोत्कृष्टकायस्थितिकत्वात् परभवोत्पत्तिस्थानं तरुणैर्गहनं दुःखगाहं यत्र तत् पाठान्तरे तद्व्यहणं गुणे दृशगुच्छुल्मादिदृन्दं समूहो यत्र एकेन्द्रियत्वे दुःखसमुद्दयमेवाऽऽह—

कोदाल-कुलिय-दालण-सलिल-खुंभण-खुंभण-अणलाणिल-विविहसत्थघट्टण-परोप्पराभिहणण-मारण-विराहणाणि य अकामकाइ परप्पओगोदीरणहि य कज्जपओयणेहि य पेस्सपसुनिमित्त-ओसहाहारमाइ-एहि उक्खवणण-उक्कथण-पयण-कोदण-पीसण-पिट्टण-भज्जण-गालण-आमोडण-सडण-फुडण-भंजण-छेयण-तच्छण-विलुंचण-पत्तज्जोडण-अग्गिदहणाइयात्ति, ।

कुदालो-लोहमयभूखनित्रं, कुलिकं-हलं, दालणं विदारणं, सलिलस्याऽपि भूशङ्खं मलनं मर्दनं, क्षोभणं-सञ्चलनं, रुम्भणं-निरोधनं, अग्निवायुमधुखविविधशस्त्रैः स्वकायपरकायभेदभिन्नैर्यत् घट्टनं-संघट्टनं अनेन च परस्परं सर्वेषां दुःखमुक्तं परस्परं अभिहननं-मारणं-हननं, विराधनं-विविधभेदः पीडोत्पादनं, तानि कीदृशानि ?

अकामकानि-अनाभिलषणीयानि, परप्रयोगेन उदीरणभिः-स्वव्यतिरिक्तजनदुःखोत्पादनाभिः निःप्रयोजनैः कार्यार्थार्थाऽनर्थादिभिः किमर्थं हन्यन्ते ? इत्याह—

मेव्यकर्मकरपथुगवादिनिमित्तं च यानि औषधाहारादीनि तैः कृत्वा तदर्थं वा, उत्खननं-उत्पाटनं, उत्कथनं त्वचाऽपनयनं, पचनं-पाककरणं, कुट्टनं चूर्णनं, प्रेषणं घरहादिना दलनं, पिट्टनं-ताडनं, भर्जनं-भ्राष्ट्रपचनं, गालनं-छालनं, आमोदनं-इपज्जजनं,

शटनं-स्वत एव विगडनं, स्फोटनं स्वत एव द्विधा भवनं, भञ्जनं-आमर्दनं, छेदनं-द्विधा करणं, तक्षणं काष्ठादेरिव वास्यादिना
 विलुचनं लोमोद्यपनयनं, पत्रञ्जोडनं तरुमान्तपङ्खवफलादिपातनं, अग्निदहनदीनि तथा तैः कृत्वा दुःखान्येकेन्द्रियाणां भवतीति
 योगः । एकेन्द्रियाणां अधिकारं निगमयन्नाह—

एवं ते भवपरंपरादुक्खलसमणुपद्धा अडंति संसारबीहणकरे जीवा पाणाइवायनिरया अणंतकालं जे विय इह
 माणुसत्तणं आगया कहिं वि नरगा उव्वट्टिया अधन्ना तेविय दीसंति पायसो विकयविगलरूवा खुज्जा वडभा य
 चामणा य बहिरा काणा कुंटा पंगुला विगला य सूका य मंमणा य अंधयगा एगचअखू विणिहयसंचिह्लया बाहि-

रोगपीलिय-अप्पाउय-सत्थवज्झबाला कुलक्खलणुक्किन्नदेहा दुब्बल-कुसंधयण-कुप्पमाण-कुसंठियां कुरूवा किविणा
 य हीणा हीणसत्ता निचंसोक्खलपरिवज्जिया अखुहदुक्खलभागी णरगाओ इहं सावसेसकम्मा उवट्टा समाणा ॥

एवमुक्तक्रमेण नैकेन्द्रियाणां भवपरम्परासुखदुःखं तत् समनुबद्धमवच्छिन्नं येषां ते तथा अटन्ति संसारे बीहनकरे-भयङ्करे ये
 जीवाः प्राणातिपातनिरताः अनन्तकालं यावत् प्राणविनाशकारिणः नरकादुद्भूताः इह मनुष्यगतिगता यादृशा भवन्ति तादृशा उच्यन्ते ।

येऽपि च इह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागताः कथञ्चिन्महता कष्टेन नरकादुद्भूताः तेऽप्ययन्या दृश्यन्ते, प्रायसो ग्रहणेन तीर्थ-
 करादिभिर्व्यभिचारपरिहारार्थं विकृतविकलरूपत्वमेव प्रपश्यन्नाऽऽह—

कुब्जाः--वक्रजङ्घाः वटभाथ-चक्र उपरि कायाः, वामनो-अतिदृस्वदेहाः, वधिराः कर्णेषु, काणा-दीपेकाणाः, कुंटाः विकृत-

१ वीयाकाणो इति लोकभाषा.

हस्ताः, पद्मगुलाः-पादहीनाः, विकलाः अपरिपूर्णदेहाः, मूका-वचनाऽसमर्थाः, कुत्रचित् अपि पुनः जलमूकाः जलमविष्टाश्च बुद्ध
बुद्ध इत्येवंप्रकारेण धर्मियेषां ते, मन्मनाः अस्फुटवचः, अन्याः-चक्षुरहिताः, एकाक्षाः सदीपचक्षुषः रोगाद्यैर्विनिहतचक्षुषः, संचि-
हृकाः-चिर्षट्नेत्राः, व्याधिरोगपीडिताः-अथवा विशिष्ट आधिभिः पीडिताः, अत्यायुषः, शस्त्रेण वध्याः, बाला-अज्ञानिनः, कुत्सित-
लक्षणैरुत्तरीर्णोद्दिहो येषां ते, दुर्बलाः कृशाः, कुसंहना-बलविकला, अतिह्रस्वा अतिदीर्याः, कुममाणाः, कुत्सितसंस्थानाः, कुरूपाः,
कृपणा कदर्यातुच्छप्रकृतयः, अल्पसत्त्वाः, निर्यसौख्यपरिर्वजिताः, अशुभाऽनुबन्धी यत् दुःखं तत् भजन्ति ते नरकात् उद्दृष्टाः
सन्तः इह मनुष्यलोके इदयन्ते सावरोपकर्माणः यादृशं फलं ददाति तदाऽऽह-

एवं णरगं तिरियलजोणि कुमाणुसत्तं च हिंडमाणा पावंति अणंताइं दुक्खाइं पावकारी एसो सो पाणवहस्स
फलवियागो इहलोइओ पारलोइओ अप्पसुहो यद्दुक्खो महम्मयो बहुरयप्पगाढो दारुणो कक्कसो असाओ वास-
सहस्सेहिं सुचती, न य अवेदयित्ता अत्थि हु मोक्खोत्ति एवमाहंसु, नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ वीरवर-
नामधेज्जो कहइ पाणवहणस्स फलवियागं, एसो सो पाणवहो चंडो रुद्धो खुद्धो अणारिओ निग्घिणो निसंसो
महम्मओ धीहणओ तासणओ अणज्जाओ उब्बेयणओ य णिरवयक्खो निद्धम्मो निव्विवासो निक्कलुणो निरय-
वासगमणनिघणो मोहमहम्मयपवड्ढओ मरणवेमणसो पढमं अहम्मदारं समत्तं ति वेमि ॥१॥ (सू० ४)

एवमुक्तकारेण नरकर्तार्यणोर्णौ कुत्सितभानुपत्वं च हिंडमाणाः-अधिगच्छन्तः प्राप्नुवन्ति अनन्तकानि दुःखानि ते
पापकारिणः पुरूपाः । एषः सः प्राणिवधस्य फलविपाकः इह लौकिको मनुष्यभवाऽपेक्षया, पारलौकिको नरकगत्याघाथित्य,
प्रत्यमुक्तः-कुत्सितोन्द्रियभोगसंपादनत्, अविद्यमानमुक्तः, नरकादिदुःखकारणत्वाद् बहुदुःखः, महाभयरूपः, बहुरजः-प्रभृत-

कर्ममगाढं दुर्मोचं यत्र स तथा, दारुणो रौद्रः, कर्कशः—कठिनः असातवेदनीयरूपः, वर्षसहस्रैः कृत्वा मुच्यते प्राणी इति शेषः ।
 न च तं विपाकं अवेदयित्वा अननुभूय अस्ति मोक्षः, अस्मात् प्राणिवधकर्मणः इदं आश्रवदारं केन प्रतिपादितं तदाऽऽह—
 एवमुक्त्वा आख्यातवान् कथितवान् शतकुलनन्दनः सत्रियप्रधानश्रीसिद्धार्थपुत्रः महात्मा परमात्मरूपः
 रागादिजैत्रः श्रीवीरवर्द्धमानः वरनामधेयः प्रशस्तनामा कथितवान् । प्राणिवधफलविपाकं अत्राऽध्ययनार्थस्य महा-
 वीराभिहितत्वं दर्शितं, पुनः कथितवान् इति यदुक्तं तत्प्राणिवधस्य महाविपाकदर्शनार्थं एषः सः प्राणिवधः चण्डः कोपन-
 स्तान्तर्वर्ची रौद्रो दारुणविपाकहेतुः, नीचजनाचरितत्वात् क्षुद्रः, अनार्यलोकस्याऽयं करणीय इति अनार्यः, अविद्यमानदयात्वात्
 निर्गुणः, निःशूकजनाऽऽचरितत्वात् निःशूकः, महाभयहेतुत्वात् महाभयः, भयवन्नरासेवितत्वात् वीह्नकः उत्त्रासनहेतुत्वात्
 प्रासनकः, अकस्मान्भयहेतुः, न्यायातिक्रान्तत्वात् अन्यायः, अथवा गत-ऋजुभावत्वात् अनर्जुकः, उद्वेजनकारित्वात् उद्वेजनकः,
 परमाणान् न अपेक्षते इति निरपेक्षः, धर्मात् अपगत इति निर्धर्मः, वध्यं प्रति स्नेहाभावात् निःपिपासकः, निर्गता करुणा
 यस्मात् सः निःकरुणः, नरकावासेषु यद्गमनं गतिस्तद्रूपं निधनं-मरणं यस्य सः, मोहोऽज्ञानं महामोहो मिथ्यादर्शनं तदेवमयं
 तस्य प्रकर्षकः उत्कृष्टफल्द इत्यर्थः, मरणेन वैमनस्यं-दैन्यं यस्य सः मरणवैमनस्यः ॥ प्रथमं आद्यं अर्थमद्वारं मृपावादाद्यपेक्षया
 परं इदमनादिरूपं चेत्यर्थः, आश्रवदारं पापागमनद्वारं व्यक्तव्यताऽपेक्षया समाप्तं-निष्ठागतं, इतिशब्दः समाप्तौ, त्रवीमीति—कथ-
 यामि तीर्थकरोपदेशेन न तु स्वदुद्धया, इति इत्थं ॥ सुधर्मस्वामिना स्ववचसि सर्वज्ञवचनात् अव्यभिचारीति दर्शितं प्रत्ययो-
 त्यादनार्थं गुल्फारतन्व्याऽऽविष्करणार्थं विनयेनां च एतन्नात्राय प्रदर्शनार्थं चेति व्याख्यातं ॥ इति ॥
 दशमोपाङ्गस्य प्रश्नव्याकरणामरूपस्य प्रथमाश्रवस्य विवरणमेतल्लिखितं समासेन इति प्रथमं द्वारम् ।

॥ अथ द्वितीयं अध्ययनम् ॥

व्याख्यातं प्रथमध्ययनं । साध्वन्तं द्वितीयमारभ्यते

भस्य चाऽयं मन्वन्धः-पूर्वस्वरूपादिविदोषैः प्राणातिपातः वक्तुः, स तु मृपाभाषणहेतुकः क्रोधलोभमयहासाद्भवति क्रोधा-
दपस्तु प्राणिवधकारकास्ते तु मृपावादनैव साध्या, अनेन सम्बन्धेनाऽऽयावत्स्येदमाऽऽदिशूत्रम्—

इह खलु जंबू यित्तिं च अलिषययणं लहुसग-लहुचवलभणियं, भयकरं, दुहकरं, अयसकरं, वैरकारणं,
रति-अरति-राग-दोसमणसंक्लेश-वियरणं अलियं नियडिसातिजोयवहुलं, नीयजणनिसेवियं, निस्संसं,
अप्परायकारकं, परमसाहुगरहणिज्जं, परपीलाकारणं परमकिणह्लेस्ससहियं, दुग्गइविणिवायविवड्डणं, भवपुण-
वमवकरं, निरपरिचियमणुगतं, दुरन्तं, किच्चियं, यित्तिं अधम्मदारं । (सू० ५)

इह शब्दे, खलु निश्चयार्थं, जम्बू इति शिष्याऽऽमन्वन्, द्वितीयं पुनः आश्रवद्दारं, अलीकवचनं मृपावाद इति नाम इदमपि
वाहनादि पञ्चमिः द्वारैः मरुष्यन्ते—

सर्पाणुगोरेवरहितः स्वरु-आत्मा येषां ते लघुस्वकाः तेभ्यो ये लयवः चपला कायादिभिः तैर्भणितं किदशं ? भयकरं,
दुरलकरं, अपयःकरं, वैरकारकम्, रतिभरतिरागद्वेषमनःसंक्लेशं ते चित्तरति ददातीति रति-अरति-राग-द्वेष-मनःसंक्लेशं

तस्स य णामाणि गोष्णाणि होति तीसं, तंजहा—अलियं १ सठं २ अणज्जं ३ मायामोसो ४ असंतकं ५ कूड-
कडमवत्थुगं च ६ निरत्थयवमत्थयं च ७ विदेसगरहणिज्जं ८ अणुज्जुकं ९ कक्षणा य १० वंचणा य ११
वितरणं, अलीकं शुभफलापेक्षया निःफलं, निःकृतिर्वचनप्रच्छादनार्थं साऽति-अविश्वासो वचनस्य तस्य योगो-व्यापारस्तेन
बहुलं-प्रचुरं यत्र तत्तथा, नीचैर्जात्यादिहीनजैः प्राय इदं निषेवितं-कृतं, वृशंसं-कुरं अथवा निःशंसं-प्रशंसारहितं, अप्रत्यय-
कारकं-विश्वासविनाशकं, परमाः-प्रकृष्टा योगध्यानादिना ये साधवस्तेर्गहितं त्यागीकृतत्वात्, परेषां पीडाकारकं, परमकृष्णलेइया-
सहितं-संक्लिष्टाऽध्यवसायेन क्रूरमनस्तेन सहितं, दुर्गतौ यो निपातः-पतनं तस्य विशेषेण वृद्धिकृत्, तथा भवे-संसारे पुनः पुन-
वारंवारं जन्म करोतीति पुनर्भवकरं, अनागतापेक्षया अतीतकालापेक्षया पूर्वभवे अपि तथैव करणं अनादिभवाभ्यासात् चिरपरिचितं,
-मित्यात्वाविरतिप्रवाहाऽनुच्छेदात् अनुगतं, विपाकदारुणत्वात् दुरन्तं, कीर्तितं-कथितं, द्वितीयं-प्रथमावरजं तृतीयाग्रजं
इत्यर्थः, अधर्मद्वारं पापोपायमिति एतेन प्रथमं यादृशं इति उक्त विशेषणं ।

तस्य-द्वितीयस्य अधर्मद्वारस्य इमानि अग्रे वक्ष्यमाणानि नामानि-अभिधानानि गुणनिष्पन्नानि गौण्यानि भवन्ति, त्रिशत्
संख्याकानि तद्यथा दर्शयति—

अलीकं-वितथभाषणत्वात् १, शठं-शठस्य मानत्वात् २, अनार्यवचनत्वात् अनार्यं ३, मायालक्षणकपायाऽनुगतत्वात् मृषारू-
पत्वाच्च मायामृषा ४, असदर्थभिधानरूपत्वादसत्कम् ५, कूटं-परवञ्चनार्थं न्यूनाधिकभाषणं कपटं-भाषाविपर्ययकरणं
अविद्यमानवस्तुभाषणं अवस्तु गोपुच्छे देववास इत्यादिरूपं पदत्रयमीकने 'कूटकवहमवत्पुगं' एकैव नाम ६, निरर्थकं-सत्यार्थहीनं

मिच्छापच्छाकण्डं च १२ साती उ १३ उच्छन्नं [उच्छृत्तं] १४ उच्छलं च १५ अट्टं १६ अन्वखलाणं च १७ किञ्चिन्सं
 १८ चल्यं १९ गह्वरं च २० मम्मणं च २१ नृमं २२ निययी २३ अप्पवओ २४ असंसओ २५ असत्तसंधत्तणं २६ वि-
 वसन्तो २७ उवहीयं २८ उवहि असुद्धं २९ अवलोयोत्ति ३०, विइयस्स इमाणि एयमाइयाणि एयाणि नामधेयाणि
 अतएय अपगतसरपार्यमिति निरत्यमवत्ययं ७, विद्वेषो-मत्सरस्तस्माद् गहते गह्वरे वा ८, अन्तुं वक्रं ९, कलकं पापं तत्करणं १०,
 यञ्जना इष्टियञ्जनं ११, मिथ्यात्वादिनिराकृतं मिच्छापच्छाकरणं न्यायवादिमिर्वाहितं १२, सातिः-अविश्वासः १३, शब्दं-विरुषं
 इति पाठे तु स्वदोषाणामाच्छादनं परगुणानामावरणं उच्छन्नं अन्यार्थभाषणं वा न्यूनाधिकत्वं उत्सृजं १४, उच्छलं अथवा सरित्-
 प्रवारतत्राद् ऊर्ध्वं वहति तथा मार्गत्रटादुपरि वहति १५, आर्त्तं-कृतस्य पीडितस्येदं वचनं आर्त्तं १६, असद्दोषारोपणमभ्याख्यानं
 १७, किञ्चिपस्य पापस्य हेतुत्वात् किञ्चिपं १८, वलयमिव वक्रत्वाद् वलयं १९, गहनमिव दुर्लक्ष्यचित्तवाद्गहनं २० असुट्टत्वाद्
 मन्मनमिव मन्मनं २१, परगुणाच्छादनार्थपिधानमेव पिधानं नृपं २२, मायया परगुणाच्छादनं तथा स्वमायायाः छादनं निःकृतिः
 २३, अप्रत्ययः प्रत्ययाभावः २४, असम्पद्य आचारः असम्मतः २५, असत्त्वं अलीकं संदधाति-अविच्छिन्नं करोतीति असत्य-
 सन्धस्तद्भागोऽस्येति असत्यसन्धत्वं मृषेव भाषणं २६, सत्यस्य मृदुतस्य विपक्षं २७, उपधिर्माया तस्या गृहं आधारभूतत्वात् २८,
 असत्पदानि अस्मिन्निति अशुद्धं उवहियं इति पाठे जिनाज्ञामतिक्रामणशीलमिति अथवा उपधिः-सावग्रं तेनाशुद्धं उपध्यशुद्धं २९,
 अल्पनं भ्रूलोपः ३०, ॥ द्वितीयस्य अर्थमन्त्रारस्य इमानि कथितानि नामानि पतादृशानि वस्तुगत्या गुणेन वा नामधेयानि

१ अवहीयं आणास्यं क संक्षिके २ अचिय तस्स एयाणि प्लवमादीणि क संक्षिके ३ ओल्लवुं इति लोक भाषा.

हेतितीसं सावज्जस्स अलियस्स वयजोगस्स अणेगाहं (सू० ६)

तं च पुन वदंति केइ अलियं पावा असंजया, अविरया, कवडकुडिलकडुयचडुलभावा, कुद्धा, लुद्धा, भग्याय हस्सट्ठिया य, सखी, चोरा, चारभडा, खंडरक्खा, जियजूयकरा य गहियगहणा, कक्क-
कुरुगकारगा, कुलिगी, उवहिया चाणियगा य, कूडतुलकूडमाणी, कुडकाहावणोवजीविया, पडगारका
अधियातुं योग्यानि त्रिशत् नामानि भवन्ति, सावद्यस्य-सपापस्य आश्रवदारस्य इह वाक्ये अलीकस्य मृपावादस्येत्यक्षरपठना
कार्या वचनयोगं गतस्य भापमाणस्येत्यर्थः । 'भासिज्जमाणी भाया' इति वचनात्, तं अलीकं अनेके अनेकभकारं वदन्ति ।
च-समुच्चयार्थे पुनः-एवाऽर्थे-

के ते पापाः ? पापात्मानः अलीकं वदन्ति तान् सूत्रकार आह इति योगः ॥ असंयता-असंयमवन्तः इन्द्रियाऽनिरोधकाः,
अविरताः-पापात् न निवृत्ताः, पुनः कीदृशाः ? कपटेन कुटिलो-वक्त्रः कडुको विपाकदारुणत्वात् चडुलथ विविधवस्तुपु
आरांसारूपो भावः-चित्तं येषां ते तथा, 'कुद्धा लुद्धा' इति पूर्ववत् सूत्राणि वाच्यानि, कुद्धा अपि अलीकं वदन्ति लुद्धा अपि
कुद्धलुद्धा अपि इत्यादि सुगमं । भयोत्पादनाय परेषां अथवा भयावहं भणन्ति हासार्थिनोऽपि अलीकं भाषन्ते, पाठान्तरे हास्यार्थ-
मपि अलीकं, कुटसाक्षिणः, चौराः-दस्यवः, चारभटाः-आरक्षकाः, खण्डरक्षाः-शुल्कपालां मांडविया, जिताः संतो द्यूतकराः, गृहीत-
धनग्रहणेन ये अन्यं प्रति निग्रहकारिणस्ते पुरुषा एतावता गृहीतग्रहणानि यैस्ते, कलरुगुरुकं मांयाकारकं वाक्यं तत्कारकाः, कुलिञ्जिनो

१ वाणी इति लोके भाषा. २ पतल्यं मीठा पोला.

कलाया कारुह्यञ्जा वंचणपरा, चारियचाडुयारनगरगोत्तियपरियारगा दुट्टवायि-सूयक-अणवल भणिया य पुव्यकालियवयणदच्छा, साहसिका, लहुस्सगा, असचा, गारविया, असच्चवणणाहिचिन्ता, उच्चच्छंदा, अणिलगहा, अणियता, छंदेण सुक्खाया भवति ॥ अलियाहिं जे अचिरया, अचरे नतियक्खाइणो वामलोकवादी बुनीर्यिका; औपधिका; मायाचारिण; वणिजा: व्यापारकारिण; कूटदूलकूटमानकारिण: कूटकार्पाणोपजीविन; अथवा कूटधर्मोपजीविन: कूडधर्मा, षटकारका:-तन्तुवाया; कलादा: सुवर्णकारका; कौरुकेपु-वरुटच्छिपकादिपु भवा: वञ्चनतपरा; चारिका:-हेरिका; चाडुकारा:-हुलमङ्गलकरा; नगरयुत्तिका:-कोट्टपाला; परिचारका ये यैपुनाभिर्वंगे परिचारं कुर्वन्ति, दुट्टवादिनोऽसत्पस्राहिण; शूचका: पिशुना; ये वलेन ऋणं गृह्णन्ति ते ऋणवल्लग्राहिण: अस्मत् द्रव्यं देहीत्येव भणिता; पूर्वकालिकवचने ये दशा वक्तुकामस्य वचनात् यत्पूर्वं अभियाय पराभिप्रायं लक्षयित्वा यद्वचनं भणन्ति ते पूर्वकालिकदक्षा; सहसा-अविचार्य भापन्ते ते साहसिका; लघुस्वका: तुच्छात्मन; सद्भय: अहिता: असत्या; गौरविका: ऋद्धयादिगौरवत्रययुक्ता; असत्यानां असद्भूतानां अर्थानां स्थापनां-प्रतिष्ठापमधि चिन्तं येषां ते असत्यस्थापनाधिचिन्ता; उचो-महान् आत्मोत्कर्षेण छन्दो-अभिप्रायो येषां ते उच्चछन्दा: स्वैराचारा इत्यर्थ; अनिग्रहा: स्वैरा: अतएव अनियता अनियमवन्त: अनवस्थिता; अनिजका वा अचिद्यमानस्वजना; तथा छन्देन-स्वाभिप्रायेण हुक्काचो-यथा तथा भाषिण: अथवा छन्देन सिद्धवादिनो वयमेव सिद्धवादिन:

१ कूडी मुद्रा करी जीवे इति लोक भाषा. २ कारुकीका जेतला फारुमार चिसाने जीवे ते जाणवा. ३ फोइला नटि इति लोक भाषा.

भणंति [सुगंति] नत्थि जीवो न जाइ इह परे वा लोए न य किंचिचि फुसति पुत्रपाचं, नत्थि फलं सुकयदुक्कयाणं,
पंचमहाभूतियं शरीरं भासंति हे ! वातजोगजुत्तं,
ते के भवन्ति इत्याह ?

अलीकान्त् ये अविरताः तथा पूर्वोक्तिभ्यः अन्ये-अपरेऽपि भवन्ति ते के इत्याह ? नास्तिकवादिनः-लोकायतिकमतवादिनः
सम्प्रति द्रष्ट एव लोकः, नास्ति किञ्चिदन्यत् । वामं सतामपि लोकवस्तूनां असत्त्वप्रतिपादनं वदन्ति ते वामलोकवादिनः, केऽपि
भणन्ति-प्ररूपयन्ति शून्यं इति जगत् शून्यवादिनः, कथं आकाराद्यभावे [आत्माद्यभावात्] एव जगत् अतएव नास्ति जीवः तत्सा-
धकप्रमाणाभावात्, तत्कथं ? नास्ति आत्मा मत्स्यसग्राहः, कथं ? इन्द्रियविषयग्रहणगोचराभावाद्नाऽपि अनुमानग्राहः कथं ? प्रत्यक्षेण
तद्देश्यमन्तरा अनुमानस्याऽप्रवृत्तिः यथा द्रष्टे धूमे अग्निरनुमीयते, नाऽपि आगतो परस्परविरुद्धत्वेन अप्रमाणत्वात्, नाऽपि
उपमानं असत्ये कस्य उपमीयते, तस्मात् न यानि-न गच्छति इह मनुष्यलोके परे वाऽपरस्मिन् लोके देवादिलोके न किञ्चिदपि
सृजति तस्य पुण्यपापं-शुभाशुभं कर्म, नास्ति फलं सुकृतदुष्कृतानां पुण्यपापकर्मणां जीवाऽसत्त्वेन तयोरसत्त्वादतएव सर्वशून्यमीति ॥

यथा केचित् पञ्च महाभौतिकं शरीरं भापन्ते पृथिव्यप्तेजोवायुआकाशमयं तत्र पञ्चमहाभौतिकमिति-महान्ति च तानि
लोके व्यापकत्वात् सद्भूतानि-पृथिवी-कठिनरूपा, आपो द्रवलक्षणाः, तेज उष्णरूपं, वायुश्चलनलक्षणः, आकाशं शुषिरलक्षणं
तन्मयमेव शरीरं नाऽपरः । शरीरवर्ती तन्निष्पादकोऽस्ति जीव इति विवक्षा, भूतान्येव सन्ति, यत्तु चैतन्यं भूतेषु उपलभ्यते
तद्भूतेषु कायाकारपरिणतेषु लक्ष्यते मद्याद्रेषु समुदितेषु मदशक्तिवत्, पृथक् चैतन्यं दृश्यमाणं नास्ति, यथा घटाकारपरिणत-

पंच य खंधे भणति केई, मणं च मणजीविका वदति, वाडजीवोत्ति एवमाहंसु, सरीरं सादियं सनिघणं इह भवे
सुदुपटवदिति व्यपदिश्यते, ततो भूतानामेव चैतन्याऽभिव्यक्तिः जलस्य बुद्बुदाभिव्यक्तिवत् इति अलीकवादिनां आत्मनः सत्त्वेऽ-
व्यसत्त्वमिति संक्षेपः ॥

अथात्मनः सत्त्वं प्रमाणोपपत्तेः सर्वजनप्रतीतं जातिस्मरणाद्युपचिह्नक्षणमनेकधा शास्त्रान्तरे प्रत्यक्षतया ग्राह्यस्तथा सुखी प्रमाणं
च दुःखीत्यादिरूपादनुमानगम्य इत्यादिप्रसिद्धमिति । हे इति निषाते वाक्यालङ्कारे वा, वातयोगयुक्तं प्राणवायुना सर्वक्रियासु
प्रवर्त्तनं जायते इत्यर्थः ॥ पुनः केचित् बौद्धादयः पञ्च स्कन्धान् भणन्ति रूपं १ वेदना २ संज्ञा ३ संस्कारा ५ ल्यान्
कथयन्ति । तत्र रूपस्कन्धः-पृथिवीघात्वादयो रूपादयः, वेदनास्कन्धः-सुखा दुःखत्वा सुखदुःखत्वा चेति त्रिविधवेदना
स्वभावः, विज्ञानस्कन्धः-रूपादिविज्ञानकर्तृत्वलक्षणः । संज्ञास्कन्धश्च संज्ञानिमित्तोद्ग्राहणात्मकः प्रत्ययः संस्कारस्कन्धः पुण्या-
पुण्यादिधर्मसमुदायः इति न च एतेभ्यो व्यतिरिक्तः कश्चित् आत्मारूप्यः पदार्थः साक्षात् ज्ञायते इति तेषां मतमिति । न केवलं
पञ्चस्कन्धान् मन्यन्ते किन्तु मनस्काररूपदिलक्षणां उषानकारणलक्षणोऽपि मन्यते बौद्धैः, यमाश्रित्य परलोकोऽप्य
भ्युपगम्यते । अतो मन एव जीवो येषां ते मनोजीवास्त एव मनोजाविकाः । अलीकवादिना तेषां सर्वथाऽननुगाभिनि मनोमात्ररूपे
जीवे कल्पितेऽपि परलोकासिद्धेः ॥

पातः-उच्छ्रवासादिलक्षणो जीव इत्याहुः केचित् अलीकवादिनः वायुरेव जीवनमरणव्यपदेशस्तस्मादन्यो नास्ति जीवः,
तथा सरीरं सादि उत्पन्नत्वात् सनिघनं क्षयदर्शनात् इह भवे एव प्रत्यक्षजन्म तस्मात् एक एव भवो-जन्म नान्यः परलोकोऽ

एगे भवे तस्स चिप्पणासंमि सव्वनासोत्ति, एवं जंपंति मुसावावी, तम्हा दाणवयपोसहाणं तवसंजमर्थं भचेरकक्षा-
णमाइयाणं नत्थि फलं, नचि य पाणवहे अलियवयणं न चेव चोरिक्ककरण-परदारसेवणं चा सपरिग्गहपावकम्मक-
रणंपि नत्थि किंचि न नेरइयतिरियमणुयाण जोणी, न देवलोको वा अत्थि, न य अत्थि सिद्धिगमणं, अम्मापियरो

स्ति, तस्य शरीरस्य चिन्तितैः प्रकारैः प्रकृष्टो नाशस्तस्मिन् सति सर्वनाशः इति नात्मा नाऽपि शुभाशुभरूपं वा कर्म शिष्यते इति,
एवमुक्तमकारं जल्पन्ति, मृपावादिनः, येषामपि जातिसृष्ट्यादिना जीव परलोकप्रसिद्धेः परं स्वकीयाऽभिनिवेशो न मुञ्चन्ति । पुनर-
न्यदपि भदन्ति किं तस्मात् दानत्रततपौपथानां-वितरणनियमवर्षोपवासानां तपोऽनशनादिः संयमः-पृथग्यादिरक्षा ब्रह्मचर्यं प्रतीतं
एतान्पेय कल्याणहेतुत्वात् कल्याणकारीणि-आरोग्यजनकानि तदादिर्येषां तानि एवमादिकानां श्रद्धाघ्नानचरणादीनां आचरणे
छवकारितानुमोदनादिषु नास्ति फलं-कर्मक्षयसुगतिगमनादि । पुनः नास्ति प्राणिवधाऽलीकवचनमशुभफलसाधनतयेति
गम्यं, न चैव-नेव चौर्यकरणं-परद्रव्यग्रहणं स्वाशयतः परदारसेवनं वा विषयव्यापाराचरणं अस्ति अशुभफलं साधनतया वा,
परिग्रहेण मूर्च्छोत्पादनेन वर्तते तत् सपत्निग्रहं च-पातकक्रियासेवनं तदपि नास्ति किञ्चित्, क्रोधमानाथा-
सेवनरूपं तेन हेतुना, नारकतिर्यग्मनुष्याणां योनिका उत्पत्तिरुपा जगतो विचित्रता स्वभावादेव न कर्मजनिता तत् ।

कण्टकस्य प्रतीक्षणत्वं, मयूरस्य विचित्रता । वर्णाश्च ताम्रचूडानां, स्वभावेन भवन्ति ही ॥ १॥ मृपावादिनां वचः ।
नास्ति देवलोकः पुण्यकर्मफलभूतः । न चैवाऽस्ति सिद्धिगमनं सिद्धस्य चाऽभावात्, तथा मातापितरौ अपि नास्तः उत्पत्ति-

नत्थि, नवि अत्थि पुरिसकारो, पचयखाणमवि नत्थि, नवि आत्थ कालमच्चू य ॥ अरिहंता चक्रवर्दी बलदेवा
वासुदेवा नत्थि, नेवत्थि केह रिसओ, धम्माम्मफलं च नवि अत्थि किंचि बहुरं च थोवगं वा, तम्हा एवं
विजाणिऊण जहा सुयहु इंदियाणुकूलेसु सब्वविसएसु वट्टह गत्थि काइ किरिया वा अकिरिया वा एवं भणंति
नत्थिकवादिणो वामलोगवादी,

मात्रनिबन्धनत्वात्, न चाऽस्ति पुरुषाकारो, नियतिरेव सर्वप्रयोजनानां सिद्धेः उच्यते-

प्राप्तव्यो नियतियलाश्रयेण योऽर्थः ? सोऽवश्यं भवति तृणां शुभोऽशुभो वा ।

श्रूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नामाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानफलमपि नास्ति, नास्ति कालोऽतीताऽनागतलक्षणः, नास्ति मृत्युः-मरणं, नास्ति अहन्तः तीर्थकृतः, चक्रधराः,
बलदेवाः, वासुदेवादयो भावाः, नैव केचिदपि ऋषयो गौत्तमादिमुनयः, धर्माऽधर्मफलमपि नास्ति किंचित् बहुकं स्तोत्रं वा सुकृ-
तस्य फलं, तस्माद्धेतोः एवं विज्ञाय किं कर्त्तव्यं ? तदाह-

यस्मात् सुष्ठु शोभना बहुमकारा अत्यर्थं इन्द्रियाणां श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनानां अनुकूलेषु-रतिदायिषु अर्थेषु-विषयेषु
शब्दरूपरसगन्धस्पर्शेषु प्रवर्त्तितव्यं, नास्ति काचित् क्रिया वा [निन्द्य] अनिन्द्यक्रिया वा अक्रिया वा-पपक्रिया वा पापेतर
क्रियोरस्ति कल्पितत्वेनापारमार्थिकत्वात्, एवं भणन्ति च ते-

पिच खाद च चारुलोचने !, यदतीतं वरगात्रि ! तन्नते । नहि भीरु ! गतं निवर्त्तते समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥१॥

इमंलि चितीयं कुदंसणं असःभाववाइणो पणवेति मूढा-संमृतो अंडकाओ लोगो संयंमुणा संयं
न निम्मिओ,

नास्तिरूयादिनः-नास्ति नास्ति इति वदन्ति ते नास्तिरूयादिनः, वापलोकूयादिनः शून्यमतयादिनः इमं द्वितीयं कुदर्थेन
नास्तिरूपतापेसया, कुदर्थेन-दुमतसद्भाययादिनः इदं प्रज्ञापयन्ति मूढाः-व्यामोहवन्तः; स्वयं परानपि प्रज्ञापयन्ति यथा-

केनिन्मूढा असद्भागनोद्भागनां जल्पन्ति यथा-स्वयंशुवा द्राघणा वा आत्मना वा निर्मितो लोकः, तत्राण्डकप्रमृतशुवनयादिनां
मतभेदं-यथा पूर्वं जगत् पंचमहाभूतवर्जितं गम्भीरं एकान्तं जलेन प्लाव्यमानमासीत्-तत्र महत् अण्डं घोलन्तमाणं चिरकालेन
स्फोटमानं द्विगुणा जातं अभ्रं भूमिश्च तत्र सुरासुर-नारकसमुजसचतुष्पदं जगत्सर्वं उत्पन्नं, इत्यण्डकनिर्मितो जगत्-लोकः ।
अथ सत्यभूमिर्भितजगद्वादिना मतमित्यं-

आसीरिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणं । अप्रतर्क्यमविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १ ॥

तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टरुगापरजङ्गमे । नष्टामरनरे चैव, प्रनष्टे राक्षसोरगे ॥ २ ॥

केपले गहरीभूते, महाभूतपियर्जिते । अचिन्त्यात्मा विशुल्लभ्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥

तत्र तस्य शयानस्य, नाभेः पद्मे चिनिर्गते । तरुणार्कपिम्पनिभं, हृद्यं काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥

तस्मिन् पद्मे भगवान्, वृण्डयशोपधीतसयुक्तः । ब्रह्मा तत्रोत्पन्नस्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥

अपितिः सुरसत्त्वानां, दितिरसुराणां मनुर्मेनुष्याणां । विनता विहंगमानां, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥

एवं एवं अलियं-पयंपंति पयाचहणा इस्सरेण य कयंति केति, एवं विण्हुकयं कसिणमेव य जगं केहं,
कहुः सरीश्रुपानां, सुलसा माता च नागजातीनां । सुरभिश्चतुष्पदानामिला पुनः सर्ववीजानाम् ॥ ७ ॥
इति अलीकं भ्रान्तिज्ञानिभिः प्ररुपितत्वात्, तथा केचिद्विश्रवादिनः ईश्वरेण कृतो लोकः, यथा-ईश्वरवादिनः-बुद्धि-
मत्कारणपूर्वकं जगत् संस्थानविशेषपुक्तत्वात्, यथादियदिति । केचित् विण्हुकृतं कृत्स्नं विश्वमिति भणन्ति यथा—
जले विण्हुः स्थले विण्हुः, विण्हुः पर्वतमस्तके । ज्वालामालाकुले विण्हुः सर्वं विण्हुमयं जगत् ॥ १ ॥
पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! चायाचमौ जलेप्यहं । सर्वभूतगतश्चाहं, तस्मात् सर्वगतोऽस्म्यहम् ॥ २ ॥

तं च मार्कण्डेयिः तथा—

सो किल जलयसमुत्थेणुदण्णेगन्नवस्मि लोगस्मि । वीतीपरंपरेणं घोलन्तो उदयमज्जम्भि ॥ १ ॥
सो किल । पेच्छइ सो तसथावरणणट्टसुरनरतिरिक्खजोणीयं । एगन्नवं जगमिणं महभूयविवज्जियं गुहिरं ॥ २ ॥
एयंविहे जगंमी पेच्छइ नगगोहपाययं सहसा । मन्दरगिरिव्व तुंगं, महासमुदं च विच्छिन्नं ॥ ३ ॥
खंधंमि तस्स सयणं, अच्छइ तहि वालओ मणमिरामो । [विण्हुरित्थर्यः] संविद्धो सुद्धहिअओ मिउ
फोमलकुंचियसुकेसो ॥ ४ ॥ हत्थो पसारिओ से महरिसिणो एह त्थ भणिओ य ॥ खंधं इमं विलगसु मा
मरिहिसि उदयबुद्धीप ॥ ५ ॥ तेण य वेत्तुं हत्थे उ मीलिओ सो रिसी तओ तस्स ॥ पेच्छइ उदरंमि जयं ससे-
लवणकाणणं सन्धं ॥ ६ ॥

एवमेके वदन्ति मोसं एगो आया अकारको अवेदको य सुकयस्स घ करगाणि कारणणि सब्वहा सब्वहि च निचो य निक्खिओ निग्गुणो य

पुनः सृष्टिकाले विष्णुना सर्वं सृष्टिमिति प्रवादिनां कुदर्शिता श्रेया.

तथा एके केचनात्माद्वैतवादिनो भणन्त्यलीकं यथा—एक एव आत्मा सर्वव्यापकस्तदुक्तं—

एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥

तथा पुरुषपेदेऽपि सर्वं यद्भूतं यद्भाव्यमित्यादि कुदर्शनात् चाऽस्य सकललोकविलोक्यमानभेदनिवन्धनव्यवहारोच्छेदप्रसंगात् । तथा अन्ये वदन्ति सुखदुःखब्रह्महेतूनां अकारकः, पुण्यपापकर्मणामकर्त्ता अलीकमिति कुदर्शनात् च संसार्यवस्थायां तदभावादिति । केचित्त्रित्यवादिनो जलयन्ति आत्मा नित्यः यथा—

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥ १ ॥

अष्टेयोऽयमभेद्योऽयममूर्तोऽयं सनातन ।

इति एतदपि असत्, एकान्तनित्यत्वे हि सुखदुःखबन्धमोक्षायभावसंगात्, तथा निष्क्रियः सर्वव्यापित्वेनाऽवकाशाऽभावात् गमनाऽगमनादिक्रियावर्जितः एके केचित् इति वदन्ति तदपि असत्, देहमात्रोपलभ्यमानत्वात् । केचित् निर्गुणो वदन्ति सत्त्वरज-स्ममोक्षगुणव्यतिरिक्तत्वात् प्रकृतेरेव हेतौ गुणा यदुक्तं—

अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा कापिलदर्शने ।

इति तदपि असत्, सर्वथा निर्गुणत्वं चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमित्यभ्युपगमात् । केचन अवन्धन इति वदन्ति यदुक्तं—
यस्मान्न बध्यते नाऽपि मुच्यते नाऽपि संसरति कश्चित् । संसरति बध्यते मुच्यते च नानाश्रया प्रकृतिः ॥ १ ॥
इति वचनात्;

असच्चैतत् मुक्तामुक्तयोरेवमविशेषप्रसंगात् । तथा केचित् जगदिदं मन्यते
कालः सृजति भूतानि, कालः संहर्ते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १ ॥
कालेन कबलिताः सर्वे, भावाश्चाऽनित्यतांगता । इति वचनात्,

तदपि असत्, क्षणमात्रत्वात् तस्याकर्तृत्वोपादानात् ।
केचित् स्वभावभावितां जगत् मन्यन्ते, स्वभावेनैव सर्वः संपद्यते शुण्ठिहरीतक्यादीनां तिक्कविरोकादयो गुणा स्वभावेनैव,
रविरुष्णाः शशी शीतः, स्थिरोऽग्निः पवनश्चलः । न इमंश्रुः स्त्रीमुखे हस्ततलेषु न कचोद्गमः ॥ १ ॥
भव्याऽभव्यादयो भावाः स्वभावेनैव जृम्भते । इति वचनात्,

तदप्यसत्, तदपि निसर्गतो परमाच्च स्वभाववैयर्थ्यदर्शनात् ।
केचिन्नियतिभावितां जगदिति जल्पन्ति भवितव्यतैव सर्वत्र वलीयसीति यथा—
प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः किं कारणं ? देवमलङ्घनीयं ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयामि यदस्मदीयं नहि तत्परेषाम् ॥ १ ॥

द्वीपादन्यस्मादपि, मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय क्षटिति घटयति चिधिरभिमतमभिमुखीभूतम् ॥ १ ॥
सा सा संपद्यते बुद्धि-व्यवसायश्च तादृशः । सहायास्तादृशा ज्ञेया, यादृशी भवितव्यता ॥ ३ ॥ इतिवचनात् ।

तदप्यलीकं, अचेतनस्य कर्तृत्वानुपलम्भात् नियतेरनाश्रितत्वानुपलम्भात् ॥

केचित् कर्मवैचित्र्यं जगद्ब्रुवन्ति तथा-

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो, ब्रह्माण्डभाण्डोदरे । विष्णुर्येन दशावतारगहने, क्षिप्तो महासङ्कटे ॥

ऋदो येन कपोलपाणिपुटकै-भिक्षाटनं कारितो । सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने, तस्मै नमः कर्मणे ॥ १ ॥

इति वचनात् ॥

तदप्यसत् यतः-रुर्माण्यपि कृतानि भवन्ति तत्कर्त्ता कश्चिद्विलोकयते तस्मात्तेषां जगत्कर्तृत्वे न प्राधान्यं ।

तथा केचिदुद्यमवादिनो यथा ' दुस्साध्यमप्युद्यमतस्सुसाध्यं भवेदनालस्यवशादभीष्टं ' इति वचनात् तद् अ-
सद्भूतत्वा चाऽत्र प्रत्येकमेवमेकत्वे जिनमतप्रतिक्रुष्टत्वात्तथाहि,

फलो सहाव नियई, पुञ्चकयं पुरिसकारणे गंता । मिच्छन्तं ते चैव उ,-समासओ ह्येति सम्मत्तमिति ॥ १ ॥

समुदायेनैव सिद्धिः सर्वभावानामिति सद्भवस्ततो ह्येकदेशेन तथा चैकनयमिलितं वाक्यमलीकमिति ज्ञेयं । जगदकर्तृत्वा
कर्तृत्वा विचारावलोकिभिस्तत्त्वालोकनिर्णयादयो ग्रन्था विलोकनीयाः संक्षेपस्तु एतत् लिखितम् ।

साम्प्रतं प्रस्तुतं व्याख्यामः अधिकारवशादिदं ज्ञेयं—

षोडशं १ नैयायिकं २ सांख्यं ३, यौगं ४ वैशेषिकं ५ तथा । नास्तिकं ६ चेति पञ्चभेदं, दर्शनानि भवन्ति हि । १।

तथा—जैनं सांख्यं जैमिनाथं, यौगं वैशेषिकं तथा । सौगतं दर्शनान्येषं, नास्तिकं न तु दर्शनम् ॥१॥ इत्यपि पाठः
तथा केचित् यदृच्छावादिनो यथा—सर्वे इश्वरेच्छया—यदृच्छया निष्यद्ये न कोऽपि कर्त्ता, तदप्यप्रतु, निरालम्बनीभूता
यदृच्छा गगनारविन्दवत् अरुर्त्तृत्वे नोत्पादात् इत्याद्यभ्यूथं बृंहदृष्टिततः विस्तारार्थिनेति ॥

‘सम्भूतो—जातो अण्डकात्—जन्दुपो निविशोपात् लोः—क्षितिमलाऽनञाऽनिलवनस्पतिनारकरनाक्रितिर्यारूपः, एके केचित्
वदन्ति स्वयंभुवा—ब्रह्मणा स्वयं—आत्मना निर्मितो—निष्पादितो लोकः एवं अलीकं भ्रान्तिज्ञानिभिः प्ररूपितत्वात् । तथा
प्रजापतिना—लोकप्रमुणा तथा इश्वरेण च—ग्रहेश्वरेण च कृतं—विहितं इति केचित् वादिनः । एवं विश्रुना—कृष्णेन कृतं कृत्स्नं—
सकलमेव जगत् जले विष्णु स्थले विष्णुरिति वचनात् । एके केचित् कुदर्शनिनो एवं मृषा वदन्ति—एक एव आत्मा—
सर्वजगद्व्यापकः; अकारकः—कर्मणां अकर्त्ता, अवेदकः—अभोक्ता युक्तस्य—शुभफलस्य दुःकृतस्य—पापफलस्य च, कारणानि—इन्द्रि-
याणि, कारणानि—हेतवो मिथ्यात्वाऽचिरतिक्रपाययोगममादाः सर्वथा—सर्वप्रकारैः सर्वप्रदेशे काले च न वस्तन्तरं कारणमित्यर्थः,
करणानि—इन्द्रियाणि एकादश तत्र—चाक्षुषाणिपादपायूपस्थलक्षणानि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि तु पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि एवं १०

१ ‘संभूतो अण्डकाभो लोगो.....निक्रिओ विगुणेश ’ यावत् मूलपाठो विस्तृतधिवरणे प्राग् न्यस्तोऽतोऽधुना शब्दाथं
मात्रविधरणेऽदिमन् स्थले न न्यस्तः

२ जले विष्णुः स्थले विष्णुर्विष्णुः पर्येतमस्तके । ज्वालाभालाकुले विष्णुः सर्वे विष्णुमथे जगत् ॥ १ ॥

अणुवलेद्यभो त्ति विय एवमाहंसु असम्भावं, जंपि इहं किंचि जीवलोके दीसइ सुकयं चा दुकयं वा एयं जदिच्छाए वा सहावेण वावि दइयतप्पभावओ वावि भवति, तत्थेत्यं किंचि कयकं तत्तं लक्खणविहाणनियतीए कारियं एकादशमं च मनः ११ इति एपां चाऽचेतनावस्थायामकारकत्वात् पुरुषस्यैव कारकत्वेन बुद्धदर्शनत्वं अस्य ज्ञेयं । तथा नित्यः-शाश्वतः, तथा निष्क्रियः-क्रियायर्जितः, निर्गुणः-शब्दादिगुणरहितः, अनुलेपकः-कर्मबन्धरहितः केचिदित्यादिप्रकारान् असद्भावान् भाषन्ते-प्रलपन्ति । यत् किञ्चित् इह-जीवलोके दृश्यते [तदपि असद्भावं एक-नैकदेशमाप्यमाणं भाषन्ते] आस्तिरूपतेन सुकृतफलं-सुखं इत्यर्थः; दुष्कृतफलं दुःखं इत्यर्थः; एतदपि यहच्छया-इश्वरेच्छया वा स्वभावेन वा । केचित् कालवादिनः केऽपि स्वभाववादिनः-

“कालः सृजति भूतानि, कालः संहस्ते प्रजाः” इति वचनात्

“कः कण्टकानां प्रकरोति तैश्च यं, विचित्रभावं सृगपक्षिणां च ।

स्वभावतः सर्वमिदं प्रष्टुं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ?” इति

केऽपि दैवतभावात् विधिसामर्थ्यतो वा लौकिकी भाषा “प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः” इति वचनात्, काल-स्वभावनियतिपूर्वकृतकर्मपुरुषाकाराणां भावानां-तत्र इत्थं ‘यत् किञ्चित् कृतकं सुकृतदुःकृतादिकं तत्त्वं तत्स्वरूपत्वं-तत्सर्वं लक्षणविधानं नियत्या कृतं कारापितं तदसत्यता पूर्ववद् वाच्या ।

१ कालः सृजति भूतानि कालः संहस्ते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागति कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २ ॥

एवं केह जंपंति इड्डिरससायगारवपरा, बहवे धम्मकरणालसा परूवेति धम्मवीमंसण मोसं ॥

अवरे अहम्मओ रायदुट्टं अब्भक्खाणं भणंति-अलियं चोरोत्ति अचोरयं करंतं डामरिउत्तिवि य एमेव उदासीणं दुस्सीलोत्ति य परदारं गच्छति मइल्लिंति सीलकलियं अयंपि गुरुत्तप्पओ, अण्णे एमेव भणंति उवाहणंता मित्तकलत्ताहं सेवंति अयंपि लुत्तयम्मो, इमोचि विस्संभवाइओ पावकम्मकारी केऽपि इदं जल्पन्ति “ इड्डिचि ” ऋद्धिरससातागारवेषु आदरपरास्तत्प्रथानाः नास्तिकादयो बहवो ग्रीवाः धर्मकर-णालसा-धरणधर्मं प्रति अनुद्यमानाः स्वस्य परेषां च चित्ताश्वासनिमित्तं । तथा प्ररूपयन्ति धर्मविमर्शकेण-धर्मविचारणेनेति मोसं-मृषा पारमार्थिकधर्ममपि स्वबुद्धिदुर्विलसितेन अधर्मं स्थापयन्ति ।

अपरे केचन अधर्मतः अधर्ममङ्गीकृत्य राजदुष्टं-नृपतिविरुद्धं अभ्याख्यानं-परस्य दूषणवचनं भणन्ति, किं तत् ? अलीकं-असत्यं ? चौर इति भणन्ति अचौर्यं कुर्वन्तं चौर इति, तथा डामरिकः-विग्रहकारीति चेति-समुचये भणन्तीति, एवमेवेचि-प्रयोजनं विनैव दुष्णं भवति उदासीनं-विरोधिनं । दुःशील इति च परदारान् गच्छति इति परदारग इति अभ्याख्यानदानेन मल्लिं कुर्वन्ति शीलकलितं-सदाचारयुक्तमपि पुरुषं । अन्ये एव भणन्ति वृथा अन्यस्य आजीविकां वा कीर्त्तिं वा ध्वंसयन्ति, न केवलं स एव सेवको गुरुः किन्तु एतादृशं अभ्याख्यानं भणति अयमपि गुरुत्तल्पको दुर्विनीत इति । अन्ये पापात्मानः एवं जलयन्ति उपहन्य-यातयित्वा मित्रकलत्राणि सेव्यन्ते न केवलं एतादृशं कुर्वन्ति ते अधमाः परं एतादृशं यो भणति अयमपि लुप्तधर्मा-धर्मोच्छेदकर्त्ता, भयमपि विस्त्रब्धघातकः-विधासघातकी पापकर्मकारी स्वभूमिकाऽनुचितकारी-अकर्मकारी-

अगमगामी अयं दुरप्पा बहुएसु य पापगेसु जुत्तोत्ति एवं जंपंति मच्छरी, भक्के वा गुणकिसिनेहपरलोग-
निष्पयासा, एवं ते अलिययणदच्छा परदोसुप्पायणप्पसत्ता वेदेन्ति । अवखातियबीएणअप्पाणं कम्मबंधणेण,
सुहरी असमिखिलयप्पलावा निखेवे अवहरंति-परस्स अत्थंमि गढियगिद्धा अभिजुंजति य परं असंतएहिं
लुद्धा य करंति कूडसखिलत्तणं, असचा अत्थालियं च कत्तालियं च भोमालियं च तह गवालियं च गरुयं भणंति
विरूपकर्मकारी, भगिन्यादिगन्ता-अगम्यगामीत्यर्थः अयमपि दुष्टात्मा कारकोऽपि वक्ताऽपि चकारात् बहुभिश्च पापकैः सुष्ठु
शोभनं तेन युक्तः-सहितः ते एवं जल्पन्ति, मत्सरिणः-धर्मद्वेषिणः भद्रके-निर्दोषे वा पुरुषे पतेपां वाऽलीकवादिनां विनयादिगुण-
युक्ते पुरुषे वदन्ति । ते कीदृशा ? अलीकवादिनः गुण-उपकारः कीर्तिः-प्रसिद्धिः स्नेहः-प्रीतिः परलोको-जन्मान्तरं एतेषु
निःषिपासा-निराकांक्षाः तद्भयमजानानाः एवं अमुना प्रकारेण ते अलीकवचनभाषणे दक्षाः धृष्टाः--परदोषोत्पादनप्रसक्ताः ममोद्-

घटनपराः चष्टयन्तीति योजयन्तीति ।

अक्षयबीजेनेति कोऽर्थः । अक्षयेण दुःखहेतुनेत्यर्थः अप्पाणं-आत्मानं स्वं कर्मबन्धनेन प्रतीतेन मुखमेव अरिः--शत्रुनर्थका-
रित्वाद् मुखारयः, असमीक्षितमलापिनः-अपर्यालोचितक्रानर्थवादिनः, निक्षेपकान्-न्यासकान् अपहरन्ति. परस्य अर्थे-द्रव्ये-
भ्रष्टयन्तुष्टिमन्तः सन्तः, तथा अभियोजयन्ति परं असदभिर्दूषणैरिति गम्यं । तथा लुब्धाः किं कुर्वन्ति तदाऽऽह--
व्यक्तं कूटसाक्षित्वं चकारात् ग्रन्थिमोपकपश्यतोहरत्वादि, असत्या-असत्यभाषिणः जीवानामहितकारिणः अर्था-

अहरगतिगमनं, अन्नंपि य जातिरूपकूलसीलपचयं मायाणिगुणं, चबलपिसुणं, परमदृग्भेदकमसकं, विधेसमणत्थ-
फारकं, पायकम्ममूलं, दुष्टं, दुस्सुयं, अमुगिणं, निल्लज्जं, लोकगरहगिज्जं, बह्वंचयगरिकिल्लेसबहुलं, जरामरणदुक्खसोय-
लीकं-स्वद्रव्यार्थमसत्यं भणन्तीति योगः । कन्यालीकं च कुमारीविषयमसत्यं, भूम्यलीकं पृथिव्यादि विषयं प्रतीतं, तथा
गवालीकं चतुष्पदविषयं प्रतीतं, गुरुकं-चादरं । जिह्वच्छेदशशयनार्थकरं स्वस्य परेषां च गाढोपतापादिहेतुं भणन्ति-भाषन्ते, द्विप-
दाघपदेन द्विपदापदचतुष्पदनातयः उपलक्षणाद्गहीताः, तद्वलीकं कोटशं इत्याह—

अधरगतिगमनं-अधोगतिगमनकारणं, अन्यदपि जाति-रूप-कूल-शीलादिभावानां प्रत्ययः-कारणं तत्र प्रत्ययकं, तत्र
जातिमातृपक्षः कुलं-पितृपक्षः तदेतुकं अलीकं रूपं-आकृतिः शीलं-स्वभावः तत्प्रत्ययं मृषाभाषिणः । मापया निर्गुणं प्रशंसा-
निन्दविषयत्वेन निर्गुणं, मशस्यस्य निन्दा निन्दनीयस्य प्रशंसा इति माया । चपला-यनश्चापव्यादिना पिशुनं-परदोषाविष्क-
रणरूपं-परमार्थो-मोक्षस्तं प्रतिपातकं-भेदकं । असत्कर्मविद्यमानार्थं असत्यकं, अथवा असत्त्वकं-सत्त्वहीनं वा विद्वेष्यं-अप्रियं
अनर्थकारकं स्वपरेषां वा पुरुषार्थोपघातकं पुरुषार्थः धर्म-अर्थ-काम-मोक्षवर्गचतुष्टयी असत्कारकं अविद्यमानार्थमसत्यमि-
त्यर्थः । पापकर्म-क्रिष्टज्ञानावरणोपादिकर्म मूलं बीजं, दुष्टं-असम्पद्दर्शनं यत्र तत्, दुष्टं श्रुतं-श्रयणं यत्र तत्, नास्ति सुणितं
ज्ञानं यत्र तत् अमुणितं, निर्गता लज्जा यस्माच्च निर्लज्जं, लोकरागर्णीयं प्रतीतं । यथो यष्ट्यादिना यन्थो-रज्यादिना परिक्लेशः
-शीघ्रावपादियच्छेद्यः परेषां परामर्शस्तेर्बहुला-प्रचूरा यत्र तत् । जरा-वयोहानिः मरणं-सर्वथा प्राणनाशः दुःखं-रोगवियोगाद्य

निम्नं, असुदृपरिणामसंकिलिङ् भणति, अलिया हिंसति संनिविद्धा असंतगुणुदीरका य संतगुणनासका य हिंसा-
भृतोययातिं अलियसंपउत्ता वयणं सावज्जमकुसलं साहुगरहणिल्लं अधम्मज्जणं भणंति अणभिगयपुद्गपावा,
पुणोवि अधिकरणकिरियापयत्तका बहुविद्दं अणत्थं अयमब्बं अप्पणो परस्स य करेति, एमेव जंपमाणा महिस-
सूकरे य साहिंति घायगणं, ससपसयरोहिणं य साहिंति वागुराणं, तित्तिरवट्टकलावके य क्विजलकवोयके य
निट्टं शो कः- निन्ता शोचनं ते तेषां निम्भं-मूलमित्थं। अशुदृपरिणामेन संक्लेशं संक्लिष्टपरिणामत्तु तथा भणन्ति-भापन्ते ते के?

अलीको योऽभिसन्धिः-अभिप्रायस्तत्र निविष्टाः-स्थिताः, असदुणुणोदीरकाः, सद्गुणनाशकाश्च हिंसया भृतोपघातः-
प्राण्युपमर्दो-चिनाशो यत्र भवति तादृशं यत् अलीकवचनं तत्र संपयुक्ताः सन्तो भणन्तीति योगः। तत् फोदशं वचनं ? सावयं-
गहितकर्मयुक्तं, जीवानां अहुशलरुर्भकारित्वात् अहुशलं, साधुजनैः गर्हणीयं, अतएव अधर्मजनकं-पापोत्पादकं भणन्ति-भापन्ते।
कथंभूतास्ते इत्याह ? अविदितपुण्यपापकर्महेतवः तत् ज्ञाने हि पृषावादे प्रवृत्तिर्न संभवति, पुनश्च अज्ञानोत्तरकालं किं जायते
इत्याह ? अप्रिकरणं पापारम्भस्तस्य क्रिया-व्यापारास्तत्प्रवृत्तिः-निष्पादकाः, तत्राऽधिकरणक्रिया द्विविधा निर्वर्तनाऽधिक-
रणक्रिया संयोजनाऽधिकरणक्रिया च। तत्राद्या लज्जादीनां तन्मुष्ट्यादीनां च निर्वर्तनलभणा, द्वितीया तु तेषामेव सिद्धानां
संयोजनलक्षणेति, अथवा दुर्गतौ यत्नाभिरधिक्रियन्ते प्राणिनः ताः सर्वा अधिकरणक्रिया इति। बहुविधमनर्थहेतुत्वात् अपमर्दं
-तूपमर्दनं आत्मनः परस्य च कुर्वन्ति, एवमेव अत्रुद्धिकं जल्पन्तो-भापमाणाः एतदेवेत्याह-महिपान् शूरुरांश्च साधयन्ति-प्रति-
पादयन्ति यातरानां-अधिकरणं प्रति याचकानां वा साधयन्ति। शशकाः प्रतीताः प्रशकास्तज्जातीया रोहिताः जीवविशेषास्वान्

साहिति साउणीणं, ह्यसमगरकच्छभे य साहिति मच्छियाणं, संखंकेखुल्लए य साहिति मगराणं, अयगरगोणस-
मंडलिदन्वीकरे मउली य साहिति चालवीणं, गोहा सेहग सहगसरडके य साहिति लुद्धगाणं, गयकुलवानरकुले
य साहिति पासियाणं, सुकवरहिणमयणसालकोइलहंसकुले सारसे य साहिति पोसगाणं, वधंधजायणं च
साधयन्ति एते शशादयः आटव्याश्रुत्पदविशेषाः चागुरा-भृगवन्धनं सा अस्ति येषां चागुरिणः । तित्तरगर्वचक्रलावक्रकपिअल-
कंपोतान् एते पक्षिविशेषास्तान् साधयन्ति श्येनादिना मृगयां साधयन्तीति शाकुनिकास्तेषां । झपा-मत्स्याः मकरा- [बृहत्]
मगरमत्स्याः कच्छपाः-अस्थिचर्ममेदतो जलचरविशेषाः तान् साधयन्ति मत्स्याः फण्यं येषां ते मारिसकास्तेषां । शंखाः
प्रतीताः अङ्कास्तज्जातीयाः क्षुल्लकाः कर्पदकारतान् साधयन्ति मकरा इव मकरा-जलचरविशेषाः जलविहारित्वात् धीवरास्तेषां
पाठान्तरे मग्गिणां तद्ववेपिणां । अजगरा-अजगरविशेषाः, गोनसा-द्विमुखसर्पाः, मण्डलिनो वक्रत्वेन यान्ति, दर्वीकराः-
फणीभृतः, येषां फणा मुकुले इव मीलयन्ति ते मुकुलिनः फणरहिताः सर्पास्तान् साधयन्ति । व्याला-भुजङ्गास्तेषां पालाः
व्यालपाः गारुडिकाः माकृतत्वात् चालवीणं पाठः अथवा व्यालैः चरन्ति ते वैयालिकास्तेषां । गोधाः-चन्दनगोधाः,
संशस्तज्जातीयाः, शैल्यकाः शरटाः कृकलाशाः तान् साधयन्ति लुब्धकाः । गजकुलं तान् साधयन्ति पाशेन-वन्धन-
विशेषेण चरन्ति ते पाशिकास्तेषां कुटुम्बं यूयमित्यर्थः, शूकाः कीराः, बर्हिणो-मयूराः भेदनशारिका कोकिला-

१ गेण्ड लोकभाषा २ कमेडो भाषा ३ होला इति भाषा । ४ गोट भाषा । ५ पारेवा इति भाषा । ६ काळवा इति भाषा
७ गोदिरा इति भाषा । ८ सीसोल्लिया ९ काकेडा इति भाषा १० पारुधी इति भाषा ११ मीनां कावरी इति भाषा

साहित्यि गोम्भियाणं, घणधन्नगवेलाय य साहित्यि तकराणं, गामागरनगरप्रद्वेणे य साहित्यि चारियाणं, पारधाइय-
 कंभ्यात्तियाओ साहित्यि य गंठिभेयाणं, कयं च चोरियं नगरगोत्तियाणं लंछण-निहंछण-घमण-दुहण-पोसण-
 यणण-द्वयण-वाहणणादियाइं साहित्यि यद्वणि गोमियाणं धातुमणिसिलप्पवालरयणागरे य साहित्यि आगरीणं
 परसुतः, इंसाः-भेतपप्पाः तेषां यानि कुलानि वृन्दानि सारसांस्तान् साधयन्ति पक्षिपोपकाणां पञ्जराजीविकानां । यथस्ताडनं
 पय्यनं-गंगमनं कजादिभिः यातनां कदर्थनां तत् साधयन्ति कुर्वन्ति गुल्मकानां-गुप्तिपालानां । धनं वतुःप्रकारं हिरण्यादिवा,
 धान्यं चतुर्विन्नतिप्रकारं भ्रंशनादि वा, गायोः-बलीवर्दसुरभयः, एलकाः उरत्रास्तान् साधयन्ति तस्कराणां चौराणां ।
 ग्रामट्टया घृणं लघुपुरं, नगरं-कस्वर्जितं पत्तनादीनि-जल-स्थलभेदात् द्विविधं पत्तनं भव्यवस्तुत्पत्तिस्तान् साधयन्ति चारि-
 काणां-दूतादिपुरुषाणां । तथा पारे-पर्यन्ते मार्गस्य घातिकाः पथि मार्गस्य मार्गे वा घातिकाः गन्तृणां हननं अर्द्धपथघातिकाः
 साधयन्ति, ग्रन्थिभेदकानां वा तत्कर्तृणां वा पेश्यतोहराणां चौरिकां नगरगुप्तिहानां तान् साधयन्तीति योगः । लाञ्छनं,
 भद्रुनं रम्भनादीनां, निर्लाञ्छनं कर्णविकर्तनादि, घमणं ति ध्यानं महिष्यादीनां वायुपूरणं, दोहनं दुग्धादीनां, पोषणं
 यवसादिदानेन पुष्टिरुषणं, वधनं अन्यमातरि योजनं, दुमणं दुवनमुपतापनं, वाहनं-शकटाद्याकर्षणं इत्यादिकानि साधयन्ति
 चहनि गोमतां । धातुः-गैरिकादि, धातवो-लोहादयः, मणयः-चन्द्रकान्ताद्याः, शिला-प्रस्तरमयी अथवा मणशिला
 धातुविशेषः, प्रवालं-विद्रुमं रत्नानि-कर्केतनादीनि तेषां आकराः खानयस्तान् साधयन्ति आकरिणां-आकरवतां ।

१ वंदियायन रशक इति भाषा २ घाटपाडा इति भाषा ३ फांसीया इति भाषा

पुष्पचिह्नं फलचिह्नं च साहिति मालियाणं, अग्रमष्टकोत्सए य साहिति वणचरणं, जंताइं विसाइं मूलकम्मं
आहेवण-आर्विधण-आभिओग-मंतोसहिष्पओगे चोरियपरदारगमणचहुपावकम्मकरणं उक्खंघे गामघाति-
याओ वणदहणतलागभेयणाणि धुद्धिविसाचणासणाणि वसीकरणमादिद्याइं भयमरणकिलेसदोसजणणाणि
पुण्यानां-सर्वजातीयसुमानां विधिः-प्रकारः सर्वफलानां वा विधिः-प्रकारः तान् साधयन्तीति योगः, मालिकानां-
पुष्पजीविकानां अथवा वाटिकावतां । अर्थश्च मूल्यमानं मेधुकोशकाथसौद्रोत्पत्तिस्थानानि, इत्यादिकान् साधयन्तीति
वनचराणां पूर्वोक्तानां सर्वेषां । तथा यन्त्राणि-उच्चाटनायनार्थाऽऽक्षलेखकान् जलसङ्ग्रामादियन्त्राणि वा उदाह-
रन्तीति योगः, विषाणि स्थावरजङ्गमभेदानि मूलकर्म [तत्प्रयोगतो] गर्भघातनादिकं तथा मूलं अश्लोपादि जातकस्य
स्नानादेः कर्म-मूलकर्मतत्प्रयोगतो गर्भघातनादि, आह्वेवणं-आक्षेपणं पुरक्षोभादिकरणं पाठान्तरे आह्वियणं ति आहित्यं अ-
हितभावं-शत्रुभावं अथवा पाठान्तरे अविश्रयंति धनादीनां मन्त्रेणाऽऽवेशनं ग्रहणं, आभियोग्यं-वशीकरणं तच्च द्रव्यतो-द्रव्य
संयोगजनितं, भावतो विद्यामन्त्रादिजनितं बलात्कारेण वा मन्त्रौषधिप्रयोगावानामप्रयोगेषु तद्व्यापारणां करणं, चोरि-
कायाः परदारगमनस्य शत्रुप्राप्तस्य यावत्करणं तत्तथा तान् साधयन्तीति योगः । अत्रस्कन्दान् धाटोरुगानि बलमर्दनानि वा,
ग्रामघातनः मतीताः, वनदहनतडागभेदनानि मतीतानि, बुद्धेर्विषयस्य यानि विनाशनानि एतावता कुबुद्धिजनकपरिणामविशेषो-
त्पादकानि, वशीकरणममुखाणि, भयमरणक्लेशद्वेषजनकानि मृपावादकर्तुःरिति गम्यं ।

भाष्यद्वयसंकलितमलिणाणि भूतघातोवघातियाइं ताइं हिंसकाइं वयणाइं उदाहरंति, पुडा वा अपुडा वा परत-
स्तियवावडा य असमिखियभासिणो उचदिसंति, सहसा उट्टा, गोणा, गवया दंमंतु परिणयवया, अस्सा हत्थो
गवेलगकुफुडा य किञ्चंतु, किणावेध य चिकेह पयह य सयणस्स देह पियधय दासिदासभयंकभाइल्लका, य
सिस्सा य, पेसकजणो, कम्मकरा य, किंकरा य, एए सयणपरिजणो य कीस अच्छंति, भारिया भे करिच्च

भावेन—अध्यवसायेन बहुसंक्लिष्टेन मलिनानि—कच्छपाणि यानि तानि तथा, भूतानां—प्राणिनां घातश्च—हननं उपघातश्च
परम्पराघातः तौ चिन्ते येषु तानि, असत्यानि [सत्यानि] द्रव्यतस्तानि यानि पूर्वमुपदर्शितानि हिंसकानि वचनानि उदाहर-
न्ति कथयन्ति, तथा 'पृष्टा वा अपृष्टा वा, परेषां तस्मिन्निन्दा तथा व्यावृत्ताः—व्यापारवन्तः परकृत्यचिन्तनाक्षणिक्का इत्यर्थः ।
अपर्यालोचितवक्तारः उपदिशन्ति—अनुशासति सहसा—अकस्मात् उष्ट्राः—करमाः गोणा—गावः—वलीवर्दीः गवया आटव्याः
पशुविशेषाः दमन्तु—चरीकुर्वन्तु हन्यन्तां विनोयन्तां वा परिणतवयसः—संपन्नावस्थास्वरूपा इत्यर्थः । अश्वास्तुरगाः, हस्तिनो
गजाः, गवेलक्षाः—उरभ्रमेपादयः, कुर्कडास्त्वाम्रचूडादयः, क्रीयन्तां—मूत्येन गृह्यन्तां क्रीणापयत अन्यान् मत्पुपदेशेन, विक्रीणञ्चं
—विक्रीतव्यं, च पचत—पचनाय कर्तुं, स्वजनाय दत्त, पित्रव च पातव्यं मदिरादि; वाचमान्तरे खादत पित्रव दत्त पचत इत्यादि
वाक्यानि । तथा दास्यः—चेष्टिका दासा भृतकाः—भक्तपानादिना पोषिताः, ये कामस्य चतुर्थादिभागं लभन्ते ते भाइल्लकाः,
शिष्याः—विनेयाः, मेध्याः—भयोजनेषु प्रेषणीयलोकाः, कर्मकराः—नियतकालं निर्देशकारिणः, कृतकार्यसमाप्तौ पुनः पुनः प्रश्न-

१ पृष्ठया अणपृष्ठया इति भाषा. २ साधेति भाषा.

कर्मं गहणाई वणाई खेत्तखिलभूमिवल्लराई उत्तगणयणसंकडाई डञ्जंतु-सुडिज्जंतु य रुखला, भिज्जंतु जंतभंडा-
इयस्स उवहिस्स कारणण बहुविहस्स य अद्दाए उच्छू दुज्जंतु पीलिज्जंतु य तिला, पयावेह य इट्टकाउ, मम
यरट्टयाए खेत्ताई कसह कसावेह य, लहुं गामआगरनगरखेडकच्चडे निवेसेह अडवीदेसेसु विपुलसीमे, पुष्पाणि
य फलाणि य कंदमूलाई कालपत्ताई गेण्हेह, करेह संचयं परिजणट्टयाए, साली वीही जवा य लुचंतु मलिज्जंतु
कारिणः किङ्कराः एते पूर्वोक्ताः स्वजनपरिजनाश्च कस्मात् कारणात् आसने अवस्थानं कुर्वन्ति ' भार्या भे-भवतां कर्म-कृत्यं
कृत्वा तव समाप्तौ यतो भारिक्रा-दुनिर्वाहः भवतां कुर्वन्तु । गहनानि-गहाराणि वनानि-वनखण्डानि क्षेत्राणि-धान्यवपनभूमयः,
खिलभूमयो ह्यैत्रकृष्टभूमयः वल्लराणि च-क्षेत्रविशेषास्तत्र उद्गतानि वृणानि उर्ध्वगतवृणानि तैः अत्यर्थं वनानि अतएव
सङ्कीर्णानि यानि तानि । दहनतां अग्निना, मूद्यन्तां समारादिना, उन्मूल्यतां वृक्षा, भियन्तां-छिद्यन्तां यन्त्राणि तिलेशुसर्पैरण्ड-
कादिकानां पीड्यानि भाण्डानि कुण्डादीनि भण्डी वा गन्त्री एतान्यादिर्यस्य ततथा, तस्य उषधेः उपकरणस्य
'कारणाएचि, कारणाय आह तथा बहुविधस्य च कार्यसमूहस्य अर्थाय तदर्थं श्लुदण्डादि 'दुज्जंतु, दूयन्तां लूयन्तां धातुनामानेकार्थ-
त्वात्, पीड्यन्तां च तिलाः, पाचयत इष्टिष्ठाः मदीयगृहार्थं, तथा क्षेत्राणि कृषत कर्षयत तथा क्राषाणयत-अन्येयामुपदेश-
दानतः, तथा लघु-शीघ्रं ग्रामनगरे पूर्वोक्तगन्धार्थं कर्षटं-कुनारं तानि निवेशयत स्थापयत, क्व ?-अटवीदेशेषु किंभूतानि
ग्रामादीनि ? विपुला-विस्तीर्णां सीमा-मर्यादा भूमियेषु तानि, पुष्पाणि फलानि च पुनः कन्दा-भूमिस्या वृक्षावयवा, मूलानि
भूम्यन्तर्गतानि तान्येव, अवसरप्राप्तानि वृद्धीत कुरुत तेषां संचयं परिजनाडर्थं । शालिधत्तुपट्टिजातीयाः, कलमाद्याः व्रीहयः

उष्पणिज्जंतु य लट् च पविसंतु य कोट्टागारं, अप्पमहउक्कोसगा य हंमंतु, पोयसत्था सेणा णिज्जाउ, जाउ डमरं,
घोरा वटंतु य संगामा, पवहंतु य सगडवाहणाइं, उवणयणं चोलागं विवाहो जन्नो असुगम्मि उ होउ दिवसेसु
करणेसु मुहत्तेसु नक्खत्तेसु तिहिसु य, अज्ज होउ ण्हवणं मुदितं बहुखंज्जपिज्जाकलियं कोतुकं विण्हावणकं संति-
पाटिय्यादि भेदाः, अयास्ससुपगोधूमाः बहुविधास्तान् लूयन्तां छियन्तां, केदारेषु मलयन्तां संन्यस्यतां—स्याप्यतामितस्ततो वा,
उत्पूयतां—उत्पादयतां वपनादिना, लघून् दृढान् कुर्वतां मविश्यतां कोष्ठागारेषु कोष्ठागारं प्रति वा, अल्या—लववो
महान्तस्तदेषुशया मध्यमाः, उल्कट्टाः—उत्तमाश्च हन्यन्तां पोतसार्थाः—योहित्य—वाहणसमुदायाः । तथा सेना—सैन्यं कटकं
नियति—निर्गच्छतु निर्गत्य किं करोतु ? डमरं विग्रहं विद्भ्वरस्थानं तथा योरा—रैद्राः जनक्षयकराः वर्नन्तां सङ्ग्रामा-
युदानि । मवर्दयन्तु—ममर्दयन्तु शकट्याहनानि—यानपात्राणि च, तथा पुनः उपमयनं वालानां कलाग्रहणं, ' चोलागं 'ति वालक-
प्रथमशिरोमुण्डनं, विवाहं—पाणिग्रहणं, यज्ञो—यागः अमुष्पिन् दिवसे भवतु । [चव १ बालव २ कौलव ३ तैतिल ४ गर
५ यणिज ६ विट्ठि ७ सप्तचराणि शक्रुनि १ चतुष्पद २ नाग ३ किंछद्वनानि ४ चत्वारि स्थिराणि एवं ११]
करणं—चरादिकानामेकादगानामन्यतरदभिमतं मुहत्ते रौद्रादीनां त्रिशतामन्यतरेऽभिमते, नक्षत्रे—पुण्यादिकेऽभिमते, तिथौ
पञ्चानां नन्दादीनामन्यतरस्यामभिमतायां, अथ अस्मिन्नहनि भवतु स्नानं—सीभाग्यपुत्राद्यर्थं वध्यादेर्मञ्जनं, किंभूतं ? मुदितं—
प्रपोदयत्, बहु—प्रतुरं लायं पेयं वा तेन कलितं—व्याप्तं प्रभूतमथर्मासाद्युपेतं वा, कौतुकं—रक्षापोटलिका दवरकादिवन्धनं यत्र तत्,
यिचियेः मन्त्रमूलिभिः संस्कृतजैलेः विस्नापनकं शान्तिर्कर्म वा—अग्निकारिकादिकं वा यत्र तत् । ते कुरुत—निष्पादयत केपु इत्याह--

कर्मणि कुणह, सस्मिन्विगहोयरागविसमेतु सज्जनपरिणसस य जीवियस्त परिरखणदृयाए
पटिसीसकांडं च देह दह य सीसोवहारे विविहोसहिमज्जमंस-भक्खन्नपाण-मल्लणुलेचण-पईवजलिउज्जल-
सुगंधिबूयावकारुण्णकुरुलसमिद्धे पायच्छित्ते करेह, पाणाहवायकरणेणं बहुविहेणं विवरीउप्पाय-दुस्सुमिण-
पावसउण-असोमगहचरिय-अमंगलनिमित्तपडियायेहं वित्तिच्छेयं करेह, मा देह किंचि दाणं, सुइहु हओ
गनिरव्यो-अद्रुय्योयोरहणराहुल्लणेन उपराग-उवरअनं ग्रहणमित्यर्थः, स च विपमाणि च-विद्युराणि दुःस्वप्नाशिवादीनि
तेषु, किमर्थं तन्काष्णमित्याह--स्वजनस्य परिजनस्य निजकस्य च जीवितस्य परिरक्षणार्थाय ये ते सर्वे स्वरक्षणार्थं कुर्वन्तु
इति योगः । प्रतिशीर्षकाणि-दत्तस्वशिरःप्रतिरूपाणि पिष्टादिमयशिरांसि यच्छत आत्माशितोरक्षणार्थं चण्डिभ्य इत्यर्थः, तथा
दत्त शीर्षोपहारान्-पथादिशितोवलीन् देवानामिति अध्याहारः । विविधौपधिमद्यमांसभक्ष्यान्नपानमाल्यानुलेपनसुगन्धधूपपादि
दीपाश्च उल्लितोऽन्वयाश्च-आरात्रिकायाः याः सुगन्धिधूपस्य-दशांगादेश्चापकारकरणं अंगारोपरिक्षेपेण पुष्पफलेः समृद्धाः
-संपूर्णा ये शीर्षोपहारास्ते तथा तान्, दत्त इति वदन्ति । प्रायश्चित्तानि-दूरितोपशमानि कुल्ल, केन कृत्वा ? प्राणातिपातकरणेन
-शीयानकरणेन किंपूतेन ? नानापकारेण कृत्वा, किमर्थं ? तत्करणमित्याह ? विपरीतोत्पाताः अशुभाः अशुभश्रवकाः नकृत्ति-
विकाराः दुःस्वप्नाः-रात्रौ दुःस्वप्नमृतकादिदर्शनश्चापशकुनाः मतीताः, असौम्यग्रहचरितं-क्रूरग्रहचारः वक्रातिचारः(दायः,
अन्यान्यपि यानि अमद्वयानि निमित्तानि अद्रस्फुरितानि इत्यादीनां मतिघातहेतोरूपहननार्थं, तथा वृत्तिच्छेदं आजीविकामहं कुल्ल
मा दत्त-स्मिन्निदानमिति अन्येभ्य इति गम्यं, मुण्टु इत संभ्रमात् द्वित्ववचनं, मुण्टु च्छित्तो भिन्नश्च अविशितः कश्चिदिति

मुद्दु हओ, मुद्दु छिन्नो भिन्नत्ति उवदिसंता एवंविहं करेति, अलियं मणेण चायाणं कम्मणा य अकुसला अणज्जा अलियाणा अलियधम्मणिद्या, अलियासु कदासु अभिरमंता, तुढा अलियं करेत्तु होति य बहुप्पयारं (सू० ७) तस्स य अलियस्स फल्लयियागं अयाणमाणा च्हंति, महम्मयं अविस्सामवेयणं दीहकालं यहुद्दुक्खसंरुडं नरयतिरियजोणिं, तेण य अलिण्ण समणुवद्धा आइद्धा पुणब्भबंधकारे भमंति भीमे दुग्गतिवसहिमुवगया, एवं उपदिग्गन्तः, एवंविधं नानामकारं त्रिविधं--त्रिमकारं ता कुर्वन्ति अलीकं--मृपाभापणं सच्चोपघातहेतुतया भावतोऽलीकं तत्र त्रैविध्यमाह—

मनसा वाचा 'कम्मणा य'त्तिकायक्रियाया ये कुर्वन्ति तानाऽऽह--व्यक्तव्याऽव्यक्तव्यविभागाऽनिपुणाः अकुशलाः, अनायाः-- पापकर्मणि नरन्तः, अलीका आत्ता भागमो येषां ते अलीकासाः, अत एव अलीकधर्मनिरताः, अलिकासु--आत्मगुणहानिकारिकामु कयासु--चारूपपञ्चेषु अभिरममाणाः--चित्तं प्रीणमाणाः, अत एव सुष्टा हृष्टहृदया अलीकं कुर्वन्तु भवन्ति च तत् कृत्वा बहुमकारं किं प्राप्नुवन्ति इति अक्षरघटनिका उक्ता । अथाऽलीकविपाकं प्रतिपादयन्माह—

तस्य द्वितीयाश्रयस्य मृपवादनान्नः फलस्य--कर्मणो विपाकः--उदयः साध्यमित्यर्थः, तं प्रति इत्रां अज्ञानमानाः--अजानाना वदयन्ति--वृद्धिं कुर्वन्ति, अर्थात् संसारे--चतुर्गतिरूपे महाभयां जन्ममृत्युलक्षणां अविश्रामं--वेदनां--दुःखादीनां दीर्घकालं पदुःगसंकुलां प्रभुतसमयपत्यसागरप्रमाणां नारकर्तियग्योनि संख्याऽसंख्याऽनन्तकालप्रमाणां तत्र उत्पत्तिरूपां । तेन मथीहेन-मृपावादेन तज्जनितकर्मणा समनुवद्धा--अविरहिताः आदिग्धाः--आलिगिताः सन्तः पुनर्भवः--पुनर्पुनर्जन्म तद्रूपान्धकारे

ते य दीसंतिह द्रुगया, दुरंता, परवस्ता, अत्यभोगपरिवल्लिया, असुहिता, फुडियच्छविधीमच्छविघना, -खर
 फरुसविरत्ताञ्जामञ्जुसिरा, निच्छाया, लल्लविकलवाया, असक्तमसक्तया, अगंधा, अचेयणा, द्रुभगा, अकंता,
 काकस्सरा, हीणभिन्नयोसा, विहिंसा, जडयहिरमूया य मग्मणा, अकंतविकयकरणा, पीया णीयजणनिसेविणो
 भ्रमनि-भ्राम्यन्ति, नीमे रौद्रे भयंकरे दुर्गतिवसतिवृणताः प्राप्ताः सन्तः ते प्राणिन इह-जीवलोके दृश्यन्ते कीदृशाः ?

दुःस्या-दुर्गताः दरिद्राः, दुःस्ताः दुःपर्यवसानसंसारंपरं न प्राप्ताः, परवशाः-पराधीनाः, अर्थो-द्रव्यं भोगो-अशनादि अर्था-
 दुपभोगः स्त्रीवृद्धादि तैः परिवर्जिताः-रहिताः, अविद्यमानमुखाः अथवा अविद्यमानसुहृदः, स्फुटितच्छवि-विपादिकाविचर्चिका
 दिभिर्विकृतत्वचं, वीभत्सा-विकृतल्याः, विच्छायवदनाः विवर्णाः-विरूपरूपाः, खरः-कठिनः सशो येषां ते, क्वचिदपि स्थाने
 विगततयः अतएव ध्यामाः-अधामुरकान्तयः, अशुपिराः असारकायाः, निःच्छायाः गतप्रभाः, लह्या-अव्यक्ता निःफलवाचः
 अनादेयकृत्याः, न विद्यते संस्कृतं-संस्कारो येषां ते असंस्कृताः अनादरणीया जनैरिति शेषः, संस्कृतभाषावर्जिताः, असंस्कृताः
 अविद्यमानतत्काराः, अतएव अमनोज्ञान्धाः, अचेतना-विशिष्टचेतनाऽभावात्, दौर्भाग्यत्वेन दुर्भगाः, अकान्ता अपनोज्ञाः, काक-
 स्येव खरो सशो येषां ते काकस्वराः, हीनो-ह्रस्वो भिन्नो घुर्धुरोः घोषः-स्वरो येषां ते, अतएव विशेषेण हिंस्यन्ते जनैरिति विहिंसाः,
 जडाः-मूखाः, यथिराः-अकर्णाः, मूकाः-वाग्हीनाः, गन्मनाः-अव्यक्तवाचः, अमनोज्ञानि कृतानि करणानि-इन्द्रियाणि येषां
 ते एतं सर्वपदेषु कर्मधारयसमासः, नीचाः जाल्यादिभिः, नीचजातिकुलगोत्रकृत्यादिभिस्तादृशा ये जनाः पामरास्तान् प्रतिसेवन्ते

१ जडयहिल्यया य मग्मणा मुद्रितप्रती २ पामस्या फोडा इति भाष्य. ३ व्याज इति भाष्य. ३ अलङ्कारे घेवान भाष्य.

लोमगरहणिज्जा, भिचा असरिसजणस्स पेस्सा, दुम्मेहा, लोकवेदअज्झप्पसमयसुतिवज्जिया, नरा धम्मघुद्धिवि-
 यला । अलिण्ण य तेणं पडज्झमाणा असंतण्ण य अवमाणण-पिसुण-भेयण-गुरुबंधवसय-
 ण-मित्तावकत्तारणादियाइं अब्भयत्वाणाइं बहुविहाइं पावेत्ति, अमणोरमाइं हियमणदूमकाइं जावज्जीवं दुग्द्धराइं
 अणिट्ठवरफरुसवयण-तज्जणनिब्भच्छणदीणवदणविमणा कुभोयणा, कुवाससा, कुवसहीसु किलिस्संता नेव
 इति नीचजननिपेचिणोऽत्तएव लोकगर्हणीयाः निन्दनयोग्याः, भृत्याः अवश्यं परैर्भर्त्तव्याः, असमानशीललोकस्य प्रेष्याः—आदेश-
 कारकाः तथा द्वेष्याः—द्वेषस्थानं वा, दुर्मेधसो—दुर्बुद्धयः, लोकाभिमत्तं शास्त्रं भारतादिवेदा—ऋग्-यजुः सामादि, अध्यात्मश्रुतिः—
 चित्रजयोपायप्रतिपादनशास्त्रं अर्हतां मवचनादिभिर्विजिताः—रहिताः एतादृशाः के ? इत्याह—

नरा-मनुष्याः धर्मः सम्पद्यधर्मादिः बुद्धि-ज्ञानता तथा विकलाः अलीकेन च—अलीकचादजनितरुर्माग्निना तेन—कालान्तर-
 कृतेन दद्यमानाः, अनुपशान्तेन तेन असता वा—रागादिप्रवर्त्तनेन अपमानादि प्राप्नुवन्ति । तत्रापमानं—मानभङ्गः, पृष्टिमांसं
 परोक्षे दोषाविर्भायनं, अधिक्षेपो—धिक्कारनिन्दाविशेषः, पिशुनैः खलैर्भेदनं, प्रेमसम्बन्धस्य छेदनं, गुरुः—पूज्यपक्षः, वान्यवा—भ्रात्रा-
 दिस्नेहस्थानं, स्वजनं—सम्बन्धीवर्गः, मित्रं—प्रेमस्थानं एतेषां क्षारायमाणवचनेन पराभवं एतानि आदिर्येषां तानि तदादिकानि,
 अभ्याख्यानानि—असद्दूषणाभिधानानि बहुप्रकाराणि लभन्ते प्राप्नुवन्ति । तानि कीदृशानि ? अमनोरमाणि—असमीचीनानि,
 हृदयमनसोश्च दुमगानि परितापकारिणि यानि तानि, जन्ममर्यादीकृत्य दुःखेन उद्धरणीयानीत्यर्थः । अनिष्टेन—असुखकारिणा
 कठोरेण वचनेन यत्तर्जनं रे दास ! पुरुषेण भवितव्यमित्यादिरूपेण यत् निर्भर्त्सनं—अरे ! दुष्टकर्मकारिन् ! अपसर दृष्टियथादि-

सुहं नेव निन्दुइं उवलभंति अचंनविपुलदुःखसयसंरउत्ता ॥

पसो सो अलिययणस्स फलविवाओ इहलोइओ, परलोइओ, अप्पसुहो, बहुदुःखो, महम्मओ, बहुर-
यप्पगओ, दान्णो, कक्कसो, असाओ चाससहस्सेहिं सुचह, न य अवेदयित्ता अत्थि हु मोक्खोत्ति, एवमाहंसु
नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ चीरवरानामधेज्जो कहेसी य अलियवयणस्स फलविवांगं, ण्यं तं थित्थीयंपि
अलियवयणं लहूसग-लहूचवलभणिं, भयंकरं, दुहकरं, अयसकरं, वेरकरं, अरतिरतिरागदोसमणसंकिलेस-
चियरणं, अलियणियडिसादिसोमवट्टं. नीयजणनिसेचियं, 'निसेसं, अप्पच्चयकारकं, परमसाहुगरहणिज्जं, प-
त्थादिसुं ताभ्यां दीनवदनं विमनं-विगतं चेतो येषां ते तथा । तत एव अभोजना-कुभोजनाः, कुचाससः, कुवसत्तिपु-कुत्तित-
स्थानेषु लिश्यन्ते-यायन्ते, नेव मुलं गरीरं नेव निट्ठित्तिः-मनःस्वास्थ्यं उपलभन्ते माप्नुवन्ति, अत्यन्तं विपुलं-विस्तीर्णं यत्
दःखं मुलविपर्ययस्तेषां गतं तेन संपयुक्ताः तदन्तः, एतावत् कालं अलीकस्य फलमुक्तं । एषः मथमद्दारवत् अधिकृतः-पस्तुतः
द्वितीय अत्रीरुचनस्य फलविपाकः प्रथमाध्ययनशब्दार्थवत् व्याख्यातव्यः । इह लौकिकः, पारलौकिकः, फलप्रतिपादकः, अल्प-
खः, बहुदुःखः, महद्भयः, बहुरजोभिः व्याप्तः, दाह्यः, कर्कशः, असतकारी, वर्षजतसहस्रेर्मुच्यते । नाऽपि चाऽवेदयित्वा
पसो अस्तीति नेपः, एवमाख्यातवान् ज्ञातकुञ्जन्दनः महात्मा जिनः महावीर इति प्रधाननामथेषुः कथितवान् अलीकवचनस्य
अविपाकं, एतन् द्वितीयमपि अलीरुचनं लघुस्वकं-लघुगुणमित्यर्थः लघुचपलभणितं, भयकृन्, दुःखकृत्, अयशस्कारकं,
वेरकारकं, अरतिः रतिः रागो-द्वेषः मनः-संखलेगदायकं अलीकं-अलीकं-मृपाभापगं निकृतिर्मायामयं तथोगमचूरं, नीचजनसेवितं,

१ संपल्लिखा मुद्रितप्रती २ निस्ससं

रपीलाकारकं परमकण्ठेससहियं, दुग्गतिविवायवड्डुणं, पुणञ्भवकरं, चिरपरिचियमंणाणयं, डुरुत्तं चितियं
अघम्मदारं समत्तं ॥ ३ ॥ (मू० ८)

निश्चयादेव समस्तभावेन, अप्रत्ययकारकं, प्रधानसायुजनगर्हणोयं, परेषां पीडाकारकं, परमकृष्णलेशयासहितं, दुर्गतिविनिपात-
वर्द्धनं, पुनःपुनर्भवकारणं, चिरपरिचितं, अनागतं दुर्लभं द्वितीयं अर्थमद्वारं सम्पूर्णतां प्राप्तं । एते सर्वेऽपि शब्दार्थाः पूर्वे व्याख्या-
तास्सन्ति ततोऽत्रसेयमिति शब्दः-समासौ, ब्रवीमीति कथयामि तीर्थरूपदेशेन ननु स्वयुध्येति द्वेषं । इति ॥

॥ दशमोपाङ्गस्य प्रश्नव्याकरणनामरूपस्य द्वितीयाश्रवस्य विवरणमेतद्विहितम् समासेन ॥

॥ इति द्वितीयं द्वारम् समाप्तम् ॥

अथ तृतीयं अध्ययनम्

व्याख्यातं द्वितीयमध्ययनं सम्प्रतं तृतीयमारभ्यते—

अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः, इह द्वितीयाऽध्ययने अलीकृपावादाश्रवद्रास्रुक्तं, अदत्तग्राहिणः प्रायेण अलीकं जल्पन्वीत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्य तृतीयाध्ययनस्येदमाऽऽदिसूत्रम्—

जंशू तइयं चेत्यादिरूपं, तत्राऽदत्तं चतुर्द्धा—स्वामि १ जीव २ तीर्थकर ३ गुरु ४ अदत्तभेदात्, तत्र चतुर्विधमपि साधूनां त्याज्यमेवेति, ग्रहणं—धारणीयं द्रव्यमाश्रित्य, क्षेत्रतः सर्वलोकमाश्रित्य, कालतो दिवारात्राविति, भावतो रागद्वेषाभ्यामिति, षोडशकं स्वपरसेवनोपदेशैस्सह विशतिथा भवतीति त्याज्यमेवेति दिक् ।

अथ यथा पूर्वाध्ययनयोर्पादशं यत्रामादिभिः पञ्चभिर्द्वारैरध्ययनार्थप्ररूपणा कृता एवमिहाऽपि करिष्यते, तत्र यादृश-
मदत्तादानं स्वरूपेण तत्प्रतिपादयंस्तावदाऽऽह—

जंबू ! तइयं च अदत्तादानं हरदहरणभयकलसतासण-परसंतिगऽभेज्जलोभमूलं, कालविसमसंसियं,
 अहोऽच्छिन्नतण्हपत्थाणपत्थोइमइयं, अकित्तिकरणं, अणज्जं, छिद्दमंतर-विधुर-वसण-मग्गण-उस्सव-मत्त-
 प्पमत्त-पसुत्तांचण-विखवण-घायणपरा-णिहुयपरिणाम-त्तफरजणयहुमयं, अकलुणारायपुरिसरन्निखयं, सया
 हे जम्बू ! तृतीयं अदत्तस्य धनादेः आदानं-ग्रहणं अदत्तादानं तृतीयं आश्रयं । हर दह इत्येतौ शब्दौ हरणदहनपर्यायौ,
 कीदृशं तत् अदत्तादानं ? मरणं-मृत्युः भयं-भीतिः कलुषं पातकं तेन त्रासनं-त्रसनजननस्वरूपं, पुनः कीदृशं ? परसत्कं परकीयं
 यत् धनं तत्र योऽभिध्या-लोभः रौद्रध्यानाऽन्विता मूर्च्छा स एव मूलं-निवन्धनं-कारणं यत्र तत् । पुनः कीदृशं ? कालश्राद्ध-
 रात्रादि विपमं च-पर्वतादि दुर्गं तेः संश्रितं-आश्रितं यत्तथा, ते हि प्रायः अदत्तादानग्राहकैः आश्रीयते, पुनः कीदृशं ? अथो-
 अधोगतिः केषां ? अछिन्नतृष्णानां-अधुदित्वाऽऽनां यत्प्रस्थानं-यात्रा तत्र प्रस्तायिका-प्रवर्त्तिका मतिः-बुद्धिर्येषिस्तत् । पुनः
 कीदृशं ? अकीर्त्तिकरणं-अपयशःकारी, अतएव अनर्थ-आर्यपुरुषैरनाचरणीयं । पुनः कीदृशं ? छिद्रं-प्रवेशद्वारं नरकस्येति गम्यं,
 अन्तरं-अवसरोऽन्तर्यस्येति ज्ञेयं, विधुरं-अपायो, व्यसनं-राजादिकृताऽऽप्त एतेषां मार्गणं-गवेपणं तस्य उत्सवः महोदिनं, तेषु
 मत्तः-शिवो मद्यादिना, प्रमत्तः इन्द्रियादिभिः प्रसुप्तो निद्राशीलः तेषां वञ्चनं-प्रतारणं । पुनः कीदृशं ? आक्षेपणं चित्तव्यग्रतापादनं
 घातनं-मारणं तेषां तत्परः-एतन्निष्टः अनिष्टोऽनिश्चलो योऽसौ परिणामश्चित्तव्यापारो यस्याऽसौ मत्तमत्तप्रसुप्तवचनाक्षेपण-
 घातनपराऽनिष्टतपरिणामः तादृशो यस्तस्करजनशौरलोकः तस्य बहुमलं मान्यं अदत्तादानं । पाठान्तरे त्विदमेवं पठ्यते-
 छिद्रविपमपापकं च-[नित्यं छिद्रविपमयोः सम्बन्धोदं पापमित्यर्थः, अन्यदा हि तत्पापं प्रकर्षुमशक्यमिति भावः]-अनिष्टतपरि-

साङ्गुगरहृणिञ्जं, पियजणमित्तज्जणभेदविप्पीतिकारकं, रागदोससयहुलं, पुणो य उप्पुरसमरसंगामडमरकलिकल-
 ह्वेहकरणं, दृग्गडविणियायवड्डणं, भवपुणब्भवकरं, चिरपरिचितमणुगयं, दुरंतं तइयं अघमदारं (सू० ९)
 तस्स य णामाणि गोत्राणि होंति तीसं, तं जहा—चोरिकं १ परहडं २ अदत्तं ३ कूरिकडं ४ परलाभो ५
 णामसंतिष्ठं । पुनः कीदृशं ? अकल्पा-निर्दया ये राजपुरुषाः—राजनिपोगिनस्त्वैरक्षिप्तं तैर्निवारितमित्यर्थः, सदा-सर्वदा नित्य-
 कालं साधुभिः मज्जनजनैः गर्हणीयं निन्दनीयमित्यर्थः, पियजनमित्रजनानां भेदं-वियोजनं विमोक्षिकारकं-विप्रियकरणशीलं,
 रागद्वेषहृदं पुनः कीदृशं ? उत्पूरेण-प्राचुर्येण समरो-जनमारकयुक्तो यः सहग्रामः—समरो-रणः, डमरः—विड्वरः स्वपरचक्र-
 जन्यभयं, कलिः—स्वपक्षराटिः, कलहो-यत्क्रुपपञ्चः, वैथः—पथात्तापादिकः एतेषां रणादिवेधान्तानां करणं-कारकं । दुर्गतिवि-
 निपातनिवर्द्धनं, भवे-संसारे पुनः पुनर्भवान् करोतीति भवपुनर्भवकरं, चिरपरिचितं-अनादिसेवितं, अनुगतं-अव्यवच्छिन्नतया
 अश्रुतिवमयाहरुत्तात् क्रियारूपतः, दुरन्तं-दुष्टावसानं विपाकदाख्यत्वात् तृतीयं अघमदारं पापोपायं ।

तस्य-अदत्तादानस्य इमानि वक्ष्यमाणानि नामानि-अभिधानानि गोण्याणि-गुणनिष्पन्नानि भवन्ति त्रिंशत् तद्यथा तद्-
 शेषति-चौरः चर्यते चोरणं चौरिका तद्भावश्चौरिक्यं १ । परस्मात् सकाशात् ह्रियते तत्परहृतं २ । न केनाऽपि प्रदीयते इति
 अदत्तं ३ । द्रूं-चित्तं येषां ते क्रूरिणः तैः कृतं कूरिकडं क्रूरकृतं ४ कचित् कुरूकमिति दृश्यते तत्र कुरूकाः—काङ्कुरुकवीज-
 मायाः सदगुणानामयाया इत्यर्थः । परस्य द्रव्यस्य लाभः परलाभः ५ । असंयमः—असंवरूपत्वात् ६ । परधने वृद्धिः इहा ७ ।

१ रक्षितं

असंजमो ३ परधणंमि गेही ७ लोलिफं ८ तंकरत्तणंति य ९ अवहारा १० हृत्थलहुत्तणं ११ पावकम्मकरणं
 १२ तेणिकं १३ हरणचिप्पणासो १४ आदियणा १५ लुंपणा धणणं १६ अप्पचओ १७ अवीलो १८ अक्-
 खेवो १९ खेवो २० चिक्खेवो २१ कूडया २२ कुलमसी य २३ कंखा २४ लालप्पणपत्थणा य २५ आसस-
 णाय वसणं २६ इच्छामुच्छा य २७ तण्हगोहि २८ नियडिकम्मं २९ अपरच्छंतिविय ३० तस्स एयाणि एव-
 लील्यं-८ । तस्करत्वं नित्यं तत्करणाशयत्वात् ९ अपहारः-परधनस्येति गम्यं १० परधनहरणेन कुत्सितो हस्तो यस्याऽस्तीति
 तद्भावो हस्तलघुत्वं ११ पापकर्मणः करणं १२ स्तैन्यं तस्करस्यैव कर्म १३ हरणेन-परद्रव्यहरणेन विप्रणाशो भवति १४ आदानं
 परधनस्येति गम्यं १५ लोपना-अवच्छेदनं अर्थात् परधनस्य शुभाशयस्य वा १६ । अपत्ययः-अविश्वास जनकत्वात् १७ परेषां
 अवपीडनं इति अवपीडः १८ आक्षेपः परधनस्येति गम्यं १९ क्षेपः परहस्तात् द्रव्यस्य प्रेरणं २० विक्षेपः-विशेषेण तदेव २१
 कूटतुलादीनां अन्यथाकरणं २२ कुले मालिन्यहेतुत्वात् मपिः २३ कांक्षा परद्रव्यस्येति गम्यं २४ लालपनं गर्हितालापः
 मर्थना चाटुकारः दीनभाषणशीलः २५ आशसनाप-विनाशनाय व्यसनं-व्यसनहेतुत्वात् व्यसनं २६ । इच्छा च-परधनं प्रत्य-
 भिलाषा मूर्च्छा-तत्रैव गाढाऽभिग्नं गख्या तद्धेतुत्वादत्तग्रहणं २७ तुल्या-मासद्रव्यस्याऽव्ययेच्छा गृद्धिश्चाऽप्राप्तस्य गामिर्वाञ्छा
 २८ निकृतेर्मायायाः कर्म निकृतिर्कर्म २९ अविद्यमानानि परेषामक्षीणि दृष्टव्यतया यत्र तदपरोक्षं-अप्रत्यक्षं सर्वेषामित्यर्थः ३० ।
 यस्य स्वरूपं प्राग्वर्णितं तस्याऽदत्तादानस्य एतानि इत्यादिकानि नामत्रेयानीत्यर्थः भवन्ति त्रिशत्, अदत्तादानस्य १ पापेन-अपूण्य

१ लालचीभ्यो इति लोकभाषा

मादीणि नामधेज्जाणि होति तीसं अदिन्नादानस्स पावकलिकलसकम्मयहुलस्स अणेगाइं (सू० १०)
तं पुण करंति चोरियं तफरा परदव्वहरा, छेया, कयकरणलद्धलक्खा, साहसिया, लहुस्सगा, अतिमंहि-
त्या, लोभगच्छा, दहरओवीलका, य गेहिया, अहिमरा, अणभंजका भगसंधिया, रायदुट्टकारी य विसय-
निच्छल्लोकयज्झा, उदोहक-गामघायक-पुरघायग-पंधघायग-आलीवगतिथभेया, लहुहत्यसंपउत्ता, जूहकरा,
कर्मरूपेण कलिना-युद्धेन कलुषाणि-अतिमलीमसानि कर्माणि-मित्रोद्वादिव्यापाररूपाणि तैर्वहुलानि-यहूनि यत्र तत्तथा तस्य
अनेकानि कुर्वन्ति ।

अथ येऽदत्तादानं कुर्वन्ति तानाऽऽह—

तत्पुनः कुर्वन्ति चौर्यं-चौरिकां तस्कराः-चौराः, परेषां द्रव्यं हरन्ति ते परद्रव्यहराः, छेत्ता-निपुणास्तःकार्ये, कृतकरणाः-
गारंवारं विहितचौरानुष्ठानाः ते च ते लब्धलक्षाः-अवसरज्ञाः साहसिकाः-धैर्यवन्तः परद्रव्याऽऽहरणे, लघुस्वकाः तुच्छात्मानः,
अतिमहेच्छा-उदारवन्तः तत्करणे, लोभग्रस्ताः, दर्दरेण-वचनादोपेन आत्मानं अपव्रीडयन्ति-गोपायन्ते आत्मस्वरूपं येषां ते
परं विलज्जीकुर्वन्ति, मुष्णन्ति हि शठात्मानः तथाविधवचनेन परं वञ्चयन्ति-शुद्धिकाः, संशुल्गागतं परं भारयन्ति ते अभिमराः,
क्रूरं-देयं द्रव्यं भञ्जन्ति ते, भ्रष्टाः सन्धयो यस्ते, राज्ञा दुष्टं फागहरणादिकं कुर्वन्ति ते रागदुष्टकारिणः, विपयात्-मण्डलात्
निर्व्युढा-निर्घाटिता अतएव लोकेर्वासीकृताः जनवहिष्कृताः। उद्वाहकारका-घातकारकाः अथवा उदहकाः-अटव्यादाहकाः ग्राम

१ महिच्छत्त मु० प्र० २ अणभंजक मु० प्र० ३ देयालोया इति भाषा ४ योद्धेद पतले इति लोकभाषा

खंडरकस्य-स्थीचोर-पुरिसचोर-संधिच्छेया य, गंधिसेदग-परधणहरणलोमावहारा अश्लेयी हडकारका, नि-
 म्मद्ग-गूढचोरक-गोचोरग-अस्सचोरग-दासिचोरा य, एकचोरा, ओकडूक-संपदायक-उच्छिंपक-सत्थया-
 पक-विलचोरी (कोली) कारका, य निग्गाह्विप्पलंपगा, बहुविहत्तेणिकहरणपुद्धी, एते अन्ने य एयमादी
 यातका; पुरघातका: 'पंथघातका: आदीपका:-युहादिज्वालका; तीर्थभेदका: यात्रिकलोकानां धनं मुष्णन्ति । लघुहस्तेन
 लापवेन संपयुक्ता; धृतकरा; खण्डरक्षाकरा: शुल्कपाला: कोटपाला वा,स्त्रिय: सकाशात् स्त्रीनेत्र वा चोरयन्ति स्त्रीरूपा वा
 चोरा: स्त्रीचोरा: एवं पुरुषचौरिका; सन्धिच्छेदाश्च-खात्रलनका; ग्रन्थिभेदका; परधनं अपहरन्ति ते परधनहरा; लोमान्ये
 व अपहरन्ति ये लोमापहारा: नि:शूकतयाऽपि भयेन परमाणान् विनाश्य पथात् मुष्णन्ति ते लोमापहारा; आक्षेपेण-चलात्का
 रेण मुष्णन्ति ते आक्षेपिण; दृढं कृत्वा मुष्णन्ति ते हडकारका; नितरां अतिशयेन मर्दयन्ति ते निर्मर्दका; गूढं-युतं चोर-
 यन्ति ते गूढचोरा:-मच्छन्नचोरा; गौर्गोचो वलीयर्दास्तेषां चोरा; अथा:-घोटकास्तेषां चोरा; दास्यश्चेट्टिकास्तासां चोरा:
 दासीचोरा; एकाकिन: सन्तो चौरिकां कुर्वन्ति ते एरुचोरा; उत्कृता अपरुर्पका: ये गृहाद् ग्रहणं-निट्टकागयन्ति अथवा
 चौरानाकार्यं परगृहाणि मोपयन्ति, ये चौराणां भक्तादि प्रयच्छन्ति ते संपदायिका, अथच्छिंपकाश्चौरविशेषा; सार्थान् घातयन्ति
 लुण्ठन्ति ते सार्थघातका; विलकोलीकारका:-लोकव्यामोहकारिण: विश्वासवचनयादिनो चोरीकारका: । निर्ग्राहा-राजादिना

१ द्वार मु० प्र० २ घाटपाडा इति लोकभाषा ३ तीर्थं करतां घनं मांनं अथवा रंधो रहइ इति लोकभाषा ४ जूवटीया
 इति भाषा ५ दाणो इति लोकभाषा ६ फांसीया इति लोकभाषा ७ मीणागणका भोल इति भाषा ८

परस्स दब्बाहि जे अचिरया । त्रिपुल्लयलपरिगहा य वहवे रायाणो [परधणंमि गिद्धा, सए व दब्बे
असंतुद्धा, परयिसए अहिहणंति ते लुद्धा] परधणस्स कज्जे चउरंगविभत्तयलसमग्गा, निच्छियवरजोहजुद्ध-
सब्बिय-अहमहमितिइप्पिण्हं सेत्तेहिं संपरियुद्धा, पेत्तसगडसूइचक्कसागरगरुल्लयूहातिएहिं अणिएहिं उत्थरंता,
अभिम्यूय हरंति परयणाइं ॥

ग्रहीता अवग्रहीता वा, विमल्लंफकाः व्यापारमूपकाः, बहुप्रकारं यत् स्तैन्यं-चौर्यं तेन यत् परधनस्य हरणं तदेव बुद्धिर्येषां ते,
तथा मान-माप-तोलहूटकरणेन परधनं गृह्णन्ति एते सर्वे पूर्वोक्ताः अन्ये च एतेभ्यः सकाशात् एवं प्रकारं अदत्तादानमाददते
परंषां द्रव्यः परधनग्रहणे ये अचिरता-अन्विष्टाः । अधुना ते एव यद्वा तल्लुर्वन्ति तदुच्यते-

त्रिपुलं बलं-सामर्थ्यं परिग्रहश्च परिवारो येषां ते, वहवो राजानः परधनगृद्धाः, इदं अधिकं पदत्रयं पाठान्तरे सए अ दब्बे
असंतुद्धा-स्यके द्रव्ये असंतुष्टाः असंतोषिणः, परधणे लुद्धा देसाणभिहणन्ति परदेशान् अभिघ्नन्ति लुब्धाः धनस्य कार्ये इत्यर्थः ।
चतुभिरेद्धैविमक्तं गज १ रथ २ अश्व ३ पदाति ४ लक्षणैः समाप्तं यद्बलं तेन समग्रा युक्ता ये ते तथा, विनिश्चितैर्निश्चयवद्भि-
ररयोधैः सह यत् युद्धं-संग्रामस्तत्र श्रद्धा येषां ते च ते, अहमहमित्येवं दर्पिताश्च दर्पवन्तः एवंविधैः सैन्यैः श्रुत्यैः पदातिभिः
तैः संपरिहृताः समेताः । तथा पत्राणि चाहनानि शकटानि, शूचि शूच्याकाराणि, चक्राणि, सागरः-समुद्रः, गल्लडकारा ये व्यूहाः
सेनानिवेगाः तैः, पत्राकारो व्यूहः-परेपामनभिमवनीयः सैन्यविन्यासविशेषः एवमन्येऽपि एतैरपि अनीकैः अथवा गोमूत्रिकादीनां
व्यूहैः तैः कृत्वा उत्थरन्तः आच्छादयन्तः परानीकानीति गम्यं । अभिम्यूय-जित्वा तान्येव परधनानि हरन्तीति व्यक्तं ।

अचरे रणसीसलद्धलकखा संगामंसि अतिवयंति, सन्नद्धद्वपरियरउष्पीलिय-चिधपद्गहिषाडहपहरणा, मा-
 ढिवरवम्गुडिया, आविद्धजालिका, कवयकंकडइया ॥ उरसिरमुहयद-कंठतोणमाइतवरफलह-रचितपहकरस-
 रद्धसखरचावकरकरंछिय-सुनिसितसरवरिस-धेडकरकमुयंत-घणचंडवेगधारा निवायमगो, अणेगधणुमंडल-
 अपरे राजानः रणशीर्षे-सङ्ग्रामशिरसि लब्धलक्षा लब्धजयवादाः सङ्ग्राममिति द्वितीया सप्तम्यर्थे, एतावता स्वयमेव सङ्ग्रामे
 अभिप्रवेशन्ति केवलं सैन्यमेव न योधयन्ति किन्तु स्वयमेव प्रविशन्ति, कीदृशाः सन्तः ? सन्नद्धाः-सञ्जीभूताः वद्धाः-शरीरेण
 सह परिकवचाः सन्नाहा येस्ते तथाभूतास्सन्तः उत्पीडितो-गाढं वद्धचिन्हपट्टो येस्ते तथाभूताः, पुनर्गृहीतानि आयुधानि-शस्त्राणि
 खेटकादीनि परेषां हननार्थं आत्मरक्षार्थं च यानि आयुधानि प्रहरणान्युच्यन्ते येस्ते, माढी-तनुत्राणचिशेषः तेन वरवर्मणा
 प्रधानसन्नाहेन गुंडिताः-परिवारिताः, पाठान्तरे मेढिगुडवम्म इति तत्र गुड-कुंजरसन्नाह इति द्वयं । पुनः कीदृशाः ?
 आविद्धानि-परिहितानि जालिकानि लोहकटका येस्ते, कवचस्य तनुत्राणस्य कंकटिका-लोहकीलकाः कण्टकित्ताः-कृतकवचा ये ते ।
 उरसा हृदयेन शिरसा मुखेन वद्धाः-यन्त्रिताः कंठे तोणा-तूणीराः येस्ते, तथा हस्ते पाञ्चितानि गृहीतानि वरफलकानि खेटकानि
 येस्ते, तेषां रचितो-रणोचितरचनाविशेषेण परप्रयुक्तप्रहरणप्रतिघातनाय कृतः पहकरन्ति समुदायो येस्ते, ततो सरभसेः-सहर्षैः
 निष्ठुरः खरः कोदण्डहस्तैः-धानुकैरित्यर्थः तेषां ये कराः हस्तास्तेषु स्थिताः सुष्ठु निशितास्तीक्ष्णाः ये शराः बाणास्तेषां यो
 वर्षवर्षणं धाराधरपातवत्, वृद्धो महान् यः कैरको-वृष्टिविस्तारो, मुच्यमानस्तादृशो यो घनो-मेघः तस्य चण्डवेगानां धाराणां

१ चड मु० प्र. २ माथा इति लोकभाषा. ३ करदा इति भाषा.

गसंधिताउच्छलियसत्ति-सूल-कणग-वामकरगहियखेडग-निम्मलनिक्किडखग-पहरंतकॉत-तोमर-चक्र-ग-
 या-परसु-सुसल-लंगल-सूल-लउल-भिडिमाला-सन्बल-पटिस-चम्मेट्ट-दुघण - मोट्टिय - मोगगर-वरफलिट्ट-
 जंत-पत्थर-दुहण-तोण-कुवेणी-पीडकलिय ईलीपहरणमिलिमिलितखिपंपति, विज्जुल्लविरचितसमप्प-
 निपावः-पतनं तस्य मार्गो यः स तथा, पाठान्तरे तत्थमेयचि वा तत्र मत्पत्ययान्तत्वाग्निपातवति-संग्रामे इति योज्यं । पुनः
 अनेकानि धनूपि मण्डलाग्राणि-खड्गविशेषाः तथा सन्धिताः-क्षेपणीयप्रगुणीकृताः उच्छलिताः-उर्ध्वगताः शक्तयो-देवाधिष्ठित-
 शस्त्रविशेषाः, त्रिशूलाः-लोहमय्यः, कनकाश्च वाणास्तथा वामकरे गृहीतानि आत्मरक्षणार्थं, खेटकानि-फलकानि, तथा निर्मली
 कृता-शार्णरूपेजिता कोशात् कर्पिता वा निकृष्टाः क्रूराः खट्वा यत्र तथा प्रहारमवृत्तानि कुन्तानि शस्त्रविशेषाः, तोमराः-वाण-
 विशेषाः, चक्राणि-प्रतीतानि, ब्रह्मगदाश्च दंडविशेषाः, परशवः-कुठाराः, मुशलानि-धान्यपेपणयन्त्राणि लाङ्गलानि हलानि
 लोहमयदंडानि, लकुटाः-यष्टयः, क्वचिच् गुडा पाठः तत्र कुञ्जरसन्नाहः, भिन्दिमालाः, शब्बला-लोहमयभट्टाः पट्टिसाः-शंख-
 विशेषाः, चर्मभट्टाः-पापाणाः, दुघणाः-आयातभट्टाः, मौष्टिका-धुंष्टिप्रमाणशस्त्रविशेषाः, मुंदरा, वरपरिया-प्रधाना अर्गला
 यन्त्रप्रस्तरश्च-गोफणादिः, दुहणाः-कर्कराः, टकराः तोषाः-शरन्थयः, कुनेण्यश्च रुद्धिगम्याः, नालिका-वाणा वा पीठानि
 आसनानि सर्वेषां द्रव्यसमासः एभिः कलितो व्याप्तः, तथा इत्यः द्विधा धारखड्गविशेषाः-प्रहरणाः सर्वेऽपि शस्त्रविशेषाः तैः

१ दाल इति लोकभाषा. २ वरळी भाला इति लोकभाषा. ३ दांतांलां. ४ मोट्टो छुरा इति भाषा. ५ नालि इति भाषा.
 ६ पणुया इति भाषा. ७ मोगगरा इति भाषा. ८ माथा इति भाषा.

अधर्मद्वारे
 अदत्तादान
 कारकाः
 सू-११

॥ ४४ ॥

प्रश्रव्याक-
 रण ज्ञान
 वि० वृत्तिः
 ॥ ४४ ॥

हणभत्तले, फुडपहरणे, महारणसंखभेरि-डुंडुभि-वरतूरपडरपडुपहडाहयणिणायगंभीरणंदिंत्तं पक्खुभियचिपु-
लघोसे, हयगयरहजोहतुरितपसरित-उद्धततमंधकारयहुले, कातरनरणयणहिययवाउलकरे ॥

चिळुलियउक्कडयरमउडतिरीडकुंडलोडुदामाडोचिया, पागडपडागडसियज्जय-वेजयंति-चामरचलंतछत्तं-
मिलिमिलिमिलंत चि मिलनेन चिकचिकायमानैः शिष्यमार्णैः; विद्युतः क्षणप्रभाया निर्मलाया प्रभा तत्समाना-सद्वशी
तया विरचितं नभस्तलं आकाशं यत्र तत् । स्फुटानि प्रहरणानि यत्र तस्मिन् संग्रामे महारणस्य सम्बन्धीनि यानि गद्गात्र भेर्यत्र
दुन्दुभ्यश्च भेरी-ताम्रमया दुन्दुभिर्धर्मनद्धा वरं-प्रधानं यत् तूर्य-वादित्रं तेषां प्रचूराणां पट्टनां-स्पष्टध्वनीनां पट्टहानां आह्वानां-
आस्फालितानां निनादेन-ध्वनिना गम्भीरेण-घनतया ये नन्दिता-हृष्टाः-हर्षवन्तो वीराः प्रभ्रुभिवाः-रुम्भिताः कातरा तेषां
विपुलो-विस्तीर्णो यो घोषो-नादो यत्र तत् तस्मिन् । ह्यास्तुरगाः, गजाः हस्तिनः, रथाश्चतुश्क्राः, योधाः-गुभटास्तेभ्यः
सकाशात्, त्वरितं-शीघ्रं प्रसृतं-प्रसरस्रुपगतं यद्रजो-धूली तदेवोद्धततमुत्कटं यत् अन्यकारं तेन बहुलं यत्र तस्मिन्, कातरनराणां
नयनयोः हृदयस्य वा व्याकुलत्वं करोतीति तस्मिन् । विलुलितानि शिथिलतया चञ्चलानि उत्कटानि प्रधानानि यानि मुकुटानि
मस्तराभरणानि तिरीटानि च-तान्येव शिखरत्रयोपेतानि कुण्डलानि-कर्णाभरणानि उडुदामानि-नक्षत्राभिधानाभरणानि तेषां
उद्दामा उत्कटा या आटोपिका स्फारता यत्र । तथा प्रकटा या पताका महत्तरा उच्छिता-उर्ध्वोक्ता या, ध्वजा-लघुपताकाः,
वैजयन्त्यो-विजयमूचिकाः पताकास्तथा चामराणि वालव्यजनानि चलन्ति यानि छत्राणि-आतपत्राणि तेषां सम्बन्धि यदन्यकारं
तेन गम्भीरोऽलब्धमध्यस्तस्मिन् । पुनः कीदृशः ? हयानां यत् हेपितं शब्दो हस्तिनां च यद् गुलुगुलायितं शब्दविशेषः, रथानां घण-

भकारगम्भीरे, ह्यहेसिय-दृत्थिगुलुगुलाइय-रहवणघणाइय-गइक्करहराइय-अक्फाडियसीहनाया, छेलियवि-
पुदुगुदुकंठगयसपभीमगञ्जिण, सयराहहंसंतकलकलरवे, आसृणिगवयणरुहे, भीमदसणाघरोदुगाढदृष्टे, स-
प्पधारणुञ्जयकरे, अमरिसयसनिव्वरत्तनिदारितच्छे, वैरदिद्विकुद्वचिद्विय-तिवलीकुडिलिभिउडिकयनिलाडे, व-
हपरिणयनरसहस्सविक्रमचियंभियवले ॥ वगंनतुरगरहपहावियसमरभडा, आवडियछेयलाघवपहारसार्साघता,
पणोचि शब्दः-चीत्कारादिः, पदातीनां यत् हरह-रेति शब्दकरणं, अस्फोटितकरणेन सिंहस्यैव शब्दकरणं । छेलियचि
सेदितं सीत्कारकरणं, विपुटं च-विरूपयोपकरणं, उल्लुटं च उत्कृष्टनादकरणं आनन्दमहाध्वनिरित्यर्थः, कण्ठकृतशब्दश्च
गलागज्यदशब्दः स एव भीमगज्जितं-मेघध्वनिर्यत्र स तथा । सयराहचि-एकहेलया हसन्तां रूप्यन्तां अश्रुणि मुञ्चन्तां कलंकलं-
तरवः शब्दो यस्मिन् तत्र । ईपत्स्थलीभवन् अश्रुभिर्विकृतवदनेन रौद्रो भीमो-भयङ्करः दशनेर्दन्तैः अघरोब्धो दृष्टो यैस्ते कर्म-
धारयस्सर्वत्र ततस्तेषां भटानां सत्पहारकरणेन दृढं गाढं उद्यताः-प्रयत्नात् प्रवृत्ताः कराः यत्र ततथा । अमर्षवशेन-क्रोपवशेन
तीव्रं-भ्रमर्थं रक्ते-ज्योहिते निर्दारिते विस्फारिते अक्षिणी लोचने यत्र तत् । वैरप्रथाना दृष्टिः वैरदृष्टिस्तथा-वैरबुद्ध्या-वैरभावेन
ये सुद्वार्थिष्टिताथ तेस्त्रिवन्तीकुटिया-बलीप्रपवक्त्राः भ्रुकुटिनयनविकारं ललाटे यत्र तत् तस्मिन् । तथा वधपरिणतानां-भारणा-
ध्यवसाययतां नरसह्याणां विक्रमेण पुलपाकारविशेषेण विवृम्भितं-विस्फुरितं बलं-शरीरसामर्थ्यं यत्र स तथा तत्र । बलान्तः परस्परं
स्पर्शान्नो ये तुराया रथाथ तैः प्रथविता वेगेन प्रवृत्ताः ये समरप्रटाः संग्रामयोधास्ते तथा । आपतिताः योध्युमुद्यताः छेका-दस्ता

समूस्सिययाहुजुयलं मुक्कहासपुंक्षंतबोलबहुले ॥

फलफलगावरणगहिय-गयवरपत्थितइरियभडखल-परोपरपलगजुहगवित-विउसिनवरासिरोसतुरिय
अभिमुहपहरितछिन्न-करिकरेविरंगितकरे, अवइइनिमुहभित्तफालियपगलिय-रुहिरकंनभूमिकहमचिलिचिल्ल-
पहे, कुच्छिदालियगलित-रुलितनिमेलंतंत-फरुफुरंत-5विगलमम्माहय-विकयगाढद्विपहारसमुच्छित्त-रुलंत-
वेभलचिलावकलुणे, हयजोहभमंत-तुरग-उहाममत्तकुंजर-परिसंकिजण-निव्बुकच्छिन्नधयभग्गरहवरनट्टसि-
लाघयमहारेण दक्षतामयुक्तयातेन साधिता-निर्मिता येस्ते तथा ॥ समुसियत्ति समुच्छित्तं हपातिरेकात् उध्वीकृतं-याहुयुगलं-
भुजाद्वयं यत्र तत् । यथा भयति तथा मुक्ताट्टहासाः,-कृतमहाहासाधनयः फुरकुर्वन्तः पूत्कारं कुर्वाणाः सर्वत्र कर्मधारयस्ततस्तेपां
यो बोलः-कलकलः स बहुलो प्रचुरो यत्र तस्मिन् । स्फुराः खेटकावरणफलकानि खेटकानि गृहीतानि येस्ते तथा, गजवरान्
रिपुमतंगजान् प्रार्थयमाना इन्तुमारोडुं वा अभिलषमाणास्तत्र आसक्तास्तच्छीला । ये हप्ता भटाः दुष्टयोधाः खलाः, परस्परं
बलान्तो ये युद्धकलाविज्ञानगर्वितास्तैर्विकोसितवरासिभिः निष्काशितैः नवकरवालैः कृत्वा रोपेण-कोपेन त्वरितं-शीघ्रं आधि-
मुल्येन प्रहरणैः छिन्नाः-छेदिता ये करिकरा-हस्तिशुण्डा दण्डा यैस्तेर्व्यङ्गिताः-खण्डिताः फराः यत्र तस्मिन् । पुनः कीदृशे
अपविद्धास्तोमरादिना सम्यग् विद्धा निश्चितं भिन्ना निर्भिन्नाः स्फाटिता-विदारिता ये तेभ्यो यत् प्रगलितं गलत् यत् रुधिरं
तेन कृतो यो भूमौ कर्दमः पङ्कस्तेन चिलीना पङ्कयमाना पन्थाना यत्र तस्मिन् । पुनः कीदृशे ? कुक्षौ दारिताः सन्तो गलितं

१ विमंगित २ चियलाला इति भाषा.

रकरिकलेवराकिन्न-पतितपहरण-विकिञ्चाभरणभूमिभागे, नचंतकबंध-पडरमयंकरवायस-परिलेतगिङ्गमंडलभ-
मंत-च्छायंधकारगंभीरे ॥

बहुवसुहविकंपितव्व पचकल्पपिडवणं परमरुद्वीहणगं दुप्पवेसतरगं अभिवयंति संगामसंकडं परघणं
महंता, अवरे पाइक्कचोरसंथा सेणावतिचोरचंदपागट्टिका य अडवीदेसडुगवासी कालहरितररपीतसुक्किद्ध-अ-
रुधिरं श्रवन्ति रूळन्ति वा-भूमौ लुठन्ति निर्भेलितानि-कुक्षितो वहिःकृतानि सूत्राणि अंत्राणि उदरमध्यावयवविशेषाः वेपां ते तथा
फुरफुरायमाणाश्च विकलाश्च-निरुद्धेन्द्रियदृष्टयो ये ते तथा, मर्मणि हतो मर्मस्थानकयाती, विकृतो रागद्वेषादिना गाढ-उदग्रप्रहारी
वेपां ते तथा, अतएव समुच्छिताः सन्तो भूमौ लुठन्तो विह्वलाश्च-निस्तहांगा ये ते तथा । उतः कुक्षिदारितादिपदानां सर्वेषां
कर्मधायस्वतस्तेषां विलापः—कृष्णोदयस्वरस्तेन कलुणं-दीनं यत्र तस्मिन् । पुनः कीदृशे ? हता ये योधाः भ्रमन्तो ये तुरगाः
उदामा मत्ता ये कुञ्जरा-द्विपाः परिशङ्कितजनाश्च निब्युक्ता निर्मूलं कृत्वा छेदिता छिन्ना अर्द्धछिन्ना ये ध्वजाः केतवस्तादृशा
भग्ना ये रथवराश्च यत्र तथा, नष्टशिरोभि-च्छिन्नमस्तकैः करिकलेवरेर्हस्तिकलेवरेः दन्तिशरीरैराकीर्णार्णाः-व्याप्तास्तादृशाः, पतित-
प्रहरणाः-ध्वस्तायुधाः, विकीर्णाभरणा-विक्षिप्तालङ्कारास्तादृशाः भूमेः-पृथिव्याः भागा-देशा यत्र स तथा तस्मिन् सर्वत्र कर्म-
धारयः । दृश्यन्ति कनयानि शिरोरहितकलेवराणि मञ्जुराणि यत्र स तथा, भयंकारिणो ये वायसाः-काकाः, परिलिच
गिद्धत्ति परिलीयमानगृद्धानां च यन्मण्डलं-चक्रं भ्राम्यत्-सञ्चरत् तस्य या छाया तथा यत् अन्यकारं-तपः तेन गम्भीरोऽ
लब्धमध्यो यः स तथा पुनस्तादृशे ? संग्रामे अपरे राजानः परत्रनगृद्वा अतिपतन्ति इति यदुक्तं तत् व्याख्यातं—

भोगसयचिधपट्टवद्धा परविसप अभिहणंति ॥

लुद्धा घणस्स कज्जे रयणागरसागरं उग्गीसहस्समालाउलाकुलवितोयपोतकलकल्लतकलियं, पायालसहः
स्सवायवसवेगसलिल-उद्धम्ममाणदगरयरयंघकारं, वरफेणपउरधवलपुल्लंपुल्लससुट्टियट्टहासं, मारुयविच्छुभमाण-
पाणिंयं, जलमालुपीलहुलियं, अविद्य समंतओ खुभियल्लियखोखुब्भमाण-पक्खलियचलियविपुलजलचक्क-

अथ पूर्वोक्तमेव अर्थं संक्षिप्तरेणाऽऽह—

वसवो देवा वसुधा-पृथ्वी विशेषेण कम्पिते घाते इव प्रत्यक्षमिव साक्षादिव पितृवनं-अमशानतुल्यं अतएव रौद्र-दारुणं
वीहनकं प्रवेष्टुमशक्यं सामान्यजनस्येति गम्यं, अन्तर्मध्ये गमनं यस्य तदपि प्रविशन्ति परद्रव्यग्रहणार्थं । संग्रामसंकटं रणगहनं
परधनमिच्छता पुरुषेण इति तात्पर्यं, अपरे-अन्ये राजानः राजन्यः पाइक्षा द्वादशधा पदातयः चौरसमूहाः, सेनापतयः कीदृशाः
चौरदृन्दप्रकर्षकाः तत्प्रवर्षका इत्यर्थः, अटवीदेशे यानि दुर्गाणि-जलस्थलदुर्गरूपाणि तेषु वसन्ति ये ते तथा,
श्यामनीलरक्त-पीतशुक्लाः पञ्चवर्णा इति यार्वैत् अनेकशतसङ्घाकाश्विहपट्टा वद्धा यैस्ते तथा, परविषयान्-परदेशान्
प्रति अभिघ्नन्ति, लुब्धा-लोलुपाः धनस्य कार्ये द्रव्यकृते इत्यर्थः । रत्नाकरभूतो यः सागरः-समुद्रः तं प्रति
अभिनिपत्य घ्नन्ति जनस्य पोतानिति सम्बन्धः । कीदृशं सागरं ? उर्मयो-वीचयो महत् कल्लोलास्तत्सहस्राणां मालाः-पङ्क्त्य-
स्ताभिराकुलो यः स तथा, आकुला-जलाऽभावेन व्याकुलितचित्ता ये वितोयपोताः-विगतजलयानपात्राः तद्वासिनः सांयात्रि-
फननास्तेषां यः कलकलः कोलाहलं कुर्वाणास्तेः कलितो यः स तथा ॥ वितोयपदेन अस्य अपेयजलत्वमुपदर्शितं । पुनः कीदृशं ?

प्रश्रव्याक-
रण ज्ञान
वि० दृष्टिः
॥१७॥

वाल-महानईवेगतुरियआपूरमाणगंभीर-विपुलआवत्त-चवलभममाणगुप्पमाणुच्छलंत-पच्चोणियत्त-पाणियप-
धावियखरफत्तस-पयंडवाडलियसलिल-फुटंतवीतिकळोलसंकुलं,महामगर-मच्छ-कच्छभोहार-गाह-त्तिमि-सुं-
सुमार-साचयसमाहयसमुद्दामयमाणकपूरघोरपडरं,कायरजणहिययकंपणं,घोरमारसंतं,महंभयं,भयंकरं,पतिभयं,
पातालकलशास्तेयां सहस्राणि नैवातववाद्देगेन यत्सलिलं-जलधिजलं ' उद्धममाणं' उत्पाव्यमानं यत् उदकरजो-नीररेणुस्तदेव
रजोधकारं-धूलीतमो यत्र स तथा तं पुनः कीदृशं ? वर-प्रधान फेनो डिंडीरः प्रचुरो धवलः--उज्ज्वलः पुलंपुलत्ति निरन्तरं
फुंद्धित इव यः समुत्थितः--प्रकटित स एव अट्टहासो यत्र तं, मारुतेन--वायुना विक्षुभ्यमाणं--कम्पमानं पानीयं यत्र स तं पानीयं
तथा जलमालानां--नीरकळोलानां उत्पीडः--समूहो हुलियत्ति श्रीघ्रो यत्र सस्ततः कर्मधारयः । तमपि चेति--समुच्चये तथा समन्वतः--
सर्वतः शुभितं वायुना--व्याकुलितं लुलितं--तीरसुवि प्राप्तं खोखुंभमाणं महामत्स्यादिभिर्भृशं व्याकुलीक्रियमाणं प्रस्वलितं--
निर्गच्छन् पर्ववादिभिरस्वलितं, चलितं--स्वस्थानगमनमट्टत्वं वेल्मर्यादया, विपुलं--विस्तीर्णं जलचक्रवालं--नीरुदं यत्र तं ।
तथा महानदी-गंगादिनिम्नगास्तासां वैगैः त्वरितं यथा भवति तथा, आपूर्यमाणो य स तथा गंभीरविपुला-विस्तीर्णां ये आवर्त्ताः
पानीयभ्रमणस्थानरूपाः तेषु चपलं यथा भवति तथा, भ्रमन्ति संचरन्ति गुप्यन्ति--व्याकुलीभवन्ति उच्छलन्ति-उत्पतन्ति आकाशे
उचलन्ति--उर्ध्वमुखेन प्रत्यवनिट्टत्तानि वा-अथःपतितानि, प्राणिभिर्भृतानि यानपात्राणि वा प्राणिनो यत्र तं, प्रधाविता वेगतया
स्वरपस्था-अतिकर्कशाः, प्रचण्डा-रींद्रा व्याकुलितसकळ्या-विलोलितजला स्फुटन्तो-विदीर्घमाणा ये वीचयस्तरंगा लयवः कळोला

१ पोले फोफल इति भाषा. २ पाजरो इति भाषा. ३ अमरा इति भाषा.

अधर्मद्वारे
अदत्तादान
कारकाः
सू-११

उतासणगं, अणोरपारं, आगासं चैव निरवलंबं, उष्पाइयपवणधणित-नोद्धिय उवरुवरितरंगदरिय-अतिवेग-
 वेगचखुपहसुच्छरंतं, कच्छइंगंभीर-चिपुलगञ्जियगुंजिय-निग्घायगरुयनिवतितसुदीहनीहारि-दूरसुच्चंत-
 गंभीरयुगुयुगंतसहं, पडिपहंभंत-जक्खरखलसकुंढंपिसायरुसिय-तज्जायउवसगगसहस्ससंकुलं, यहूप्पाइय-
 भूयं, चिरचितयलिहोमधूवउवचारदिन्न-रुधिरचणाकरणपयत-जोगपययचरियं, परियन्तजुगंतकालकप्पोचमं,
 महान्तस्तेः संकुलं व्याप्तं । महान्तः शरीरत्वेन ये मकराः मत्स्याः कच्छभाः ओजहारा जलजन्तुविशेषा, ग्राहास्तन्तुमत्स्याः,
 तिमयः--शृङ्गिमत्स्याः, युतुमाराश्च--श्वापदांकाराश्चेति द्वन्द्वं तेषां समाह्वताश्च परस्परेणोपहृताः उद्धाचन्तश्च-प्रहाराय समुत्तिपुंतो
 ये पूराः संघाः--समूहाः घोरा-रौद्राः ते मत्सुरा यत्र तं । पुनः कीदृशं ? कातरजनहृदयकम्पनशीलं, घोरं--रौद्रं यथा भवति तथा
 आरसन्तं शब्दायमानं महद्भयं अतएव भयकरं एकार्थपदानि भयप्रतीतिकारकानि उत्प्रायल्येन त्रासनकमकस्माद्भयकारकं अतएवा-
 ऽतिमहत्यात् अनर्थांश्च पौरं परतटआकाशमिव निरालम्बं नहि तत्र पतद्भिः किञ्चिदालम्बनमाश्रयेते इति भावः । पुनः कीदृशं ?
 श्रौत्यातिक्रमनेन उत्पादजनितवायुना घणियन्ति अत्यर्थं, पणोद्धियन्ति नोदिताः--प्रेरिताः उपरि उपरि निरन्तरं पतन्तस्तरङ्गाः--
 षड्धोलास्तेषां दृष्ट इव स्वभावेनैव भयमाप्त इव अतिवेगातिक्रान्तत्वात् विशेषेण गो वेगस्तेन चक्षुःषं दृष्टिमार्गं प्रति आच्छा-
 दयन्तं विलोकयितुमशक्यं किं पुनस्तूरीतुं, क्वचित् प्रदेशे गम्भीरं--अलब्धमध्यं, विपुलं--विस्तीर्णं यत् गर्जितं मेघध्वनिः गुञ्जितं
 --वानित्रविशेषो गुआकारं तद्भूध्वनिर्यत्र तथा निपातजनितध्वनिर्यत्र, तथा सुदीर्घं--अत्यर्थं निष्ठादीन्वाघातवत् ध्वनिर्यत्र, दूरे

प्रश्नव्याक-
ण ज्ञान
वि० वृत्तिः
॥ ४८ ॥

दुरंतं महानईर्नईवईमहांभीमदरिसणिज्जं, दुरणुद्धरं, विसमप्पवेसं, दुक्खुत्तारं, दुरासयं, लवणसल्लिलपुणं, अ-
सियसियसमूसियगेहि हृत्यतरकेहिं अइवइत्ता समुद्धमज्जे हणंति, गंतूण जणस्स पोते ॥
श्रूयमाणो गंभीरः सर्वत्र कर्मधारयः, धुगधुगिति धडधडेति शब्दो यत्र तत् । प्रतिपयं प्रतिमार्गं रंभन्तः स्वल्पमानाः यस्मिन्
सकृष्ण्मांडपिशाचाः व्यंतरविशेषास्तेषां यत् प्रतिगज्जितं क्रीडार्थं लसितं रोपाज्जातं वा तज्जातानि यानि उपसर्गसहस्राणि उपद्रव-
सहस्रसंख्यानानि च तैस्संकुलो वा यः स तं । बहूनि उत्पातिकानि भूतः प्राप्तो यस्स तथा तं वाचनान्तरे उपद्रवाऽभिभूतः ।
विरचितो बलिना-उपहारेण होमेन-अशिकारिकया धूपेन उपचारो-देवतापूजा यैस्ते तथा, दत्तं-वितीर्णं रुधिरं यत्र तत्, तथा
तदर्चनाकरणे मयता ये ते तथा, योगेषु-प्रबहणोचितव्यापारेषु प्रयत्ना ये ते तथा, विरचितं-निर्मापितं सांयात्रिकैरित्यध्याहार्यं ।
पर्यन्तयुगस्य-कल्पान्तकालस्य उपमारौद्रत्वात् यस्य स तं, दुःखेन प्राप्यते अन्तं परपारं यस्य तत् । महानदीनां-गंगादीनां पतिः
प्रभुस्तं महान् भीमो-रौद्रः अतएव अदर्शनीयं-द्रष्टुमयोग्यमदर्शनं यस्य स तं । दुःखेन आश्रीयते इति दुराश्रयस्तं, तथा दुःखेन
अनुचर्यते इति दुरुचरस्तं, लवणसल्लिलपूर्णत्वात् विषमः प्रवेशो यस्य स तं, दुःखेन उचरणं यस्य स परतटगमनं, दुःखेन
आसाद्यते-प्राप्यते कातरजनैरिति, क्षारजलपूर्णं अस्यैव लवणास्वादत्वं, अन्ये त्विशुरसाः भिन्नरसास्तु पट् क्षीर-दधि-आज्य
सुरैस्सवः इति ज्ञेयं, असिताः-कृष्याः सिताः-श्वेताः संमृच्छिताः-उर्ध्वीकृता दुरादनुपलक्षणहेतोरिति सितासि-
समुच्छिन्नतैः वाह्यै ईस्त्तरंगैर्गुणवृक्षैर्गवद्भिः तादृशैर्वाहनैः प्रबहणकैः तैः कृत्वा पूर्वोक्तं सागरं अतिक्रमित्वा समुद्रमध्ये

१ सट इति भाषा.

अधर्मद्वारे
अदत्तादान
कारकाः
सू-११

परद्व्यहरा नरा निरणुकंपा निरावयवत्वा गामागर-नगर-खेड-कचड-मंडच-दोणमुह-पट्टणा-सम-णिगम-जणवय ते य धणसमिद्धे हणंति, थिरहिया य छिन्नलज्जा थंदिग्गाहगोगहे य गेणहंति, दारुणमती णिक्खिया णियं हणंति, छिंदंति गेहसंधि, निखिलत्ताणि य हरंति; धणधन्नद्वज्जायाणि जणवयकुलाणं णिग्घणमती परस्स दव्याहिं जे अचिरया ॥

तदेव केई अदिन्नादानं गवेसमाणा कालाकालेसु संचरंता चियकापज्जलियसरस-दरदडुकड्डियकलेचरे रुहि-एन्ति मारयन्ति गत्वा जनस्य-सांयात्रकलोकस्य, पोतान्-यानयात्राणि । परेषां द्रव्यान् हरन्ति ते परद्रव्यहराः, निर्गता अनुकम्पा-दया येषां ते, परलोकं प्रति निरयकांक्षाः, ग्रामो वृत्तः ग्रसति बुद्धयादि गुणाच् इति ग्रामः, आकराः-खन्यादीनां, अष्टादशकररहितं नगरं, खेडं धूलिप्राकारं, कर्चटं कुनगरं, मडम्बं सर्वतः सार्द्धद्वययोजनान्तर्गतग्रामवेष्टितं, द्रोणमुखं-जलस्य-लपगोपेत्तं, पत्तनं-नलपयो रत्नभूमिर्था, आश्रमस्तापसादीनां, निर्गमो व्यापारिजनस्थानं, जनपदो-देशः एतेषां द्वन्द्वः तान् धनसम्पद्धान् ध्वन्ति-हन्यन्ते । कीदृशाः ? स्थिरहृदया तथाऽदत्तादाने निश्चलचित्ताः छिन्ना-च्छेदिता लज्जा-त्रया यैस्ते तथा-नियाः यन्दिनां ग्राहं कुर्वन्ति गोग्रहांश्च गवादीनां ग्रहणं कुर्वन्ति । दारुणा मर्तिर्येषां ते, निर्गता कृपा येषां ते निःकृपाः ध्वन्ति निज-कान् जनानिति शोषः, छिन्दन्ति गेहसन्धि गृहाणां सन्धि इत्यर्थः; निक्षिप्तानि-भूमौ स्थापितानि अपि हरन्ति-युद्धन्ति-धनयान्यद्रव्यसमुदायानि, जनपदा-देशास्तेषां कुलानां लोकगृहाणां निर्घृणमतयः-निर्दयबुद्धयः परेषां द्रव्यादिग्रहणे एतादृशाः ये ते अचिरता-असंपत्ताः, तैरेव केऽपि अदत्तादानं-अन्वितीर्णं परेषां द्रव्यं गवेपयन्तः कालः प्रस्तावः सन्ध्यादिः, अकालो-

रलितवपण-अखत-खातिपपीतडाइणिभमंत-भयकरं-जंबुयविखविखयंते, द्रुयकयघोरसंघे, वेयाल्लुट्टियनियुद्ध-
कहकहितपहसित-बीहणकनिरभिरामे, अतिदुःिभगंध-वीमच्छदरसणिज्जे, सुसाण-वण-सुद्धघर-लेणअंत-
रावण-गिरिकंवर-विसमसावयसमाकुलासु वसहीसु किलिस्संता, सीतातवसोसियसरीरा-दृष्टच्छवी निरयति-

अनवसर-स्तेषु संवरणशीला अनुचितरूपोपयोगेषु भ्रमन्तः चित्तिकाचयः तासु प्रज्वलितानि सरसानि-रुधिरादिषु युक्तानि
यानि । दर ईपत् दग्धानि-भस्मीकृतानि कृप्यानि-आकर्षितानि तथाविधकार्ये आनीतानि मृतकलेवरणि यत्र तत्, एतावता
श्मशाने सुवर्णरूपार्थे विलक्ष्यमाना--अटव्यां वाससुषयान्ति धनार्थे इति भावः । रुधिरविलन्नवदनाभिः अक्षतानि-समग्राणि
स्वादितानि भक्षितानि मृतकानां शरीराणि इति गम्यते, पीतानि शोणितानि याभिस्ता डाकिनीशाकिन्यादयो भ्रमन्त्यो यत्र
तथा, भयंकराः ये जम्बूकाः--शृगालाः खिखिति शब्दं कुर्वाणा या शिवाविशेषा यत्र तत् । घुघुति शब्दं कुर्वाणा घूका यत्र
तत्, वैतालेश्चो विकृतपिशाचेभ्यः उत्थितं--संजातं संजातनियुद्धं-बाहुयुद्धं शब्दान्तरमित्थं, कहकहति कहकहायमानं यत्
प्रक्षसितं-हसनं तेन बीहकं--भयानकं अतएव निरभिरामं अरमणीयमित्यर्थः । अतिशयेन दुर्गन्धो यत्र अतएव बीभत्सं दर्शनं
यस्य तत् । सर्वपदानां कर्मधारयः एतादृशं श्मशानं--पितृकाननं तस्मिन् याति, वने--कानने याति, शून्यगृहे याति धनार्थे,
लयनानि शिलाययष्टहाणि, अन्तरा ग्रामादीनां मध्यपथे, आपणाः हटाः, गिरिकंदरागिरिगुफास्तेषां द्वन्द्वः, त्रिपमा--असहशा
अथवा विपेन मीयन्ते इति त्रिपमा ये श्वापदा दुष्टजीवविशेषास्तेः समाकुला-सुव्यासा सुवसतिषु--वासस्थानेषु क्लिश्यन्तः--क्लेशं

रियभवसंकड्डुवलसंभारवेयणिज्जाणि पावकम्पाणि संचिणंता, दुल्लहभवलन्नपाणभोगणा, पिवासिया, मुंझिया, किलंता, मंसकुणिमकंदमूलजंकिचिकयाहारा, उव्विगा, उस्सुया, असरणा, अडवीवासं उव्वेति ॥

वालसतसंकगिज्जं अग्रसकरा तक्करा भयंकरा कस्स हरामोत्ति अज्ज दब्बं इति सामत्थं करेति, शुज्झं बहुयस्स जणस्स कज्जकरणेसु विग्घकरा मत्तापमत्तायसत्तवीसत्थच्छिद्धघाती वसणब्भुदणसु हरणवुद्धी विगन्व माप्नुवन्ति, पुनः कीदृशाः? सितातपशोपितशरीराः, दृढच्छवीचि दग्धकान्तयः, नरकतिर्यग्भवेषु यानि संकटानि महद्रूपकृष्टानि-दुःखानि सोढुं शक्यानि लघूनि तेषां यः संभारो बाहुल्यं तेन वेद्यन्ते-अनुभूयन्ते यानि पापकर्माणि तानि संचिन्वन्तो वन्दन्तः, दुर्लभं-दुरापं यद्भक्षं मोदकाद्यशनं पानं मद्यादिभोजनं मातरशनादि येषां, पिपासिता वृषिता-जातवृषः, बुभुक्षिता-अनिर्वृत्तेच्छाः, लान्ता-ग्लानीभूताः सन्तः, मांसं जंगलं, कुणपा शवः, कन्दा-भूम्यन्तर्गता मूलानि तज्जातीय अथः स्यापिता-स्तेषां तानि वा, तदपि किञ्चित् स्वल्पमात्रं कृत आहारो येस्ते तथा । उद्विशाः-उद्वेगवन्तः, उल्लुकाः-स्वभावत एव धैर्यरहिताः, अशरणाः- अत्राणा गृहयजिता वा, तादृशाः सन्तः अटव्यां वासं स्थानं माप्नुवन्ति । व्यालानां-दुष्टभ्यापदानां यानि शतानि तैः शंक्नीयं भुगङ्गादिभिर्भयंकरं, तथा अयशस्करा-अक्रीत्तिभाजः-तस्कराधोराः भयकारिणः कस्य जनस्य धनं हरामो-गृह्णीमः । इति अधुना प्रकारेण इदं विवक्षितं अत्र अस्मिन्नहनि द्रव्यं-धनं अस्य गृह्णीमः, इति सामर्थ्यं कुर्वन्ति-मन्त्रणां विचारयन्ति शुभं-रहस्यं बहुकस्य जनस्य कार्यकरणशैलेषु प्रयोजनेषु विघ्नकराः अन्तरायकर्तारः, यत्तो मन्त्रादिपानेन शीवः,

रुहिरमहिया परंति नरवतिमज्जायमतिवकंता सजणजणदुगंछिआ सकम्मेहि पायकम्मकारी असुभपरिणाय
 दुक्खभागी 'निच्चाउलदुहुमनिब्बुइमणा इहलोके चेव किलिस्संता परदब्बहरा नरावसणसयसमावण्णा ॥सु. ११
 तहेव केइ परस्स दब्बं गवेसमाणा गहिता य हया य बद्धरुद्धा य तुरियं अनियाडिया पुरवरं समप्पिया
 चोरगहचारमडचाडुकराणतेहि य कप्पडप्पहार-निहयआरखिलय-खरफरुसवयण-तज्जणगलच्छुल्लुच्छल्लणाहि
 ममत्तो निद्रां माप्प; प्रसक्ता शुतादिव्यसनासक्ता वा, विश्वस्ता विश्वासमाजस्ताव् प्रति च्छिद्रं अवसरं माप्प ध्वन्तीरियेवंशीला ये
 ते, तथा व्यसनाभ्युदयेषु हरणबुद्धयः किञ्चित्, विगच्छि वृका इव नाखरविशेषा इव लोहितेच्छवः पर्यटन्ति सर्वतो भ्रमन्ति, पुनः
 कीदृशाः नरपतिमर्यादायां अतिक्रान्ताः सज्जननेन विशिष्टलोकेन जुगुप्सिता नोन्दिताः असत्कर्मभिः अभिहिताः प्रेरिताः सन्तः,
 पापकर्मकारिणः पापयर्मावृष्टायिनः, अशुभपरिणता अशुभचित्तपरिणामाः अशुभाशयाः अतएव दुःखभागिन्य इति व्यक्तः । नित्यं-
 सदा आविलं सकालुष्यं आकुलं वा दुःखं-प्राणिनां दुःखहेतुः तथा अनिष्टैः-स्वास्थ्यरहितं मनो येषां ते, इह लोके एव क्लिश्यमाना
 बन्धन्यादिना, परद्रव्यहरणशीलाः नराः-मनुष्याः व्यसनशतसमापन्नाः कष्टज्ञतं प्राप्ता इति व्यक्तं । परद्रव्यं गवेयमाणा-विलोक-
 यन्तः । गृहीता-वद्धा राजपुरुषैर्हता यष्टिभृश्यादिभिः, वद्धा-रज्वादिभिः, रुद्धा-संयमिताः त्वरितं शिघ्रं अनिर्घाटिता न निष्का-
 शिताः भ्रामिताः, पुरवरं नगरं समर्पिताः दौकृताः, चौआहाथ, चारभटाः शूराः, चाडुकाराः अथवा चारकवसतिमवेशिताशूराः
 तैः कल्पिताः महाराः लंकुटाकारवलितचीवरैस्ताडनानि । निर्दया-निष्करुणा ये आरक्षिणाः तेषां सम्बन्धीनि यानि खरपुल्य

१ निष्चाफल मू. म. २. लज्जमर्षवद् एहित इति माया. ३. लावर्त्यो इति माया. ४. गोटीला इति माया.

विमणा चारगवसहिं पवेसिया निरयवसहिसरिसं तत्थवि ॥ गोमियप्पहारदूमण निग्गच्छणा-कडुयवदणभेस-
णगमयाभिभूया, अक्खित्तानियंसणा, मल्लिणदंडिंखंडवेसणा, उक्खोडालंचपासमगणपरायणेहिं [दुयलसमुदी
रयेहिं] गोम्मियमडेहिं विविहेहिं बंधणेहिं, किं ते ? ॥

हडि-निगड-वालरज्जुय-कुदंडग-यरत्त-लोहंसंकल-हत्थं दुय-वज्जपट्ट-दामक-णिक्कोडणेहिं अत्तेहिं य एवमा-
दिएहिं गोम्मिकमंडोवकरणेहिं दुक्खसयसमुदीरणेहिं संकोडमोडणाहिं वज्जंति मंदपुत्रा, संपुडकचाड-लोहपं-
वचनानि अतिकर्कशभणितानि तानि च तर्जनानि वचनविशेषा गलच्छलत्ति गलग्रहणं तथा या उल्लच्छणा-अपवर्तना, ताभिर्मनसो
विरुद्धचित्ताः चारकवसति-गुप्तिगृहं प्रवेशिताः, किभूतां तां नारकावाससदृशां । तत्रापि गुल्मिकस्य गुप्तिपालस्य संबन्धिनो ये
प्रहाराः-घाता दूमनानि तापकारिणी निर्भर्त्सनीया आक्रोशविशेषाः कडुकवचनानि तैर्वा भेषणक्रानि-भयजनक्रानि चरंति तैः
पराभूताः पाठान्तरे एभ्यो यद्भयं तेन अभिभूताः, आकृष्टपरिधानवह्नाः मलिनं कचरं दंडिवत् चारकवत् खण्डरूपं वसनं वल्लं येषां
ते तथा, उत्कोटाः लज्जया द्रव्यवह्नुत्वेन लज्जाः राजदेयद्रव्यं, पार्थं गुप्तिमपीपं तस्य मार्गणं गवेषणं तस्मिन् परायणैस्तत्परैः
तादृशैर्गुल्मिकमर्दगुप्तिपालकैः विविधैरनेकप्रकारैः वन्धनैः कृत्वा किं तत् वन्धनं ? इड्डित्ति काष्टमयवन्धनं निगडानि लोहमयानि
वालरज्जुका, कुदण्डकः काष्टमयपान्तरज्जुः वरत्रा चर्ममयरज्जुः, लोहसंकला-हस्तयोः उडुकं काष्टमयवन्धनं दंसकला, वर्त्रनपट्टः

१ निवसणा प्र. १ सांकळी इति भाषा. २ गवादिवालमयरज्जुरासि इति लोक भाषा. ३ कोरडो इति भाषा. ४ अढील

इति भाषा.

जर-धूमिघर-निरोह-कृव-चारग-कीलग-जूय-चक्रविततबंधणखंभालणउद्धचलणबंधणविहम्मणाहि य विहेड-
यन्ता, अचकोडकगाडउरसिरबद्ध-उद्धपूरित-अशुभ परिणयाय-फुरंतउरकडगमोडगामेडणाहि यद्वा य नीससंता,
चेर्मपट्टिका दामकंपादसंयमनरूपं निःकोटनं बन्धनविशेषः तैर्वन्धनैः अन्यैरपरैः इत्येवमादिकैः गोलिक्कयुसिपालानां भांडोपकरणैः
गुप्तिकपरिकरविशेषैः, दुःखोदीरणप्रवर्तकैः संक्रोचनं हस्तपादादीनां मोटनं गात्रादीनां अबनामनं तैः कृत्वा
बध्यन्ते । के मन्दपुण्याः संपुटं क्रोष्टागारं कपाटं अरि लोहपञ्जरं लोहापट्टयुहं धूमिगृहं निरोधस्तेषु प्रवेशनं, कूपो जलमृतगर्ता
चारको वन्दीगृहं, खाणुकाः कीलकाः, युया, युगचक्राणि रथांगंचित्तवं बन्धनं प्रमर्दितं बाहुजङ्घाशिरःसंयन्त्रणं स्वम्भास्फालनं
आलिंगणं पुनः उर्ध्वचलनस्य यत् बन्धनं एतेषां पदानां सर्वत्र द्वन्द्वः विधर्माणः धर्महीनाः नराः विविधा या कर्दधना ताधिः
कर्दधनाभिः विहेडयन्ति, नि विहेडयमाना वाध्यमानाः संकोटितमोटिताः क्रियन्ते इति सम्बन्धः । अबकोटनेन अधोनायनेन वा
गाहं-अस्यर्थं उरसि हृदये शिरसि-मस्तके च ये वद्धास्तेन तथा ते च ते उर्ध्वपूरिताः-श्वासपूरीतोर्ध्वकायाः उर्ध्वावस्थिता धूल्या
पूरिता वा पाठान्तरे अथवा उर्ध्वपुरीयचि अन्त्राणि स्फुरदुरःकटकथाथ-कम्पमानाः चक्षुःस्थला इति द्वन्द्वस्तादृशा अशुभपरिणता
अशुभाशयाः सन्तः किं प्राप्नुवन्ति पाठान्तरे उद्धपुरीय उरुकंडगमोडणाहि पाठः तत्र व्याख्यानं पूर्वपदे व्याख्यातं पुनः कीदृशाः

१ वडा इति लोकभाषा. २ गळा दामणा इति भाषा. ३ शुद्धं लोक भाषा.

सीसावेढउरुयावल्चप्पडगसंधिबंधण-तत्तसलागसूहयाकोडणाणि तच्छणचिमाणणाणि य खारकडुयतित्तनाव-
 णजायणाकारणसयाणि बद्धयाणि पाविंयता, उरुखोडोकादिन्नगाढपेह्लणअट्टिकसंभगसुपंसुलीगा, गलकालक-
 लोहदंडउरउदरवत्थिपरिपीलिता, मच्छित्तहिययसंचुण्णिणयंगमंगा, आणत्तीकिंकरेहि, केत्ति अविराहिय-
 स्फुरंतो दीप्यमानाः उरुवो महत्तमा ये कट्टकामोदना गात्राणां तैः कृत्वा तथा वद्धाश्च सन्तो निःश्वासान् विमुञ्चतः । शिरोवेष्टनं
 उर्वोः जंघोर्येत् दारणं विदारणं ज्वालावत् ज्वलनं यः स तथा । पाठान्तरे उरुयावल्चि तत्र उरुणां फायस्य च वलनं उरुकाया-
 वलनं यथा भवति तथा च कपाटानां काष्ठविशेषाणां सन्धिषु-जानुकुर्परदिषु यद्वन्धनं तप्तलोहशलाकानां या शुचिभावं
 तीक्ष्णानि यानि यंत्राणि तेषां कुट्टनानि अंगप्रवेशनानि ते । तैस्त्र्यं काष्ठस्यैव विमाननानि कर्तव्यानि मर्मस्थानपीडनानि क्षाराणि
 तिलपर्पटक्षारादीनि कटुकानि मरीचादीनि तिक्तानि निम्बादीनि तैः कृत्वा यत् नावणं तस्य दानं तदादीनि यानि यातनानां
 पीडोत्पादकानां कारणशतानि कर्तव्यानि हेतुशतानि बहूकानि प्राप्यमाणाः सन्तः । तथा उरसि वक्षसि खोडत्ति महाकाष्ठं तस्या-
 दत्ता या वेदना तस्याः पेह्लणं प्रेरणं गाढप्रहरणं वा तेन अस्थिकानि-हट्टकानि तेन संभ्रानि । पंमुलिकानि पार्श्वस्थीनि येषां ते
 तथा, गल इव बडिश इव घातकः स चाऽसौ कालकलोहदण्डकश्च-कालायसपष्टिः तेन कृत्वा उरसि-वक्षसि उदरे-जठरे वस्तौ-गुह्य
 प्रदेशे पृष्टौ च पृष्ठे परिपीडिता ये ते तथा । मच्छित्ति मध्यमानं हृदयं येषां ते तथा संचूर्णितानि निशीर्णविशीर्णकृतानि अङ्गानि

† उरुक्खाडा प्र० १ अत्राणि० प्र० २ तांछुं भाषा.

वैरिणं हि जम्पुरिस्ससन्निहैहिं पहाया ते तत्थ मंदपुण्णा चडवेला चउत्तपट्ट पाराइं छिव-रुस-लरावर चनेत्त-
प्पहारसयत्तलियंगमंगा, किवणा, लंबंत चम्मवणवेयणाविमुहियमणा, घणकोटिमनियलजुयलसंकोडिय-
मोडिया य कीरंति, निरुचारा असं चरणा एया अन्ना य एवमादीओ वेयणाओ पाया पावेन्ति ॥

येयां ते तथा । आत्तां ग्राहितैः क्रिकुरंथथादेवकारिभिः वैरिणैरपराधिताः केचन इह चकारस्य छांदसत्वात् छकारादेशा यथा
पुण्णास्स फच्छईत्तयव अनपरादा एव क्केऽपि वैरिणैः यमपुरुषसदृशैः क्रूरैरित्यर्थः, प्रकर्षेण इताः, तत्र नारकगतिसदृशचारकवन्धने
ते अदचहारिणो मन्दपुण्या निर्भाग्याः चडवेलाः चयेटाः, त्रधंषट्ठधर्मविशेषा पंढिका पागरा लोहकुशीविशेषा । छिविति तक्षणलोह-
नायं । फपधर्मपट्टिका लत्ता-पाददाम वत्ता फण्ठवन्धनं चर्ममयीमहारज्जुः वेओ जलबंधः तेषां द्वन्द्वः एभिथे महारास्तेपां यानि
गतानि वैस्ताडितानि अहोपाद्धानि येयां ते तथा । कृपणा दुःस्थाः तथा लम्बमानचर्मणि यानि त्रणानि क्षतानि तेषु या वेदना-
पीडा तथा विमुलीकृतं चौर्याद्विरतं मनो येपां ते तथा । घनेन-अयोमयेन सुदुगरेण कुट्टनं, येपां ते तथा निगडयुगलेन श्रद्धुल-
लाह्वयेन संकोटिताः संकुचिता मोटिताश्च-भग्नांगा येयु ते क्रियन्ते इति पदं किङ्करीः सह योज्यं तैः कीदृशास्ते क्रियन्ते
निरुचाराः निरुद्धपुरीयोत्सर्गाः अविद्यमानसं चरणा वचनोच्चारणाऽपि किं पुनर्निर्गमनायेति । एता व्यावर्णिता अन्या अपि

१ मत्पत्तटे नास्ति

२ पासा इति भाष्य. ३ नीकोट वंश इति भाष्य.

अदन्तिदिया वसुटा, बहुमोहमोहिया, परधणंमि लुद्धा, फासिदियधिसयातिञ्चगिद्धा, इत्थिगयरूवससद्धसगंभ—
इटरतिमहितभोगतण्हाइया, य धणतोसगा, गहिया य जे नरगणा। पुणरवि ते कम्ममुच्चियद्धा उवणीया रायकिं-
करण तेसिं बहुसत्थगपाहयाणं, विलउलीकारकाणं, लंचसयेणेण्हगाणं, कूडकचडमायानियडिआयरणपणिहिवंच-
णचिसारयाणं, बहुविहअलियसतजंपकाणं, परलोकपरम्मुहाणं, निरयगेतगामियाणं तेहि य आणत्तजीयदंडा

एवमादिकाः—एवं प्रकाराः चेदनाः—दुःखत्वेन वेधरूपाः पापाः—पापफलभूताः पापकारिणो वा प्राप्नुवन्ति । अदमितानि
इन्द्रियाणि येषां ते अदान्तेन्द्रिया वशचिंतनः विषयपारतन्त्र्येण पीडिताः वशार्त्ताः बहुमोहमोहिताः प्रचूराज्ञान-भूढाः, परेषां यत्
धनं तत्र लुब्धाः—शुद्धाः, स्पर्शनेन्द्रियविषये स्त्रीकलेवरदादौ तीव्रं—अत्यर्थं शुद्धाः—अध्युपपन्ना ये ते तथा । स्त्रीगता ये रूपशब्दगन्धरसाः
तेषु वाञ्छिता या रति तथा स्त्रीगत एव मोहितः—ईप्सितो यो भोगो निधुवनं तयोः या तृष्णा—आकांक्षा तथा अदिता वाधिता, तथा
धनेन तुष्यन्ति ते धनतोयकाः तथा स्तेनाथौराः तत्कर्मस्तेन्यं तेन कृत्वा यद्धनं तेन तुष्टहृदयाः, गृहीताश्च राजपुरुषैरिति गम्यते
ये केचन मानवसमूहाः । पुनरपि ते कर्मदुर्विदग्धाः कर्मसु—पापक्रियासु विषये फलपरिज्ञानं प्रति दुर्विदग्धाः । उपनीताः दौकिताः केषां
राजनराणां अर्पिताः ये निर्दयादिधर्मयुक्तास्तेषां, तथा वधशालपाठकारिणां, विटपोष्टकनृणां विटला न्यायवज्रिता तत्कारणभूतानां
लज्जाशतशाहकारिणां । दूढं—मानादीनामन्यथाकरणं कयटं—वेपमापादिना वैपरीत्यकाणं माया-विमतारणं निकृतिः—बुद्ध्यात्मदोषप्रच्छादनार्थो
एतासां यदाचरणं प्रणिधिना चञ्चनं तत्र विशारदा दक्षाः ये ते तथा तेषां बहुविधं बहुमकारं यत् अलीकशतं—मिथ्याभाषणं तत्प्रतिजल्पकानां

तुरियं उग्धाडिया पुरवरे सिंघाडग तिय-चउ-चउ-चउ-चउ-महापहपहसु वेत्तदंडलउडकडलेहु-पत्यर-
पणालि-पणोह्लि-मुट्टिलया-पादपण्ह-जाणु-कोप्पर-पहारसंभग्गमहियगत्ता, अट्टारसकम्मकारणा, जाइयंग-
पसलोकपराइमुखानां नरकगतिगामिकानां तैथ राजपुल्लैः आज्ञासं-आदिं १ दुट्टनिग्रहविषयगोचरेण दण्डः प्रतीतः जीतदण्डो वा
रुढदंडो जीवदण्डो वा-जीवितनिग्रहलक्षणो वा येषां ते । तथा त्वरितं शीघ्रं उद्घाटिताः-प्रकाशिताः पुरवरे शृङ्गाटिकादिषु वा ये
ते-तत्र शृङ्गाटकं, त्रिकरध्यामीलनस्थानं त्रिकोणं, चत्वरं चतुरध्यामीलनस्थानं गायकानां, चतुर्मुखं तथा-
विधदवकुलिकादि, महापथो-राजमार्गः, पन्थाः-सामान्यमार्गः किविधाः सन्तः ? वेत्रं-? रज्जुः दंडो-लकुटः काष्ठं लेखु मृत्तिका-
मयददखंडः, प्रस्तरः पाषाणः, पणाह्लिति प्रकृष्टा शरीरप्रमाणा नाली, दीर्घतरा यटिः पणोह्लिका ताडनदण्डः, मुष्टिः-संपिण्डिताह्लिलहस्तः,
अधम्रमणमवती रज्जुग्रहणार्थं । पाणिः-पदपश्चाद्भागः, जानुः-कोर्परः, कृणिका एभिर्भैः ग्रहारास्तैः समन्तानि-मदितानि मथितानि
वा विलोडितानि गात्राणि येषां ते तथा । अष्टादशकर्मकरणात्-अष्टादशचौरमहतयः तासां लक्षणमिदं प्रज्ञाप्यते ।
चौरः ? चौरार्पको ? मन्त्री ? भेदज्ञः ? काणकक्रयी ? । अन्नदः ? स्थानद ? श्वैव, चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १ ॥ तत्र काणकक्र-
यीति कोऽर्थः बहुमूल्यं वस्तु चौरानीति काणकं-हीनं कृत्वा स्वल्पमूल्येन गृह्णाति स काणकक्रयीति । तत्र अष्टादशप्रसूतियथा-
भलनं ? कुशलं ? तर्जा ? राजभागोऽ ? बलोकनं ? । अमार्गदर्शनं ? शय्या ? पदभङ्गं ? स्तथैव च ॥ १ ॥
विश्रामः ? पादपतन ? मासनं ? गोपनं ? तथा । खण्डस्य खादनं ? चैव, तथाऽन्यन्माहराजिकम् ? ४ ॥ २ ॥
पयाऽ ? इयु ? इदक ? रज्जुनां ? ८, प्रदानं ज्ञानपूर्वकं । एताः प्रसूतयो ज्ञेयाः, अष्टादश मनीषिभिः ॥ ३ ॥

मंगा, कलुणा, सुक्षोदकंठगलकताल्लुजीहा, जायंता, पाणीयं विगयजीवियासा, तण्हादिया, वरागा तंपिय ण लभंति वज्झपुरिसेहिं निघाडियंता ?

तथ य खरफलसपडहधदितकूडगह-गाढरुद्धनिसट्टपरासुट्टा, वज्झकरकडिजुयनियत्था, सुरत्तकणवीरग-
 तत्र भलनं न भेतव्यं भवता अहमपि तद्विषये भलिस्वामीत्यादिवचनैः चौरस्य प्रोत्साहनं १ कुशलं-सुखदुःखपृच्छा २ तर्जो-हस्ता-
 दिभिश्चौराणां संज्ञाकरणं ३ १ रासभागाऽप्रदानं ४ अवलोकनं-हस्तां चौराणां दक्षितानामप्युपेक्षा ५ बुद्ध्या चौराणामुन्मार्गादिदर्शनं ६
 चौराणां शय्यादानं ७ पदभङ्गः-खात्रमुखे पशुप्रचारादिनाऽतथैव विश्रामणं ९ पादयतनं १० आसनदानं ११ गोपनं वार्त्तादिना तत्करणाच्छादनं
 १२ खण्डखादनं मण्डकादिभक्तदानप्रयोगः १३ माहाराजिकं लोकप्रसिद्ध्या परराष्ट्रे गत्वा विक्रयः १४ ३ पद्मा मार्गदानं १५ अग्निदानं १६
 उदकदानं १७ पश्वादिवन्धनार्थं रज्जुप्रदानं १८ चौर इति ज्ञात्वा यत्प्रदानं तत् ज्ञानपूर्वकमिति चौरप्रसूतयः तैः कारणैर्हेतुभिः कृत्वा
 १ यापिता-कर्त्तव्यताङ्गोपाङ्गाः बाहूरुष्टि-उर-उदर-शिरः प्रभृतीन्यङ्गानि अङ्गुल्यादीनि उपाङ्गानि कचश्मश्रु-अंत्र-वसाप्रभृतीनि अङ्गो-
 पङ्गानीति ज्ञेयं राजपुरुरैरिति गम्यं । कलुणा-करुणा दीनत्वेन वा कलुणा पापेन मलिनाः, शुष्कौष्ठगलतालुजिह्वाः, याचमानाः
 पानीयं-नीरं विगतजीविताशाः, तृष्णादिताः-पिपासापीडिताः, श्वराकादीनां तदपि नीरमात्रमपि न लभन्ते । पुनः कीदृशाः ? वध्येषु
 निपुक्ता ये पुरुषाः वध्या वा पुरुषा येषां तैः निर्धाड्यमानाः-त्रेर्यमाणाः, तत्र च भ्राडनेन खरपुरुषोऽत्यर्थं यः कठिनः पटहको-डिडिमकः
 तेन प्रचलनार्थं पृष्टदेशे घट्टिताः प्रेरिता ये ते, कूटे ग्रहः कूटग्रहत्वेनससलोत्पृथनार्कितेन गाढा-अत्यर्थं ये रुष्टास्तैर्निःशृष्टं

१ दाणचोरी इति माया २ पदं उष्णजलतलादि तस्य दानं प्रस्यन्तरे ३ कम्पिता क प्रतो ४ रांकडा इति माया

द्विय-विमुकुलकंठेगुण-यज्जदृतआधिद्वमहदामा, मरण-भयुष्पणसेदआयतणेहुत्तुपियकिलिन्नगता, बुण्णगुंडियस-
 रीर-रयेणुभरियकेसा, कुसुमगोरवन्नमुद्रया [कुसुं-मगोक्षिन्नमुद्रया] छिन्नजीवियासा, युन्नत्ता, वज्जपाणपीया, तिलं-
 मित्तं चेव छिन्नमाणा, मरीरधिकिन्तलोद्धिओलित्तकागणिमंसाणि खाविंयता, पाया, खरकरसगृद्धिं तालिजमाणदेहा,
 यानि-करनारिसंपरिवुडा, पेच्छिज्जंता य नागरजणेण यज्जनेवत्थिया पणेज्जंति नयरमज्जेण किवणकट्टणा, अ-

अपगतधनं यथा स्यात्तथा परामृष्टा-गृहीता ये ते तथा कर्मधारयः सर्वत्र । वध्यसम्बन्धिनी यत्करकटीयुगं वल्लयुगलं तन्नियसिताः-प-
 रिहिताः, तथा युरत्करुणवीरैः-कुसुमविशेषैः ग्रथितं-गुम्फितं विमुकुलं-विकसितं कण्ठे गुण इव कण्ठेगुणः कण्ठद्वयसदृशमित्यर्थः । व-
 प्यदृतमिव इत्यर्थः आधिद्वं-परिहितं माल्यदाम-कुसुममाला येषां ते । मरणभयात् उत्पन्नो यः स्वेदस्तेन आयतमाऽऽयामवद्यथा भवति
 तथा स्नेहेन उद्युपितानीव स्नेहितानीव किलन्नानि चाद्रींशुनानि गात्राणि येषां ते तथा । चूर्णेनाऽऽरारादीनां भसना गुण्डितं शरीरं येषां-
 ने तथा । राजगा-यानायनस्थेन रेणुना धूलीधिपणेन भरिताः केशा येषां ते तथा । कुसुमवत् गौरवर्णमुद्बजाः कुसुमं गौरवर्णं यथा स्या
 चथा, उद्धताः पापकर्मणा उत्तटाः छिन्ना छेदिता जीवितव्यस्य आशा येस्ते तथा, घूर्णमानाः भयविह्वलत्वात्, वध्याः हन्तव्या एव
 प्राणा एव प्रीताः-मनुष्टभायेन येषां ते, तिलं तिलं छिन्नमाणा इति व्यसतं । मरीरादिकृतानि लोहितवहलितानि स्वत्लितानि यानि
 काकिणीमांसानि-श्लक्ष्णगण्डपिशिगानि तानि स्वाद्यमानाः पापाः-पापिनः, खरकरद्वतः श्लक्ष्णपापाणमृतात्-चर्मकोशकविशेषैः स्फु-
 टितवंग्रनर्तव्यो ताड्यमानदेहाः, यतो रोगो येषां ते वातिकाः, अनियन्त्रिता इत्यर्थः तैर्नरनीभिः समन्तात् परिश्रुताः, प्रेक्ष्यमाणाश्च
 दृश्यमानाः नागरकिञ्चनेन, वध्यनेपथ्यं-यातयोग्यवहं येषां ते वध्यनेपथ्यकाः, प्रणोद्यन्ते-नीयन्ते नागरमध्यमेन-संनिवेशमध्यभागेन

त्ताणा, असरणा, अणाहा, अबंधवा, बंधुविप्पहीणा, विपिक्खिता, दिसोदिसिं मरणभयुब्बिग्गा, आघायणप-
डिदुवारसंपाविया, अधन्ना, सूलगगविलगगाभिन्नदेहा,

ते यं तत्थ कीरंति परिकप्पियंगमंगा उल्लंबिज्जंति रुक्खसालासु, केइ कलुणाइं विलवमाणा, अवरे चउरंगघ-
णियवद्धा पच्चयकडगा पमुच्चंते दूरपातबहुविसमपत्थरसहा, अन्ने य गयचलणमलणयनिम्मद्धिया कीरंति, पाव-
कारी अट्टारसखंडिया य कीरंति मुंडपरत्तहिं, केइ उक्कत्तक्कोट्टनासा, उप्पाडियनयणदसणवसणा, जिब्बिद्धिय-

कृपणानां मध्ये करुणाः अत्यन्तं करुणा इत्यर्थः। अत्राणा अनर्थप्रतिघातकाऽभावात्, अशरणाः-गतस्वामिनो अगृहा वा,
अनाथाः-योगक्षेमकारिरहितत्वात्, अबान्धवाः-आहितकारित्वात् बान्धवैर्विरहितत्वात् बन्धुभिः प्रहीणाः, विप्रेक्ष्यमाणाः-पश्यन्तः एक-
स्या दिशः सकाशात् अन्यां दिशं पलायनायेति शेषः। मरणभयेन उद्विग्नाः ये ते तथा, आघातनस्य-वच्यभूमिमण्डलस्य प्रतिद्वार-
मेव संपापिता ये ते तथा, अधन्याः-क्षतमुकृतयः शूलिकाया अग्रं प्राप्तं शूलिकाग्रं तस्मिन् विलग्नः श्रोतः तेन भिन्नं-दारितं देहं
येषां ते, तत्र आघातने क्रियन्ते ते कीदृशाः ? क्रियन्ते राजपुरुरैरित्याह-परिकल्पिताङ्गोपाङ्गाः च्छिन्नावयवाःपुरुरैरित्याह-उल्लम्ब्यन्ते
वृक्षशाखासु, केऽपि-केचन करुणानि वचनानि हे तात ! मातेत्याक्रन्दस्वरं विलपन्तः तथा, अपरे पुनःचतुष्काङ्गेषु हस्तपादलक्षणेषु
धणियं-गाढं बद्धा ये ते, पर्वतकटकत्-मृगोः मुच्यन्ते दूरापातं-पतनं बहुविपमग्रस्तरेषु-अत्यन्तविपमपापानेषु सहन्ते ये तथा, अन्येऽपि-
पुनः गजचलण-करिचलणमलेनेन ताड्यन्ते तथा, पुनः कीदृशाः क्रियन्ते? निर्मोदिता-दलिता ये ते तथा, पुनः कीदृशाः क्रियन्ते ?
पापकारिणर्थैर्विधायिनः अष्टादशस्थानेषु खण्डिता ये ते, ते च क्रियन्ते? कैरित्याह? कुण्ठ-भग्नधारकुठारेण तीक्ष्णैर्हतिभिः शस्त्रैर्नात्य-

छिया, छिन्नकृत्सारा पणिज्जंते छिज्जन्ते य, असिणा निव्विसया छिन्नहंत्येषायां पमुंथंते, जावळ्ळीवंधणां य
कीरंति, केइ परवन्धवरणलुद्धा, कारंगलनियलजुयलद्धा, चारंगावहतसारा, सयणविप्पमुआ मित्तजणनिराविस-
या, निरासा, यगुजणधिधारसएलजायिता [अलजााविया] अलजाा, अणुबद्धखुहा, पारद्धा, सीउण्हंतण्हवेयणं-
युग्गएथद्विया, विचअमुहविच्छविंया, विहलमलिनदुब्बला, किलंता, फासंता, वाहिया य आमाभिभूय गत्ता-
नवेदनोरयथते इति, मुंडेति पदं लुट्टयानकं केऽपि च उत्कीर्णां कृन्ताः छिन्नाः कर्णांफुनासाः, छिन्नश्रवणदशनच्छदप्राणाः,
उत्पाटितानि नयनदशनपृष्णनि जिह्वा-रसना आच्छिन्ना-आंरुघा, छिन्नौ कर्णां शिरा श-नाब्धो वा येषां ते तथा, प्रणीय-
न्ते आपातस्थानमिति गम्यन्ते, छिद्यन्ते असिना-खंडेन तथा निर्धिपयाः-देशान्निष्काशिताः, छिन्नहस्तपादाश्च प्रमुच्यन्ते-राज-
किद्धरैस्त्यज्यन्ते, तथा यावज्जीवं दग्धनाथ क्रियन्ते । केचित् अपरे के इत्याह ! परद्रव्यहरणलुब्धा इति प्रतीतं, कारार्गलया-चारकप-
रिषेन निगडकुलेश रुद्धाः-नियन्त्रिता ये ते तथा, चारके-गुप्तौ किवियाः सन्तः इत्याह ! हृतसाराः-सखीया ज्ञातयस्ती रहिताः, मित्र-
जनैः निराकृता-धिकृता इत्यर्थः, अतएव निर्गताशाः-अप्राप्तफलाः, बहुजनधिकारमुन्देन लज्जापिताः-प्रापितलजा ये ते, परं अ-
लजा-विगतलजा भूएत्पात् पापं नैव मुञ्चन्तीत्यर्थः, अनुबद्धधुधा-सततं बुभुक्षया मारुन्धा-अभिभूता अपराद्धा या शीतोष्णपिपासावेदन
या दुर्घटिवपट्टिताः दुराचारैर्यद्विनाः चेष्टासजाः, विवर्णाः-श्यामिकाशुक्तमुखाः; विगतच्छवि-शरीरस्त्वग् येषां-ते तथा, विफला अत्र
अनिष्टफला मलिना-मलिनसाः दुर्वला-असमर्थोश्चेति, विलश्यमानाः, तथा किंभूताः ? काशरोगविशेषेण कुत्सितशब्दं कुर्याणाः तथा
स्पर्शमाणाः पापकर्मभिः व्याथिताः-नंजातकुष्ठदिरोगाः, तथा आमैन-अपफरसेन अभिभूतानि गात्राणि येषां ते, रसमूलाश्च व्याधयः।

परुन्दनहेकेसमंसुरोमां छगमुत्तमि णियंगमि खुत्ता ॥

तथैव मया अकामका, बंधिज्जण पादेसु कडिदया खाइयाए हूढां, तत्थ य विग-सुणग-सियाल-कोल-म-
ज्जारं चंडसंदसंगतुंडपक्खिगण-विचिहमुहसयलचिखुत्तंगत्तां. केइ विहंगा, केइ किमिणा य कुहियदेहा, अणिट्ठव-
यणेहिं सप्पमाणा, सुद्धु कयं जं मउत्ति पावो तुट्ठेणं जणेण हम्ममाणां, लज्जावणका च होंति सयणस्सविय-
दीहकालं मया संता, पुणो परलोकंसमाबंधां नराए गच्छंति निरभिरामे अंगारपलित्तककप्प-अचत्थसीतवेदण

ग्रहद्वानि—वृद्धि प्राप्तानि अनिवद्धानि संस्काराभावात् नल-केशश्मश्रु-कूर्चरोमाणि येषां ते, छगं-पूरीपं मूत्रं-प्रस्रावस्ते स्वकीये तस्मि-
न् निक्षिप्ता-निमग्नाः तत्रैव चारकबन्धने मृता अकालमरणेन तदभिलायात्, तस्मात् चारकबन्धनात् कर्पिता रज्जा पादौ बन्ध-
यित्वा निष्काशिताः, खातिकायां प्रक्षिप्ताः, तत्राऽपि शूकाः, शूलकाः, शृगालाः, कोला-महदुदिराः, मार्जारः तेषां वृन्दं तस्य स-
न्दंशकतुण्डयक्षिगणस्य कृपारहितवृक्षादिभिः खण्ड्यः कृता इत्यर्थः, विविधमुखयुतैः विखुप्तानि खुरखुरेति कृत्वा भक्षितानि गात्राणि
येषां ते तथा । केऽपि विहङ्गाः शूत्रस्येनादयः, केऽपि कृमिवन्तो कुथितदेहाः जीवन्त एव विनष्टशरीराः, अनिष्टखरपुरुषवचनैः श्ला-
प्यमानाः, कथमित्याह ? सुष्ठु-सम्यक्कृतं अस्य कदर्थनं यतो हेतोः अयं मृतो मारितो वा, एषः पापः-पापात्मा, तुष्टेन जनेन हन्यमा-
नाः, अयं पापो मारणीय एवेति तुष्टत्वं लज्जापनका-लज्जावहा भवन्ति, न केवलं अन्येषां किन्तु स्वकीयसम्बन्धिषुकुडुम्बजनस्याऽपि-
दीपिकालं यावत् कुलांगाराः मृताः सन्तोऽपि पुनः परलोकं समापन्नाः--परभव प्राप्ता अपि नरके निर्गतरमणीये-अमनोज्ञे एवेत्यर्थः,

-अस्साउदिप्रसय-तदुपयसयसमभिवृदुते । ततोचि उव्यट्टिया समाणा पुणोचि पवळंति तिरियजोणिं, तद्धिपि
निरोगेवमं अणुहंयंति वेयणं, ते अणंतकालेण जति नाम कद्धिचि मणुयभावं लंभंति जेगेद्धिं णिरयगतिगमण-ति-
रियमयसयसहस्सपरियेद्धिं ॥

तत्प्रथिय वमंतऽणारिया नीचकृलसमुप्यण्णा आरियजेणेवि लोगयज्झा तिरिव्वभूता य अकूसला कामभोग-
तिमिया जद्धिं निवंथंति निरयवत्तणिभयप्यंचकरणपणोद्धिया पुणोचि संसार(रा)वत्तणेममूले धम्मसुतिविवाञ्चि-

पुनः कीदृशे ? अक्षरः-धूमज्जालारहितवद्धिः तत्रदीपकल्पं तजुल्यस्तदुपमो यः पुनः कीदृशे ? अत्यथं शीतवेदना-हिमकालोद्भव-
शीतस्य वेदना तेन रुद्रोत्थासनिःश्वासकर्षणां तेस्यः उदीर्णं मगदीभूतं यद् द्रुलग्रतं वैः समभिभूतः-उपट्टतो यः स तस्मिन्, ततः
नरकात् उद्धृताः सन्तः पुनरपि प्रपद्यन्ते तिरियग्योनिं, तत्रापि तत्र गताऽपि नरकोपमां वेदनां अनुभवन्ति पृथोदितां एव वेदनां अ-
दगप्राहिणः । ते पुनः अनन्तकालेन यदि कदाचिद् नाम निश्चितं कथमपि महता कष्टेन मनुष्यभावं लभन्ते-प्राप्नुवन्ति, न एकेषु किं-
तु अनेकेषु भवेयु निरयगतौ यानि गमनानि विस्थां ये यवास्तेषां श्रुतसहस्रसंख्यापरिवर्तनं-श्रमणं तेषु अतिक्रान्तेषु सत्स्विति गम्यते ।
तत्रापि भ्रमन्तो ये (मनुजत्वलोभे) लाभो भवन्ति तानाऽह-अनार्योः-शक-यवन-चंचरादयः, किंभूताः ? नीचकृलसमुत्पन्नाः आर्यजनेऽपि
मगधादौ समुत्पन्ना इति श्रेयः, तत्रापि लोकबाणा-जनवर्जनीया भवन्ति, तिरियग्युत्ताश्रपशुकल्पा इत्यर्थः, निर्विकेकत्वात् अकुञ्जलास्तच्चे-
षु अनिष्णुणाः कामभोगेषु वृण्विता इत्यर्थः, नरकादिप्रश्रुतौ यदि मनुजत्वं लब्धं यस्मिन् समजुलवेऽपि निवन्वन्ति-चिन्वन्ति, नरक-
मांसं गन् भयप्रपञ्चकरणेन नदीय गमनेहेतुकारणतः मृगाणुश्रयत् अन्मप्राचूर्यकरणतः प्रणोदिताः श्रेयिताः पापकर्मभिरिति श्रेयः, अत्र पणो-

या अण्जा कूरा भिच्छत्तसुतिपवन्ना य होति एगतंदंरुइणो वेहेता कोसिकारकीडोव्व अप्पणं अट्टकम्मंतंतुय-
 णंधणेणं एवं नरगतिरियनरअमरगमणपेरंतंय इवालं जम्मजरा मरणकरण-गम्भीरदुक्खपक्खुभियपउरसलिलं,
 संजोगवियोगवीचीचिंतापसगपसंरिय-चह-बंधमहह्लविपुलकह्लोलकल्लुणविलचित्त-लोभकलकलितबोलबहुलं, अ-

ल्लिचि तत्प्रवर्तकानि करणानि अत्र द्वितीयावहुवचनलोपो द्रष्टव्यः आर्पत्वात् । पुनरपि संसारो भवति तदेव निमी-मूलधननिमित्तं
 येषां तानि दुःखानीति भावः मूलानि तानि तथा कर्माणीत्यर्थः, तानि बध्न्तीति संदृङ्क्षः । इह च मूलाइं इति वाच्ये मूल इति उक्तं, प्राकृत-
 त्वेन लिङ्गव्यत्ययः ते कीदृशाः सन्तो बध्न्ति धर्मश्रुतिविशेषेणवर्जिताः, योगेऽपि अनादरपरा, मत्स्यस्तत्वात्, वर्जिता-धर्मशास्त्रविक-
 लाः, अनार्या अप्येतराः, क्रूराः जीवोपधातदेशकत्वात्, पुनः कीदृशाः ? मिथ्यात्वप्रधाना-विपरीततत्त्वोपदेशकाः श्रुतिः-सिद्धान्त-
 स्तां प्रपन्नाः-अभ्युपगतास्ते कीदृशाः भवन्ति? एकान्तदण्डरुचयः-सर्वथा हिंसनश्रद्धाः, ते किं कुर्वन्तो वेष्टयन्तः ? कोशिकाकारकीट
 इव आत्मानं अष्टकर्मलक्षणैस्तन्तुभिर्वत् घनं-निविडं बन्धनं-दमनं तेनेत्यर्थः, एवं अनेन आत्मनः कर्मभिर्बन्धनेन नरकतियग्-म-
 नुष्य-देवगमनेन यद्दमनं गत्यादिप्ररूपणं तदेव पर्यन्तचक्रवालाहा-परिधिर्यस्य स तं संसारसागरं भ्रमन्तीति सम्वन्धः । जन्मजरा-
 -मरणकारणानि-साधनानि यस्य तं, तच्च तद्गम्भीरं दुःखं च तदेव प्रक्षुभितं-संचलितं प्रचुरं सलिलं यत्र तं । तथा संयोगवियोगा एव
 विचय-स्तरंगा यत्र स तथा, चिन्ताप्रसङ्गश्चिन्तासातत्यं तदेव प्रमृतं-प्रसरो यस्य स तथा, तथा हननानि, बन्धाः-संयमनानि तान्येव महान्तो
 दीर्घतया त्रिपुला विस्तीर्णतया कछोलाः महोर्मयो यत्र स तथा, कलुणो-दीनः विलपितः एव लोभकलकलः एव कलकलायमान-आक्रन्द-
 को षानिलक्षणो यो बोलः श्रोतृणामसुखकारित्वात् स बहुलः-प्रचुरो यत्र स तथा तं ततः संयोगादिसर्वपदानां कर्मधारयः ।

यमाणणफेणं, तिब्बालिसणपुलंपुलपुभ्युरोगवेण-पराभवविणिवातफरुसथरिसणसमावडिय-कठिणकम्मपत्त्य-
रतरंगंतनिचमच्चुभयतोपपटं, कसायपायालकलससंकुलं, भवसयसहस्सजलसंचयं, अणंतं, उब्बेवणयं, अ-
णोरपरं, महब्भयं, भयंकरं, पइभयं, अपरिमियमहिच्छकलुसमतिवाउवेगउद्धम्ममाण-आसापिचासपायाल
कामरतिरागदोस-यंधणवहुविहंसकपाविपुलदगरयरंधकारं, मोहमहावत्तभोगभममाण गुप्पमाणुच्छलंत बहुग-

पुन कीदृशं ? अपमानेवाऽज्ञानमेव फेनो यत्र तं, तीव्रखिसनं अत्यर्थनिंदा पुलति अनवरतोद्भूताः प्रभूता-चहुला या
रोगवेदनास्ताथ परिभवः-पराभवं तस्य विद्येयेण विनियतः यतनं तस्य स्पशः-प्रसभं घर्षणानि निष्ठुरवचनानि निर्भर्त्सनानि तानि
समापतिवानि-समापन्नानि येभ्यस्तानि कर्कशानि दुर्भेदानीत्यर्थः कर्माणि-ज्ञानावराणीयादीनि क्रिया
या तान्येव ये प्रस्तराः-पापाणाः तैः कृत्वा तरङ्गवत् चलनं नित्यं-ध्रुवं मृत्सुर्माणं भयश्चेह लोकादि तदेव तोयपृष्ठं-जलोपरितनभागे
यत्र स तथा ततः कर्मधारयः । अथवा अपमानेफेनमिति तोयपृष्ठस्य विद्येयेणं तथा बहुव्रीहिः कार्यः । कल्पन्ते हिंस्यन्ते प्राणिन इति
रूपः संसारः तस्य आयो लाभः कषायाः-क्रोधादयस्त एव पातालाः-पातालकलशाः महत्तमाथ केयूर ? यूप २ इक्षुर ३ वडवा ४ प्रसु-
खास्तिः संकुलो यः स तथा तं, भवसहस्राण्येव जलसंचयो यत्र स तं । अनन्तं-अक्षयं नित्यत्वात् अनन्तं, उद्वेगजनकं-उद्वेगकरं, न अ-
र्थकं तद्वत् परतदमिति अणोरपरं, महाभयजनकं दुस्तरत्वात्, भयकरं-मत्स्यादिबाहुल्यात् प्रतिभयं विद्येयेणयं एकार्थं । पुन कीद-
ृशं ? अपरिमिता-अपरिमाणा ये महच्छा-वृहदभिलाषा अधिरतजनास्तेषां कलुषा-अशुद्धा या मतिः स एव वायुवेगस्तेन उद्धम्ममाणत्ति
उत्पाद्य [घ]मनं यत् तथा तस्य, आशा अप्राप्तार्थस्य संभावना पिपासा-लब्धार्थकाशाला एव पातालं जलबहुलं पातालाः वातेभ्यः या कामरतिः

ंभवासपचोणियत्तपाणियं, पथावितवसणसमावन्न-रुन्नचंडमारुयसमाहया-मणुन्नवीचीवाकुलित-भग्गकुदंतनि-
 ट्ठकल्लोसंकुलजलं, पमातयहुंचंडदुट्टसावय-समाहयउद्धायमाणग-पूरघोरविद्धंसणत्थबहुलं, अण्णणभमंतम-
 च्छपरिहत्थं अनिहुत्तिंदिय-महामगर-तुरियचरियलोखुंभमाण-संताधनिचयचलंत-चवलचंचल-अत्ताणऽसरण-
 -शब्दादिप्यभिरविरागद्वेषबन्धनेन बहुविधसंकल्पाधेति द्वन्द्वः, तल्लक्षणस्य विपुला अनर्वाक् पारं विस्तीर्णस्वरूपस्य उदकरजसः-उदकरे-
 णीयौ रयो-वेगस्तेनाऽन्धकारो यः स तथा तं। मोह एव महा आवर्तः पयसां अमस्तत्र भोगा एव आम्यन्तो-मण्डलेन सञ्चरन्तो गु-
 प्यन्तो-व्याकुलीभवन्तः उच्छलन्तः बहुलाः प्रचुराः, गर्भवासे मध्यभागे वित्सारं प्राप्ताः सन्तः पश्चात् प्रत्यवनिवृत्ताश्च-उत्पत्य-निपतिताः
 प्राणिनो-जीवा यत्र जले तत् तथा तं। प्रधावितानि इतस्ततः प्रकर्षेण गतानि यानि व्यसनानि तानि समापन्नाः-प्राप्ता ये ते पाठान्तरेण प्र-
 बाधिताः-पीडिता ये ध्यसनसमापन्ना-व्यसननिनस्तेषां यद्भूदितं-प्रलपितं तदेव चण्डमारुतस्तेन समाहताः परस्परं हन्यमाना या वीचय-
 स्तरङ्गास्तेन व्याकुलितं भङ्गैस्तरङ्गैः स्फुटन्-विदलन् अनिष्टितैः कञ्जैर्महोर्मिभिः संकुलं जलं-तोयं यत्र स तथा तं। तथा मोहमहावर्च-
 भोगरूपादिविशेषणानि द्वन्द्वैः योज्यानि पुनः कीदृशं? प्रमादा-मद्यादयस्ते बहवस्त एव चण्डा-रौद्राः दुष्टाः-धुद्राः श्वापदाः-व्याघ्राद-
 यस्तैः समाहता-अभिभूता ये उद्धायमाणत्ति विविधेषु उच्छिष्टान्तो ये मत्स्यादयः समुद्रपक्षे-संसारपक्षे पुरुपास्तेषां यः पुरस्समु-
 हलस्य ये घोरा-रौद्रा विध्वंसा अनर्था-विनाशक्षणा अपायास्तैर्बहुलो यः स तथा तं। अज्ञानान्येव अमन्तो मत्स्याः परिहृत्थत्ति दक्षाः
 यत्र स तथा तं। अनिमृत्तानि अनुपशान्तानि यानि इन्द्रियाणि तान्येव महान्तो मकरास्तेषां यानि त्वरितानि-शीघ्राणि चरितानि-चेष्टितानि
 रोगुंभमाणत्ति भृशं धुम्पमानो यः स तथा, सन्ताप-एकत्र शोकादिना कृतः अन्यत्र वाडवाऽग्निना कृतो नित्यं यत्र स तथा, चपलश्च-

व्ययकर्मसंचयोदिन्न-वज्रवेइज्जमाण-दुहसयविपाकधुन्नंतजलसमूहं, इडिहरससायगारवोहार-गहियकम्मपडि-
यद्धसत्तकाइडिज्जमाणनिरयतल-हुत्तसत्ताविसन्नबहुलं, अरइरइभयविसायसोगिमिच्छत्तसेलसंकडं, अणाति-
संताणकम्मबंधणकिलेस-चिक्खिल्लसुदुत्तारं, अमरनरतिरियनिरयगतिगमण-कुडिलपरियत्तविपुलवेलं, हिंसालि-
यअदत्तादाणमेहुणपरिगहारंभ-करणकारावणाणुमोदणअट्टविहअणिट्टकम्मपिंडितयुरुभारकंत-दुग्गजलोघदूरनि-
योलिज्जमाण-उम्मुग्गनिमग्गदुल्लभतलं, सारीरमणोमयाणि दुक्खाणि उप्पियंताः।सातस्स य परित्तावणमयं उब्बुडु-
तः यः स तथा अतिचपल इरयर्थः, आद्याणानां अदारणानां पूर्वकृतकर्मसंचयानां प्राणिनामिति गम्यं, उदीर्णं-उदयमानं यत् अवधं-
पापं तस्य यो वेधमानः अनुभूयमानः दुःखद्वतरूपो यो विपाकः स एव घूर्णन्-भ्रमन् जलसमूहो यत्र स तथा, ततोऽज्ञानादिपदानां
कर्मधारयोऽवस्तं । ऋट्टि-त्स-सातलक्षणानि यानि गौरवाणि-अशुभाऽध्यवसायविशेषास्त एव अपहाराः-जलचरविशेषास्तः गृहीता
ये कर्मप्रतिबद्धाः सच्चाः संसारपथे ज्ञानावरण्यादिवद्धाः समुद्रपथे विचित्रचेष्टाप्रसवताः, कट्टिज्जमाणानि आकृष्यमाणा नरका एव तलं-पातालं
हुत्तचि तदामिमुखं सन्ना इति सत्वकाः-प्राणिनः खिन्नाः-खेदं प्राप्ताः, विखिन्नाः-शोकं प्रापितास्तः बहुलो य स तथा तं । अरति-अनिट्ट-
प्राप्तौ, रतिः इष्टप्राप्तौ, भयं श्रतीतं, विपादो दैन्यं, शोक इष्टवियोगजन्यः, तदेव प्रकर्षं मिथ्यात्वं-विपर्यासः, एतान्येव शैलाः-पर्व-
तास्ताः सद्दो-विषमो यः स तथा तं । अनादिसन्तानो यस्य कर्मबन्धनस्य तत्तथा, तत्र हेक्षाध-रागादयः, तदेव यत् चिक्खिल्लं-कर्म-
स्तेन सुत्तु दुक्कारो यः स तथा कर्मधारयः, अमर-नर-तिर्याग्-निरयगतिषु यत् गमनं सैव कुटिलपरिवर्चना-वक्रपरिवर्त्तना विपुला-
विस्तीर्णा या वेला-जलशृङ्खलाक्षणा यत्र स तथा तं । हिंसाऽलीकाऽदत्तादान-मैयुन-परिग्रहलक्षणा ये आरम्भा-व्यापाराः स्वयं कृता-
नि परः मह कारापितानि परकृतबहुमत्तचिन्नाहादकतया अनुमोदनानि तैः अष्टविधं अष्टप्रकारं ज्ञानावरणीयादि यत् कर्मणिण्डितं संचितं

निवृत्तं करंता, चउरंतमहंतनणययगं, रुद्रं, संसारसागरं अट्टियं, अणालंबणमपतिट्टाणमप्पमेयं, चुलसीतिजो-
णिसयसहस्सगुचिलं, अणालोकमंथकारं, अणंतकालं, निचं उत्तत्थ-सुण्ण-भयसण्णसंपउत्ता यंसंति । उच्चि-

तदेव गुरुमारस्तेन आक्रान्ता उत्क्रान्ता ये ते तथा तैर्दुर्गण्येव-व्यसनान्येव यो जलौघो-जलपूरस्तेन दूरं-अत्यथं निवोल्थमानैर्निमज्जमानैः
जंतैरिति गम्यं यत्र स तं । उन्मप्रनिमंघ्रुर्घ्वाऽधोजलगमनानि तैर्दुर्लभं-दुःप्राप्यं तलं प्रतिष्ठानं यस्य स तं । तत्र शरीरमानसानि दुः-
सानि उत्पियन्तः-आसादयन्तः, सातं च सुखं असातपरितापनं दुःखं तेन जनितो यस्तन्मयं, उब्बुडनिब्बुडेत्ति^१ उन्मप्रं निमप्रं च
कुर्यन्तः, तत्र सातं उन्मप्रत्वं असातं निमप्रत्वमिति बोध्यं । चतुरन्तं-चतुर्दिग्भिभागगतिभेदाभ्यां महान्तं अनवदग्रं अनन्तं रुद्रं-विस्ती-
र्णं भंग्गारसागरमिति प्रतीतं । किंभूतं इत्याह ? अस्थितानां असंयमस्थितानां अविद्यमानं आलम्बनं-प्रतिष्ठानं त्राणकारणं यत्र तथा
तं, एतावता असंयमाधारमित्यर्थः, अप्रमेयं-असर्ववेदिनाऽपरिच्छेद्यं अननुभूतमित्यर्थः^२ चतुरशीतियोनिशतसहस्रगुपिलं-व्याप्तं,
तत्र-योनयो जीवानां उत्पत्तिस्थानानि तासामंतल्यातत्वेऽपि समवर्णगन्धरसस्पर्शानामुत्पत्तिकाले एकत्वविवक्षणादुक्त-
सङ्गयाया अविरोधत्वं द्रष्टव्यं, ओजाहारोपेक्षया कर्मणेन सह मिश्रत्वं योनिरित्यर्थः, तत्र गाथे-

पुद्धि ७ दग ७ अगणि ७ मारुय ७ एकक सत्त ज्जोणिलक्खाओ । वणपत्तेय अणंते, दस चउदह ज्जोणिलक्खाओ ॥१॥
विगल्लिदिण्णु दो दो, चउरो चउरो य नारप सुरेणु । तिरिण्णु हुंति चउरो, चउदस लक्खा य मण्णुण्णु ॥२॥ ॥
इति योनिविचारः प्रज्ञापनाया योनिपदादवसेयः तथा च

१ तजसकर्मणवन्तो, युज्यन्ते यत्र जन्तवः स्कंधैः, औदारिकाधियोग्यैः स्थानं तद्योनिरित्याहुः ॥ १ ॥

तथाच—'व्ययित्ततोऽद्भ्यभेदास्ताः, संख्यातीति—जातिभिर्गणनां गताः ॥ २ ॥
 तयोक्तं प्रज्ञापनादृत्तौ—'कालेभ्येव विशिष्टवर्णादियुक्ताः संख्यातीतिः स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो, जातिमधिकृत्य एकैव
 योनिर्याण्यन्ते ।

लक्षाथतुरशीतिश्च, समान्येन भवन्ति ताः । विशेषात्तु यथास्थानं, वक्ष्यन्ते स्वामिभावतः ॥ ३ ॥

पुनरिष्टविधा योनिः—संघृता विघृता चैव योनिर्विघृतसंघृता । विस्पष्टमनुपलक्ष्यमाणा संघृता, स्पष्टमुपलक्ष्या जलाश-
 पादिवदिति विघृता ॥३॥ उक्तोभयस्वभावा तु योनिर्विघृतसंघृता, वह्निर्दृश्यदृश्यमध्या नारीगर्भाशयादिवत् ॥५॥
 तृतीययोनयः स्तोत्रास्तोभ्योऽसंख्यज्जा द्वितीययोनयः, तेभ्योऽनन्तगुणिताऽयोनयस्तेभ्योऽनन्तगुणिताः प्रथम
 योनयः ॥ ३ ॥

अथ पुनरिष्टविधा योनयः—शीता, उष्णा, शीतोष्णाः पूर्ववद्भाव्याः ३ एवं सचिचा अचिचा मिश्राः, तत्र जीवप्रदेशैः परस्परमनुग-
 मेनोत्तरीकृवा जीवदेहादिः सचिचा, वह्नितरा शुष्ककाष्ठादिवदचिचा, अतएवांगिभिः दृष्टमैर्निलिलपूरिते लोके तत्रदेवैश्चिचानां यो-
 नीनां सचिचता न भवति, सचिचा अचिचा तु मिश्रा नृतिरथां योनिः योनौ यथा शुक्रशोणितपुद्गलाः ये आत्मसात्कृतास्ते सचिचा अपरे
 अचिचा अतो मिश्रा, यथा—स्त्रीणां नाभेरघस्तात् शिराद्वयं पुष्पमालार्वाकक्षकाकारमस्ति, तस्याऽघस्तादधोमुखसंस्थितकोशाकारा योनिः,
 तस्याथ वह्नितृकलिकाकृत्वयो मांसमंजयो जायन्ते । ताः किलाऽमृकृस्पन्दित्वात् ऋतौ स्रवन्ति, तत्र केचिदमृजो लवाः कोशाकारका

योनिमनुप्रविश्य संतिष्ठन्ते, पश्चात् शुक्रसंमिश्रांस्तानाहारयन् जीवस्तत्रोत्पद्यते । तत्र ये योन्या आत्मसात्कृतास्ते सचिन्ताः, कदाचिन्मिश्रा इति । न ये तु पुनः स्वरूपतामापादयन्तस्तेऽचिन्ताः, अपरे वर्णयन्ति अमृकं सचेतनं शुक्रमचेतनं, अन्ये द्रुवते शुक्रशोणितमचिन्तं योनिप्रदेशाः सचिन्ता इत्यतो मिश्रा इति ॥ तत्त्वार्थवृत्तौ द्वितीयाध्याये ॥ पुनर्योनिद्विधा-शृङ्गावर्त्ता १ कूर्मोन्नता कूर्मपृष्ठमिवोन्नता २ वंशीपत्रा च-वंशीपत्राकारा । स्त्रीरत्नस्य १ अर्धचक्रीवासुदेव-चलदेवाम्बानां २ तृतीया पुनरन्यासां स्त्रीणां योनिः ३ । इदं च योनीनां त्रिधा त्रैविध्यं स्थानाङ्गत्वेन आचाराङ्गवृत्तौ शुभाऽशुभभेदेन योनीनामेकत्वमेवं गाथाभिः प्रदर्श्यते

सीयावीजोणीओ, चउरासीती अ समयसहस्सोहं । असुहाओ य सुहाओ तत्थ सुहाओ इमा जाण ॥१॥
असंवाउ मणुस्सा, राइसर संवमादियाऊणं । तित्थयरनामगोअं सब्वसुहं होइ नायव्वं ॥२॥

तत्थचि य जाइसंपन्नयाइ सेसाओ हुंति असुहाओ । देवेसु किब्बिसाइ सेसाओ हुंति असुहाओ ॥३॥
पंचिदियतिरिएसु, हयगयरयणा हवन्ति उ सुहाओ । सेसाओ असुहाओ सुहवन्नेगिंदियावीया ॥ ४ ॥
देविंदचक्कवाट्टित्तणाइं मोसुं च तित्थयरभावं । अणगरभाविद्याविय, सेसाओ अणंतसो पत्ता ॥ ५ ॥

‘इति योनिस्वरूपं लेख्यते लिपिकृतमिति ॥

अनालोकानां-अज्ञानानां अन्धकारो यः स तथा तं, अपर्यवसितकालं यावत् अनन्तम्, नित्यं सदा उद्वृत्तवासाः-उत्थासाः, शून्याः

१ विस्तृतो प्रश्नापना-स्थानाङ्ग-तत्त्वार्थवृत्तौ दर्शितम्

ग यासयसहिं जहिं आउयं निबंधंति पावकम्मफारी

पंपयजणसयणमित्तपरिचजिया, अणिटा भवंति, अणादेज्जवुव्विणीया कुठाणासण-कुसेज्ज-कुभोयणा, अउइणो, कुसंययणकुप्पमाण-कुसंठिया, कुल्ला, बहुकोहमाणमायालोभा, बहुमोहा, धम्मसन्नसम्मत्तपरि-
बमट्ठा, दारिद्रोवहवाभिभूया, निचं परकम्मफारिणो, जीवणत्थरहिया, किधिया. परपिंडितक्का, दुक्कल्लद्धाद्दारा, अरसधिरसतुच्छकपकुच्छिपूरा, परस्स पेळंता, रिद्धिसकारभोयणविसेससमुदयविहिं निंदंता, अप्पकं कयंतं च क्वयव्यवामूढाःभयेन संज्ञाभिःआहार-भयुन-परिश्रदादिभिः संप्रयुक्तास्ततः कर्मधारय, इह च यसेनिरुपसर्गस्याऽपि सकर्मकत्वं छांदसत्वात् यसन्ति-अध्यासते संसारसागरमिति । पुनः क्रीडशानां उद्धिशानां वासं-यसतिस्यानं यः तथा तं यत्र यत्र ग्रामकुलादौ आयुनियमन्ति सप्पायाः-
पापकारिणो ये ते शान्धवजन-स्वजनविर्जिवा भातृस्वजनपुत्रमित्रपरिचजिता भवन्तीति क्रियासंस्टद्ध । जनस्य अनिष्टा भवन्ति, अनादेयना-
मगोवत्वार दुर्विनीताः प्रतीतं । कुतिसतं शरीरस्य स्थानं वा आसनं येषां ते, कुद्यभ्याः-कुतिसतशयनाः कुभोजनाः-कदशनास्ततो द्वन्द्वः ।
अयुचयो-अयुप्सनीया अथुत्तपो वा कुसंहननाः-नेवाचोदिसंहनेन युक्ताः, कुप्रमाणा-अतिदीर्घा अतिह्रस्वा वा, कुसंस्थिताः-हुंडादिसंस्थानाः,
कुरूपाः-कुतिसवर्णाः, बहुकोधमानमायालोभा इति प्रतीतं, बहुमोहा-अतिक्रामा अत्यार्योऽज्ञाना वा, धर्मसंज्ञायाः-धर्मबुद्धेः सम्प-
पत्त्वाद्वा परिश्रष्टाः, दारिद्र्योपद्रवाऽभिभूता, नित्यं-सदा परेषां गृहे नीचकर्मकराः-कचपराऽपनयनादिकारिणः, जीवनोपायं यत् अर्थ-द्र-
व्यं तेन रहिताः, अथवा जातिः प्रतीतं इते-गते प्राप्ते अर्थेच्छया जातिजीवनमपि गते तेन रहिते इत्यर्थः, कृपणाः-रुद्धाः, परिपिंडित-
कराः-परदयभोजनगवेषकाः, दुःखेन-फेष्टेन लब्धः-प्राप्त आहारे येस्ये तथा, असं-दिङ्ग्यादिभिरसंस्कृतं, विसं-पुराणं तुच्छं यद-

परिवयंता, इह यं पुरेकडाई कम्माई पावगाई विमणासी सोएण डब्बमाणा, परिभूता होति । सत्तपरिवज्जिया य छोभा-सिप्पकला-समथसत्थपरिवाज्जिया, जहाजायपसुभूया, अविपत्ता, णिचनीयकम्मोवजीविणो, लोय-कुच्छणिज्जा, मोधमणोरहा; निरासयहुला, आसापासपडियद्वपाणा, अत्थोपायाणकामसोवखे य लोयसारे होति ।

ल्यं तादशैः कृतं कुक्षेः उदरस्य पुरः पूतियंस्ते तथा, परसम्बन्धिनं-परसत्कं प्रेप्यन्तः-पश्यन्तः कमित्याह ? ऋद्धिः-सम्पत् सत्कारः पूजा भोजनं-अशनं एतेषां ये विशेषा-विविधाः प्रकराः तेषां यः समुद्रयः उदयवचित्वं तस्य यो विधिविधानं-अनुष्ठानं स तथा ढं । निन्दन्तो जुगुप्समानाः, आत्मानं पुनः कृतांतं च दैवं-भाग्यं च विलापयन्तः कानि परिदेवितानीत्याह ? इहैवमधरयटना-इह संसारे वा पुराकृतानि पूर्वजन्मोपाजितानि-कर्मणि, इह जन्मानि पापकानि-अशुभानि, विमनसो-दीनाः शोकैः न दह्यमानाः प्राप्ते गते शोकः अत्राप्ते प्रार्थनाऽभिलाषः शोकः, परिभूताः भवन्तीति योगः । सत्त्वपरिवज्जिताः छोभन्ति निस्तहायाः क्षोभणीया वा कुत्राऽपि छलन्ति पाठः, शिल्पं-चित्रादि कला धनुर्वेदादिः समयशास्त्रं-जिनचौद्धादिसिद्धान्तशास्त्रं एभिः परिवर्जिताः। यथाजातपशुभूताः शिक्षाभरणादिवर्जितपत्नी-वर्दादिसदृशाः, निर्विज्ञानत्वादिसाधर्म्यात्, अप्रतीत्युत्सादका अवियत्ता इत्यर्थः, नित्यं नीचानि-अधमजनोचितानि कर्माणि उपजीवन्ति तैर्वृत्तिं कुर्वन्ति ये ते तथा, लोककुत्सनीयाः-लोकगर्हणीयाः चौराः । मोघा-निःफला मनोरथा अभिलाषा येषां ते तथा, मोहमणो रहा पाठेतरमाह अज्ञानमयत्वात् मोहकाराभिलाषा इत्यपि, निराशाः-अप्राप्तत्वात् तदेव निर्गतेष्टफलरूपं येषां ते तदेव बहुलं येषां ते तथा । आशापाशेषु प्रतिबद्धाः इच्छापाश एव बन्धनं येषां ते तथा, तदेव प्राणा येषां ते तथा । अर्थोपादानं-द्रव्योपाजनं, कामसौख्यं इन्द्रियाजातं ते, द्वे लोकसारे-लोकप्रधाने भवन्ति अर्थकाम एव लोकं मान्यं भवति, ते द्वे प्रति अफलवन्तः-अप्राप्तकाममुखा

स्साणमग्गणपरायणा, वरागा, अकामिकाए विणेति । दुक्खं णेव सुहं णेव निब्भुतिं उवलभंति, अब्बंतविपुल-
दुक्खवसयसंपलित्ता परस्स दब्बोहं जे अविरया एसो सो अदिण्णादाणस्स फलविवांगो इहलोइओ, पारलोइओ,
अप्पसुहो, बहुदुक्खो, महम्मओ बहुरयप्पगाढो, दारुणो, कम्मसो, असाओ, वाससहस्सेहिं मुच्चति, न य अबेय-

स उपभोगः—अङ्गनायखगृहादिकः यतः

१सइ सुब्बइत्ति भोगो, सो पुण आहारपुप्फमाइयो, उवभोगो पुणो पुण उवञ्जइ वत्थनिलयाइ ॥१॥ वराकास्तपस्विनः
कदापि अमिलनात्, अकामिकया—अनिच्छया विनयन्ति—प्रेरयन्ति दुःखं अतिवाहयन्तीत्यर्थः । किं तत् दुःखं—असुखमित्याह—नैव
सुरं नैव निर्द्विंति—स्वास्थ्यं उपलभन्ते—प्राप्नुवन्ति, अत्यर्थं—विपुलं—विस्तीर्णं यत्दुःखं—स्वमनोरथाऽसंप्राप्ति परमनोरथापूर्णप्राप्तिरूपं
असुखं तेषां श्रुतसहस्रं तेन संप्रदीप्ता—ज्वलिताः तादृशाः सन्तो नैव सुखं लभन्ते परद्रव्यैः कृत्वा । पुनः कीदृशाः ? ये अविरताः
अदत्तादानात् एषः विवक्षितः अदत्तादानस्य अत उर्ध्वं स्वयं पूर्वव्याख्यातमस्ति परं स्थानाश्चन्यफलविपाकताहेतोः अतो लिल्यते ॥

इह लौकिकः, पारलौकिकश्च, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महद्भयकृत्, बहुपापकर्मप्रगाढो—व्याप्तः, दारुणो—भयकरः, कर्कशः—कठिनः,
वर्षसहस्रैरपि मुच्यन्ते न तत् पापकर्म अवेदयित्वा तु निश्चितं अस्ति मोक्षो—निर्जरणारूपः कर्मणां वेदयित्वा मोक्षः एवममुना प्रकारेण
आख्यातवान्, ज्ञानकुलनन्दनः महात्मा जिनः वीर इति प्रधाननाथेयः महावीरः कथितवान् अदत्तादानस्य महाश्रवस्य फलविपाकं
एतकं तृतीयं प्राणातिपात—मृषावादापेक्षया अदत्तादानं हरणं भयं कष्टपं—मालिन्यं त्रासनं अकस्माद्भयोत्पादकं परसत्कं मे-

एहमुच्यते इति भोगः स पुनराहास्युष्णादिकः । उपभोगश्च पुन पुनरुपमुच्यते बह्वनिलयादि ॥१॥

अफलवन्तका य सुदुर्विद्य उल्लभन्ता, तद्विद्यसेसुज्जुक्तकम्मकयदुक्कलसंठवियसिस्थपिण्डसंचया पक्खीणद्वन्वसारा,
निचन् अपुययणायणणकोरापरिभोगविचल्लिया, रहियकामभोगपरिभोगसन्वसोक्खा, परसिरिभोगोवभोगनि-

इत्यर्थः, यद्वृत्तं—

यस्याऽर्थास्तस्य मित्राणि, यस्यार्थास्तस्य यान्धवाः । यस्यार्थाः स पुमान् लोके, यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ १ ॥
राग्ये सारं यस्तुथा, यस्तुन्धरायां पुरं पुरे सौधां । सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गना^१ऽनङ्गसर्वस्वमिति ॥ २ ॥

लोकप्राप्ता अर्थकामयोरिति । सुन्दु अपि सम्यग्गत्या उद्यमवन्तो-यतमानाः उक्तं च—

यद्यदारभते कर्म, नरो बुद्धकर्मसञ्चयः । तत्तद्विफलां याति, यथा बीजं महोपरि ॥ १ ॥

तेषु तेषु दिवसेषु उद्युक्तैः-उद्यमयन्त्रिः सन्त्रिः कर्मणा व्यापारेण कृतेन यो दुःखेन-कष्टेन संस्थापितो-मीलितः, सिक्थानां पिण्डस्तस्या-
ऽपि सञ्चये पराः-प्रधाना ये ते तथा, पुनः कीदृश्याः ? एतावता पर्युपितकदशनसंग्रहपरा आयतिसमये तादृश्याऽशनाऽलाभादित्यर्थः,
धीगद्रव्यसाराः । नित्यं-सदा अग्रयाणां—अश्विराणां धनानां-गणिमादिचतुर्द्वानां धान्यानां शाल्यादीनां कीशत्तदाश्रयः-भाण्डा-
गारः तेषां शिरत्वेऽपि तत्परिभोगवर्जिताः । तथा रहिता-विरहिताः कयोः कामयोः-शब्दरूपयोः भोगानां च गन्धरसस्पर्शानां प-
रिभोगे-आरोचने यत्सौख्यमानन्दो येस्ते तथा । परेषां श्रियो लक्ष्म्यस्तासां भोगोपभोगस्तयोर्यत् निश्राणं-निश्रा तस्य मार्गेणपरा-
गवेणपराः एतावता मृतकद्रव्येच्छवः, अथवा परसक्तवस्तुप्रापणेच्छवः सृष्टेव भुज्यते इति भोगः, अन्नसगादिकः पुनः पुनः भुज्यते

स्साणमगगणपरायणा, वरागा, अकामिकाए विणेंति । दुक्खं नेव सुहं नेव निच्चुतिं उवलभंति, अच्चंतविपुल-
दुक्खवसायसंपलित्ता परस्सा दब्बोहं जे अवरिया एसो सो अदिण्णावाणस्स फलविवागो इहलोइओ, पारलोइओ,
अप्पसुहो, बहुदुक्खो, महब्भओ बहुरयप्पगाढो, दारुणो, कम्मसो, असाओ, वाससहस्सेहिं मुच्चति, न य अवेय-
स उपभोगः-अङ्गनावस्सगृहादिकः यतः

'सइ भुज्जइत्ति भोगो, सो पुण आहारपुक्कमाइयो, उवभोगो पुणो पुण उवभुज्जइ वत्थनिलयाइ ॥२॥ वराकास्तपस्विनः
कदापि अमिलनात्, अकामिकया-अनिच्छया विनयन्ति-प्रेरयन्ति दुःखं अतिवाहयन्तीत्यर्थः । किं तत् दुःखं-असुखमित्याह-नैव
सुखं नैव निर्दृत्तिं-स्वास्थ्यं उपलभन्ते-प्राप्नुवन्ति, अत्यर्थं-विपुलं-विस्तीर्णं यत्दुःखं-स्वमनोरथाऽसंप्राप्तिं परमनोरथापूर्णप्राप्तिरूपं
असुखं तेषां शतसहस्रं तेन संप्रदीप्ता-ज्वलिताः तादृशाः सन्तो नैव सुखं लभन्ते परद्रव्यैः कृत्वा । पुनः क्रीदृशाः ? ये अविरताः
अदत्तादानात् एषः विवक्षितः अदत्तादानस्य अत उर्ध्वं द्रवं पूर्वव्याख्यातमस्ति परं स्थानाश्चुन्यफलविषाकताहेतोः अतो लिख्यते ॥

इह लौकिकः, पारलौकिकश्च, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महद्भयकृत्, बहुपापकर्मप्रगाढो-व्याप्तः, दारुणो-भयकरः, कर्कशः-कठिनः,
वर्षसहस्रैरपि घुच्यन्ते न तत् पापकर्म अवेदयित्वा तु निश्चितं अस्ति मोक्षो-निर्जरणारूपः कर्मणां वेदयित्वा मोक्षः एवममुना प्रकारेण
आख्यातवान्, ज्ञानकुलनन्दनः महात्मा जिनः वीर इति प्रधाननाधेयः महावीरः कथितवान् अदत्तादानस्य महाश्रवस्य फलविपाकं
एतकं तृतीयं प्राणातिपात-मृषावादापेक्षया अदत्तादानं हरणं मरणं भयं कलुषं-मालिन्यं त्रासनं अकस्माद्भयोत्पादकं परसत्कं मे-

एकस्सुग्यते इति भोगः स पुनराशासुष्णादिकः । उपभोगस्तु पुन पुनरुत्पद्यते बलनित्यादि ॥१॥

इत्ता अत्थि उ मोक्थ्योत्ति, एवमाहंसु णायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ वीरवरनामधेज्जो कहेसी य अविण्णादा-
णस्स फलविवागं णंयं तं तत्तियंपि अदिन्नावाणं हर-दह-मरण-भय-कलुस-तासण-परसत्तिकभेज्जलोममूलं एवं
जाय निरपरिगतमणुगतं दुर्गतं ॥ तत्तियं अहम्मदारं समत्तं तिवोमि ॥ ३ ॥ (सू० १२)

पन्ने भेदनीपलोभमूल एवं यावत् चिरपरिचितं अन्तत्वं दुरत्त्वमित्यादि पाठो ग्राह्यः, तृतीयं अधर्मद्वारं समाप्तं । त्रयीमिति-कथ्या-
मि तीर्थकरोपदेशेन शास्त्रायाः सद्युद्धयेति ज्ञेयं ॥

॥ इति श्रीदशमाङ्गस्य प्रश्नाव्याकरणानामरूपस्य तृतीयाश्रवस्य विवरणमेतद्विहितं समासेन ॥
इति तृतीयं द्वारं व्याख्यातं तृतीयमध्ययनं ।

अथ चतुर्थमब्रह्माध्ययनम्

व्याख्यातं तृतीयमध्ययनं साम्प्रतं चतुर्थमारभ्यते-

जंबू ! अयं च चउत्थं सदेवमणुयासुरस्स लोयस्स पत्थणिज्जं, पंकपणयपासजालभूयं, धीपुरिसनपुंसवेद-

अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः-अत्र निर्देशानुक्रमेण अदत्तादानं प्रायोऽब्रह्मसक्तचित्ता विदधन्तीति अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्य चतुर्थाध्ययनस्य अब्रह्माश्रवनामरूपस्याऽस्य यादृशादिपञ्चद्वारप्रतिपन्नस्येदमादिसूत्रम्-

जम्बूरिति शिष्यामन्त्रणं अब्रह्म-अकुशलं कर्म चतुर्थं-प्राणातिपात-मृषा-अदत्तादानापेक्षया चतुर्थं तन्मिथुनमिति नामकं विवक्षितं । सह देवमनुजासुरैर्यो लोकः स तथा तस्य प्रार्थनीयं-अभिलषणीयं यतः-

हरिहरहिरण्यगर्भप्रभुले सुवने न कोऽप्यसौ शूरः । कुसुमविशिवस्य विशिवान् अस्त्वलयत् यो जिनादन्यः ॥१॥

'नचि किंचि अणुन्नायं, पडिसिद्धं वाऽचि जिणवरिदेहिं । मोत्तुं मेट्टणभावं जं विणा रागदोसेहिं ॥१॥

पङ्कः फर्दमो महान् पनकः स एव प्रतलः सुक्ष्मः तदेव पाशवन्त्यहेतुत्वात् जालभूतं जालसदृशं यतः-

१ नैव किञ्चिदनुज्ञातं न च प्रतिपिद्धं वाऽपि जिनवरेन्द्रेः । मुक्त्वा मैथुनभावं यद् विना रागद्वेषाभ्यां

चियं, तवसंजमयंभचरविग्धं, भेदायतणयहुपमादमूलं, कायरकापुरिससेवियं, सुयणजणवज्जणिज्जं, उड्डुनरयति-
रियतिलोफपइट्टाणं, जरामरणरोगसोगयंहुलं, वधबंधविघातदुब्बिघायं, दंसणचरित्तमोहस्स हेउभूयं, चिरपरि-

सन्मार्गं तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां, लब्धां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्ब्यते तावदेव ।
श्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथयुपो नीलपक्षमाण एते, यावह्नीलावतीनां न हृदि घृतिसुयो दृष्टिवाणाः पतन्ति ॥१॥
तथा सीपुलानपुंसकवेदानां चिन्हं-लक्षणं स्त्रियं प्रत्यभिलाषः पुंवेदः पुमांसं प्रत्यभिलाषः स्त्रीवेदः उभयं प्रत्यभिलाषः नपुंसक-
वेदः, पुनः क्रीदयं ? तयो-अत्रादित्यागः संयमो-अहिंसा ब्रह्मचर्यं तेषां विघ्नभूतं, पुनः क्रीदयं ? भेदस्य चारित्रजीवितनाशस्य आप-
तनानि-आश्रया ये वहवः प्रमादा-मद्यविकथादयस्तेषां मूलं तदलक्षणं । आह-

किं किं ण कुणइ किं किं न भासए चितए चिय न किं किं ? पुरिसो विमयासतो विहलंयलिउच्च मज्जेण ॥१॥
इति वननश्रामाण्यादिति

कातराः-परीपहभीरवः अत एव कापुलयाः कुत्सितनरास्तः सेवितं यद्यपि धीः सेवितं तनु त्यागदृष्ट्या तदेवाऽऽह-
मुजनानां-पापधितानां यो जनस्तस्य वर्जनीयं-परिहरणीयं, ऊर्ध्वलोकसुरलोकः नरकलोकोऽधोलोकः तिर्यग्लोकस्तदलक्षणं यत्
त्रैलोक्यं तत्र प्रतिष्ठानं अस्थितिः मैथुनस्येति ज्ञेयं, जरा-वयोहानिः मरणं-श्राणव्यपरोपणं प्रेत्यभवप्रतिर्जन्म रोगाः-ज्वरादयः शो-
कस्ते बहुला यस्मिन् तत्-

१ किं किं न करोति, किं किं न भास्ते चिन्तयत्यपि च न किं किम् ? । पुरलो विपयासक्तो मत्त इय मयेन ॥१॥

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिगर्लानिर्घलक्षयः, राजयक्ष्माविरोगाश्च भवेयुर्मथुनोत्थिताः ॥१॥
 तथा-ली सेवइ किं लहई थामं हारेइ दुब्वलो होइ, पावेइ वेमणस्सं दुग्वाणि अ अत्तदोसेणं ॥१॥ इति वचनात्
 पुनः कीदृशं? वधस्ताडनं संयमनं विधातो-भारणं एभिः दुष्करो विधातो यस्य तत् गाढरागामपि कामतीव्रेच्छा नोपशाम्यति यतः-
 कृशः खलुः काणः श्रवणरहितः पुच्छविकलो, व्रणैः पूयत्रिल्लैः कृमिकुलशतैरावृततनुः
 क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालापित्तगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥१॥ इति
 पुनः कीदृशं? दर्शनचारित्रमोहस्य हेतुभूतं-तद्वन्धननिमित्तं, ननु चारित्रमोहस्य हेतुलक्ष्यप्रतीतं यदागमः-
 निव्वकसाओ बहुमोहपरिणओ रागदोससंजुत्तो । पंधइ चरित्तमोहं दुविहंपि चरित्तगुणघाई ॥१॥
 द्वैविध्यं कपायनोकपायमेदात् परं यत् दर्शनमोहस्य हेतुरुक्तं तत् कथं संजाघटीति? सत्यं तथाहि-तद्भुक्तं गाथामाह-
 अरिहंतसिद्धचेहअतवसुअगुरुसाहुसंधपडणीओ । बन्धति दंसणमोहं अणंतसंसारिओ जेणं ॥१॥
 भवतीति शेषः, स्वरूपक्षाऽब्रह्मसेवनेन या संघप्रत्यनीकता तथा दर्शनमोहं बध्नतो अब्रह्मचर्यं दर्शनमोहनीयहेतुतां न व्यभिच-

१ यः सेवते किं लभते स्थाम हारयति दुर्वलो भवति । प्राप्नोति धैमनस्यं दुःखानि चारमदोषेण ॥१॥

२ अस्मिन् पद्ये द्वितीय-चतीयपादौ प्रत्यन्तरे विपर्यस्तौ दृश्येते

३ तीव्रकपायो बहुमोहपरिणतो रागेद्वेषसंयुक्तः । यच्चाति चारित्रगुणघातिनं द्विविधमपि चारित्रमोहं ॥१॥

४ अर्हसिद्धचेत्यतपस्विभूतगुरुसाधुसहप्रत्यनीकः । यच्चाति दर्शनमोहमन्तसंसारिको येन ॥१॥

गयमगुण्यं दुरंतं चउत्थं अधम्मदारं (सूत्रं १३)

तरस य णामाणि गोत्राणि इमाणि होति तीसं, तं जहा-अबंभं १ मेहुणं २ चरंतं ३ संसग्गि ४ सेवणाधि-

रति, कथितं च सपदाऽत्रदासेकस्य मिथ्यात्वपन्थोऽन्यथा तस्यागमे-दुर्लभयोधितोक्ता यथा

'संजचउत्थभंगे चेइयदब्बे य पवयणुइहे । रिसिघाए य चउत्थे मूलग्गी वोहिलाभस्स ॥१॥ इति ।

तथा चिरपरिचितनादिकालसेवितं वा पाठः अनुगतं-अनवच्छिन्नं, दुरन्तं-दुष्टफलं, चतुर्थमधर्मद्वास्मात्प्रद्वारमिति तस्याऽत्रदास्य
सद्व्ययमुक्तं अथ तदेकार्थिकद्वारमाह—

तस्य अत्रदास्य नामानि गोष्णाणि-गुणनिष्पन्नानि प्रिदाद्भवन्ति तद्यथा अत्रह-अकुशलचुष्टानं^१ । मैथुनं युमस्य कर्म मिथुनं
द्रव्यतो द्वयोः संयोगेन भावतो आत्मपरमाद्याभ्यां ।२। 'चरन्तं' विधत्तो व्यापि ।३। संसग्गिः संपर्कः स्त्रीपुंससंगविशेषात् यतः-
नामाऽपि स्त्रीति संहादि विकरोत्येव मानसं । किं पुनर्दानं तस्या चित्यासोह्यासितश्रुयः ? ॥१॥४ ।

सेवनानां चौर्यादिप्रतिसेवनानामधिकारो नियोगः, अत्रदाकृत् प्रायश्चौर्यादिप्रतिसेवापरो भवति आह च—

सर्वेऽनर्था विभीयन्ते, नरैरर्थकलालसैः । अर्थस्तु प्राथ्यते प्रायः, प्रेयसीप्रेमकामिभिः ॥१॥५।

तथा संकल्पो-विकल्पस्तत्र प्रभवचात् यतः-

काम!जानाभि ते रूपं,संकल्पात् किल जायसे । न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि ॥१॥ इति ६।

१. संयनीचतुर्थभंगे चेत्यद्रव्यमक्षणादौ च प्रवचनोद्गृहे । ऋषिघाते च चतुर्थे मूलेऽग्निर्वाषिलाभस्य ॥१॥

विभंगो १४ विभंगो १५ अधम्मो १६ असीलया १७ गामधम्मतित्ती १८ रती १९ रागचिन्ता २० कामभोगमारो

मनःसंधोभयित्तचलनादिनेदं न जायते चरणधर्मस्येति गम्यं यदुक्तं—

'निकडकडनियखेवप्पहारनिभिनन्नजोगसंनाहा । महारिसिजोहा जुवईण जंति सेवं विगयमोहा १॥१०

अनिग्रहो-अनिपेधो मनसो विषयेषु श्रवर्तनात् तस्येति शेषः ११ । विग्रहः-कलहस्तद्वेतुत्वात् उक्तं च-

ये रामरावणादीनां सद्ग्रामा ग्रस्तमानयाः । श्रूयन्ते स्त्रीनिमित्तेन तेषु कामो निबन्धनम् ॥१॥

अथवा व्युद्ग्रहो-विपरीतोऽभिविद्यस्तत् प्रभवंत्वात् व्युद्ग्रहं उच्यते, पुनः उक्तं कामिनामिदं स्वरूपं-

दुःख्यात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः ।

उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवाऽन्यरूपा । सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥१॥ १२।

'विधाओ' विषातो नाशो गुणानां संयमस्येति शेषः

जंइ ठाणी० १ तो पडिअं० २ इति गाथाद्वयं व्याख्येयं १३, विभङ्गो-विराधना एव गुणानां संयमस्येत्यध्याहार्यं १४, विभ्रमो-
श्रान्तिमचं अनुपादेयवपि काममोगेषु परमार्थयुद्ध्या सारत्वेनादर्णीयत्वात् तथा विभ्रमाणां-कामविकाराणां आश्रयत्वात् विभ्रमः

१ निरुपक्राशनिशंयमहारनिभ्रनयोगसन्नाहाः । महर्णयो योस्वारो युवतीनां सेवां यान्ति विपत्तमोहाः ॥१॥ २ जं न सेवेति 'क' प्रती
२ जर टाणी जर मोगी जर मुंडी चकली तयस्सो या । पत्थंतो अ अवंमं यंभावि न रोयप मब्दं ॥१॥

तो पडियं तो गुणियं तो मुणियं तो य चेरओ अया । भावडियपेहियामंतिओडवि जर न पुणइ अकजं ॥२॥

२१ धेरं २२ रहस्सं २३ गुज्झं २४ यहुमाणो २५ यंभचेरधिग्घो २६ विराहणा २७ पसंगो २९ काम-
गुणो ३० त्ति विय तस्स एयाणि एवमादीणि नामधेज्जाणि ह्येति तीसं (सूत्रं १४)

तं च पुण निसेवंति सुरगणा सअच्छरा मोहमोहियमती, असुर-सुयग-गरुल-विज्जु-जलण-धीव-उददि-
१५, अधर्मः अचारित्रधर्मत्वाद् १६; अशीलता चारित्रयजितत्वात् आशयेऽप्यब्रह्मचरणवारणं चारकरहितत्वं १७, ग्रामधर्माः-शुद्धादयः
कामगुणास्तेषां गवेपणं लम्भं च ग्रामधर्मवृत्तिः [तस्मिन्] अब्रह्मसेवनत्वाद् अब्रह्मधर्ममित्यर्थः १९, रागो-
रागानुभूतिः रागचिन्तनं शृङ्गारादीनां कल्पना २०, कामभोगो प्रतीतो ताभ्यां सह मारो-मदनः मरणं वा कामभोगमारः २१,
धैरहेतुत्वाद्देरं २२, एकान्ताचरणत्वात् रहस्यं २३, गोपनीयत्वाद् गुह्यं २४, बहूनां माननीयत्वात् बहुमानः २५, ब्रह्मचर्यं-मैथुनविरमणं
तस्य चित्तो व्याघातः २६, व्यापत्तिः श्रेयो गुणानामिति गम्यं २७, विराधना चारित्रधर्मस्य २८, प्रसंगः कामेषु प्रतलनमभिध्वंगः २९,
कामगुणो मदनकरणकार्यं ३०, तस्य अब्रह्मचर्यस्य एतानि नामानि एवमादिकानि पूर्वोक्तानि नामधेयानि-नामानि भवन्ति-वर्तन्ते
त्रिशत्संख्याकानि, इदं काश्या व्याख्येयं, केवलं नैतानि किन्त्वन्यान्यपि भवन्ति ।

तच्च अब्रह्म पुनः कं के निषेवन्ते तानाऽऽह-सुरगणाः-वैमानिकदेवसमुदायाः अप्सरोभिः सहिताः सदेवीका इत्यर्थः, देवयोऽपि
सेवन्ते इत्यर्थः । क्रीदशास्ते मोहेन मोहिता-विपर्यासिता मतिर्येषां ते । तथा असुराः-असुरकुमाराः, भुजगाः-नागकुमाराः, गरुडध्वजाः-
गरुडाः सुपर्णकुमाराः, विद्युत्कुमाराः, ज्वलनाः अग्निकुमाराः, द्वीपकुमाराः, उदधिकुमाराः, दिशिकुमाराः, पवनाः-वायुकुमाराः, स्तनित-

दिशि-पवण-धरिण्या, अणवंनि-पणवंनिय-इस्तिवादिय-भूयवादिय-कंदिय-महाक्रंदिय-कूहेड-पयंगदेवा,
पिमाय-भूय-जलव-रयत्वस-किंनर-किंपुरिस-महोरग-गंधब्वा, तिरियजोइसविमाणवासि-मणुयगणा, जल-
गरथलररल्वहरारा य, मोहपडिवद्धंचित्ता, अचित्तण्हा, कामभोगतिसिया, तण्हाए बलवईण महइए समभिभूया
कुमाराः एते दग्ग शुवनपतिभेदाः कुमारः स्वनामसद्वयद्येष्टाविशेषत्वात् भिन्नदण्डका ज्ञेयाः एषां इन्द्र-
गमासः । अणपद्दिकाः १ पणपद्दिकाः २ ऋषिवादिक्काः ३ भूतवादिक्काः ४ क्रन्दिताः ५ महाक्रन्दिताः ६ कूष्माण्डाः ७ पतङ्गाः ८
णोऽष्टौ व्यन्तगनिकाया व्यन्तरत्वाविशेषाः । उपरिवचिनः वनादीनामन्तरस्थानवचिनः प्रायो वानमंतर इति माषा एषामपि इन्द्रः ते
९ ते देवात्रेति कर्मधारयः । तथा पिशाचादयोऽष्टौ-व्यन्तरभेदाः अथस्तात् पूर्वोक्तानामिति, पिशाचाः १ भूताः २ यक्षाः ३ राक्षसाः
४ कित्रसाः ५ किंपुर्याः ६ महोरगाः ७ गन्धर्वाः ८ । तिर्यग्लोके यानि ज्योतिष्कविमानानि तेषु निवसन्ति ये ते ज्योतिष्कविमानवा-
सिनः अतंग्वेयाः ज्योतिष्का इत्यर्थः, मनुजा मानवा एषां पदानां इन्द्रः तेषां ये गणास्समूहाः । जलचराः मत्स्यादयः, स्थलचराः
पतुष्पादयः, तेरराः-विहंगमादयः, मोहन अज्ञानेन समद्वेषविपर्यासद्वयेन तेषु या प्रतियद्धं निविष्टं चित्तं येषां ते, तथा अचित्ताः
प्राप्तेष्वपि कामेष्वविगतवृष्णा इत्यर्थः, कामभोगे वृषिता-स्त्वृष्णालवः अप्राप्तकामभोगेच्छवः एतदेव प्रपंचयन्नाह-वृष्णया-भोगा-
भिलांण बलवत्या तीव्रया महत्या महाविषयतया समभिभूजाः पराभूताः, ग्रथिताः विषयैस्सह सम्बद्धाः, अतिशूचिचताः विषय-
दोषदग्गं प्रति मूढतां प्राप्ताः

“न मांसमक्षणे दोषो, न मधे न च मैथुने । सेविताः शान्तिमायान्ति, असेव्या गृद्धिवर्द्धिनः ॥१॥

गदिया य अतिमुच्छ्रिया य, अवंभे उस्सण्णा तामसेण भावेण अणुमुष्का, दंसणचरित्तमोहस्स पंजरं पिव करंति
अन्नोऽन्नं सेवमाणा,

सुब्बो असुर-सुर-तिरिय-मणुअ-भोगरतिविहारसंपउत्ता य चक्खवट्ठी सुरनरवतिसङ्घया, सुरवरुच्च देवलोए

इत्यादि भाषासुपजीव्य तेष्वेव प्रवर्तन्त इत्यतिमृच्छिताः, तद्वेतोः अत्रत्यणि अवसन्नाः शिथिलाः पद्म इव निमग्नाः, तामसेन
भावेन अनुमुक्तास्तद्भावेनैव प्रवर्त्तमानाः ज्ञानभावेन रहिता इत्यर्थः, तादृशाः नराः दर्शनचारित्रमोहस्य-द्विरूपसकलमोहनीयकर्मणः
पञ्जरं शकुनेर्बन्धनस्थानं, आत्मानं बन्धनस्थानं कुर्वन्ति-विदधति ह्यरादयः पूर्वोक्ता इति । अन्योन्यं परस्परं अत्रत्यसंघमाणाः सन्तो
भूयः पुनःपुनः असुरतिरियमनुष्येभ्यो ये भोगाः शब्दादयस्तेषु या रतिः-रागस्तत्प्रधाना ये विहाराः-क्रीडाविविधप्रकाराश्चेष्टास्तैः
संप्रयुक्ताः संयुता ये, ते के इत्याह-चक्रवर्त्तिनो राजातिशायिनः-ससागरां महीं मंडलिकत्वेन युक्त्या भक्तवर्षं चक्रवर्षित्वेऽपि
धीराः भोक्तृणा भारहवासं अतुलं शब्दादींश्चाऽनुभूय कामभोगेष्वविवृप्ता सन्तो मरणमुपनयन्ति इति संदृक्कः, के ते ? क्विधाः ?
इत्याह-धूरेशैरेणैः सत्कृताः पूजिताः के इव अनुभूयमाना इत्याह-सुखरा इव यथा देवप्रवरा देवलोके सुखमनु-
भवन्ति तद्वत्तेऽपीति, भक्तक्षेत्रसम्बन्धिनां नगराणां-पर्वतानां, नगराणां-कररहितस्थानानां, निगमानां वणिग्जनप्रधानस्थानानां,
जनपदानां-देशानां, पुरवराणां-राजधानीरूपाणां, द्रोणमुखानां-जलस्थलपथयुक्तानां, खेतानां-धूलीप्राकाराणां, कर्षटानां-
कुनगराणां, मडम्बानां-दुरस्थितसन्निवेशान्तराणां, संवाहानां धान्यादिरक्षार्थं संवहनोचितदुर्गविशेषाणां, पत्तनानां जलपथस्थल-
पथयोरेकतरयुक्तानां, सहस्रैः मंडिता या सा तादृशी तां, अत्र चक्रवर्त्तिकृद्विस्तरस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः परं किञ्चिद् अत्र

भरत-पाग-गगर-णियम-जणवय-पुरवर-दोगमुह-खेड-कवड-मंडव-संचाह-पटणसहस्रमंडियं थिमियमे-

लिरयते चक्रिकद्विसहस्रं-

पद्याणां षोडशसहस्री सेवावर्ती, तत्र चतुर्दशसु रत्नेषु एकैकः सहस्रः, चक्रिणः स्कन्धयोर्द्वौ, तथा द्वाविंशत् सहस्राश्च षड्दशसहस्रस्यः, चतुर्दशसहस्रस्यः अन्तःपुरसुत्रस्यः एकलक्षाष्टविंशतिसहस्राश्च चारुङ्गनास्तस्यैव भोग्याः, द्वाविंशत्सहस्राणि देवानां, द्वाप्तसत्तिसहस्राणि महापुराणि, अष्टात्वारिंशत्सहस्राणि पत्तनानि, नवनवतिसहस्राणि द्रोणमुखानि, पद्मविंशत्सहस्राणि वेलाकुलानि, चतुर्दशसहस्राः जलपथाः, एकविंशतिसहस्राः संनिवेशाः, द्वाविंशत्सहस्रस्यः महानगर्यः, षोडशसहस्रस्यः राजधान्यः, षोडशसहस्राणि श्वेतानि, चतुर्विंशतिसहस्राणि मडम्बानि, तावन्ति एव कर्कटानि, चतुर्दशसहस्राणि संवाधनानि, षोडशसहस्राः रत्नाकराः, नवनवतिसहस्राः सुवर्णाद्याकराः, विंशतिसहस्राः सामान्याकराः, षोडशसहस्राणि द्वीपाः, पद्मपञ्चाशदन्तरद्वीपाः, पण्यवतिकोटयो ग्रामाः, एकोनपञ्चाशत्सहस्राण्युद्यानानां, एकोनपञ्चाशत् कुराज्यानि, षोडशसहस्राणि म्हेच्छराज्यानि, चतुरशीतिलक्षानि प्रत्येकं गजाश्वरथानां, पण्यवतिकोट्यः पत्तयः, सर्वसैन्ये त्वष्टादशकोटयोऽद्याः, मन्त्रीश्वराणां चतुर्दशसहस्री, पण्डितानामशीतिसहस्री, तत्तारक्षुः पश्यपापथ प्रत्येकयोः चतुरशीतिसहस्री, नियोगिनां कोटिप्रयं, फौटम्बिकानां कोटिसप्तकं, विणिशतानि पष्टिशतसहस्राश्चक्रिभोज्यार्थं, अन्ये पद्मविंशत्कोट्यः यूपकाराः, पद्मविंशत्कोट्यथाभरणधारकाः, चतुःपष्टिसहस्राः कल्याणमहाकल्याणकारकाः, पद्मविंशत्कोट्योज्ज्वलमर्दाः, त्रिलशाः ग्रसयथाः, पञ्चलक्षा दीपिकाधराः, विष्टः फोटय आतोद्यानि, चतुरशीतिलक्षानि निःस्वानानि, दशकोट्यः पत्ताकाः,

यणियं एगच्छतं ससागरं भुंजिऊण वसुहं, नरसीहा, नरवई, नरिंदा, नरवसभा, मरुवसभकल्पा, अब्भहियं
 रायतेयलच्छीणं दिप्पमाणा, सोमा, रायवंसतिलगा रवि-ससि-संख-वरचक्ख-सोत्थिय-पडाग-जव-सच्छ-कुम्म-
 रद्धवर-भग-भवण-विमाण-तुरय-तोरण-गोपुर-मणिरयण-नंदियावत्त-मुसंल-णंगल-सुरइयवरकप्परुखव-

द्वात्रिंशत् सदस्त्राणि द्वात्रिंशद्ब्रह्मनाटकानि, त्रिलक्षानि भोजनस्थानकानि, द्वात्रिंशत्कोटयः कुलानि, एककोटिगोकुलानि, कोटिहलानि,
 अष्टादश श्रेणयः, प्रश्रेणयश्चाष्टादश, श्रेष्ठि-सार्थवाह-माडम्बिक-गहत्तर-अङ्गरक्षक-स्यगिकादिच-सौविदल्ल-महामल्ल-मल्ल-प्रतीहार-
 महामात्राशरोह-सारथि-कथक-नर्तक-दूतादयोऽनेककोटिसंख्याः, गङ्गासिन्धुदेव्यौ, खण्डप्रपात-तमिस्राद्विगुहादेव्यौ, मागध-
 वरदाग-प्रभासतीर्थत्रयसुराः, हिमवद्गिरिक्रमभङ्गुटाधिष्ठायकौ सुरौ ॥ इत्यादि चक्रिक्रद्विसंख्यं ज्ञेयम् ॥

तादृशीं स्तिमितां-निश्चलां निर्भयत्वेन स्थिरजनाश्रितां-मृतामित्यर्थः, मेदिनी-यां पृथ्वीं एकमेव छत्रं यत्र सा तां एकराज-
 त्वमिव, तस्युद्रान्तां यावत् चतुर्दिशं तां भुक्त्या पालयित्वा परेभ्यः, वसुधां पृथ्वीं, अत्र हिमवन्तं सागरंतं धीरो भोचूण भा-
 रद्वयासमिति, अत एव नरेषु सिंहाः-शूरत्वात्, नरपतयस्तत् स्वामित्वात्, नरेन्द्रास्तेषां मध्ये ईश्वरत्वात्, अङ्गीकृतकार्यभारनिर्वा-
 हकत्वात् नरदृपभाः, मरुदृष्टपभकल्पाः, मरुतो देवता-नाग-भूत-यक्षाः वृन्दारकास्तेषु दृष्टपभकल्पाः, तथा स्वदेशोत्पन्नगवादिरत्नभो-
 ग्यत्वाद्दृष्टपभकल्पाः, अभ्ययिकं-अधिकं राजतेजोलक्ष्म्या दीप्यमानाः, सौम्या अदारुणा नीरुजा वा, राजवंशतिलकास्तन्मण्डनभूताः ।
 रविः-सूर्यः, शशी-चन्द्रः शङ्खखिरेलः, वरं-प्रधानं यच्चक्रं, स्वस्तिकः, पताकाः-ध्वजाः, यवाः-मध्यपृथुला उभयतस्तीक्ष्णाः,

१ सार्थभो भाष्य

मिगयति-भद्रासण-सुखुनि-धूम-चरमउड-सरिय-कुंडल-कुंजर-चरवसभ-दीव-मंदर-गरुड-उक्षय-इंदकेड-
 पपण-अट्टावय-चाव-वाण-नयवत्त-मेह-मेहल-वीणा-जुग छत्त-दाम-दामिणि-कमंडलु-कमल-घंटा-वरपो-
 त-सूइ-सागर-कुमुदागर-मगर-हार-गागर-नेउर-णग-णगर-वहर-किन्नर-मयूर-चररायहंस-सारस-चकोर
 मत्स्याः-मीनाः, हर्माः कळुषाः, रथवरः-प्रधानसन्दनः, भगो-योनिः, भवनं-गृहं, विमानं-देवगृहं वैमानिकानां, तुरगः-अश्वः,
 तोरणं गोपुरं च प्रसिद्धानि, मणियन्द्रकान्तादि रत्नानि-कंकतनादीनि, नन्यावर्तो-नवकोणकस्वस्तिकः, मुञ्जलं-कणलण्डनं, लाङ्गलं
 देवबलं वा, मुन्दु रचितः कृतो वरः प्रधानो यः कल्पद्रुमः, मृगपतिः-सिंहः, भद्रासनं-सिंहासनं, सुरुचिः-आमरणविशेषः, स्तूपः,
 वरः-प्रधानो मृकटः, मुक्तावली, कुण्डल-रुष्णिभरणं, कुञ्जरो-हस्ती, चरदृषपः-प्रधानगौः, द्वीपो-जलान्तस्तटं, मन्दरो-मेरुः, गरुडः-
 मुष्णः, खजो-लघुपताशा, इन्द्रमहोत्सवयष्टिः, दर्पणः-आदर्शः, अष्टापदं-द्व्युतफलकं, कैलाशः पर्वतविशेषो वा, चापं-धनुः, वाणः
 शरः, नखत्रं-गारुकः, मेघो-पनः, मेखला-कांची, वीणा-तंत्री, युगं-खट्वाङ्गं, छत्रं-आतपवारणं, माला-सूत्रं, दामिनी-आश-
 रीतारलम्बिनी माला, कमण्डलुः-कुण्डिका, कमलं-पद्मं, घंटा प्रधानयोतः-प्रवहणं, सागरः-समुद्रः, शूची-सीमनोपकरणं तदाकारं
 भूरणं वा, [सागरः समुद्रः] कुमुदयनं कुमुदाकरः, मकराः-मत्स्याः, द्वारः प्रतीवः, गागरति स्त्रीणामभरणविशेषः गगरीकलशोवा,
 चपुरं-पदामाणं, नगः पर्वतः, नगरं-भूरिनरावासः, यज्ञं, किन्नरो-वाद्यविशेषो देवविशेषो वा, मयूरो-बहिः, प्रधानराजहंसः,
 शास्यः-कौश्रः, चक्रोरः पक्षी, वैक्रवाक्षो द्वन्द्वचरः एतेषां यस्मिंश्चुने-युग्मं, चामरं-चालव्यजनं, खेटकं-फलकं, पञ्चीसक्रे-चाद्यविशेषः,
 १. तुक्रवि २ धुम इति भाषा ३ घंट इति भाषा ४ चस्य भाषा ५ खं भाषा

चक्रवाग-मिहुण-चामर-खेडग-पञ्चीसग-विपञ्चि-वरतालियंट-सिरियाभिसेय-मेइणि-खगंकुस-विमलक-
 लस-भिगार-चद्धमाणगपसत्थउत्तमविभत्तवरपुरिसलकवणधरा, बत्तीसं वररायसहस्साणुजायमग्गा, चउसट्टि-
 सहस्सपवरजुवतीण णयणकंता, रत्ताभा, पउमपम्हकोरंटगदामचंपकसुतयवरकणकनिहसवन्ना, सुवण्णा, सुजा-
 यसव्वंगसुंदरंगा, महग्घवरपट्टणुगय-विचित्तरागएणिमेणिमिमय-दुगुल्लवरचीणपट्टकोसेज्ज-सोणीसुत्तकवि-

विपञ्ची-सप्तवञ्ची वीणा, प्रधानं तालवृत्तं, लक्ष्म्याः अभिपेकः, मेदिनी-पृथ्वी, खड्गः-असिः, अङ्कशो-हस्तिशिक्षणशस्त्रं, निर्मलः-
 उज्वलः कलयः, भृङ्गारस्तदेव प्रतिष्ठानयुक्तः, वर्द्धमानकं-पुरुषारूढः पुरुषो वा द्धरावसंपुटं, प्रशस्तानि-उत्तमानि माङ्गल्यानि विभक्तानि
 वराणि-प्रधानानि पुरुषाणां लक्षणाणि तानि धारयन्ति ये ते । द्वात्रिंशता राजवराणां सहस्रैः अनुयातो-अनुगतो मार्गो येषां ते तथा ।
 चतुःषष्टिप्रधानयुवतीनां नयनकान्ता-लोचनाऽभिरामाः परिणयनभचरिो वा, स्वता-लोहिता आभा-कान्तिर्येषां ते । पद्मगर्भः कोर-
 ण्टकदाम-कोरण्टकाऽभिधानपुष्पसक्, चम्पकः-पुष्पविशेषो, सुतप्तवरकनकस्य यो निकपो-रेखा स तथा तत एतेषामिव वर्णो येषां
 ते, तथा सुन्दु-शोभनो वर्णो येषां ते तथा, सुन्दु निष्पन्नानि सर्वाङ्गिन-सर्वप्रकारेण सुन्दराणि-शोभनानि अङ्गानि-अवयवा येषां
 ते । तथा महार्घाणि-महामूल्यानि प्रधानश्रेयोत्पन्नानि-पत्तननिष्पन्नानि, एणी-हरिणी प्रेणी च तत्प्रधाना जातिविशेषा
 मृगी तद्यमवत् मृदूनि यानि दुर्कूलानि बल्कलवस्त्राणि वा तच्चर्मजातानि, तथा दुर्कूलो-वृक्षविशेषः तस्य बल्कलं-त्वचं लात्वा उदूबले,
 जलेन सह कुट्टयित्वा-चूर्णीकृत्य धृत्रीकृत्य ब्रूयन्ते तानि दुर्कूलानीत्युच्यन्ते, वरचीनान्यपि तान्येव बल्कलवृक्षस्यैव यानि अभ्यन्तरत्य-

१ धीजणो भाग २ हीर इति भाषा

भूसिपंगा, वरसुरभि-गंधवरचुण्णवासवकुसुमभरियसिरया, कल्पियेष्टेयायिरियसुकयरइतमालकडंगंगयतुडि-
 पपरभ्रुसणपिणद्धेहा एकावलिकंठसुरइयवच्छा पालंयपलंयमाणसुकयपडउत्तरिज्जमुद्धियापिंगलंगुलिया, उज्ज-
 लनेयत्परइयचेद्धगविरायमाण्णा, तेपण दिवाकरोन्व वित्ता सारयनवत्थणियमहुरंगंभीरनिद्धयोसा, उप्पन्नसमत्त-
 क्कनिर्मितानि-निष्पाद्यमानानि यस्मत्तरकोमलानि भवन्ति, तथा चीनदेशोत्पन्नानि चीनानीत्युच्यते, पट्टन्नमयानि पट्टानि कुत्रापि
 याचनान्तरे निर्मितस्थाने क्षौमिक इति पाठस्तत्र शौमिकानि-काष्पीसिकानि वृक्षेभ्यो निर्गतानि इति अन्ये, अतस्तीमयानीत्यपरे इति
 पृहइशुचिकारः शौमेयाकारोद्भवानि कौशेयकानि यानि वस्त्राणि तथा श्रेणिसुत्रकं-कटिसुत्रकं तेन भूपितं-शोभितं अङ्गं येषां ते तथा ।
 प्रधानमनोऽनुपयाकलक्षणः सुरभयो गन्धास्तादृशः चूर्णवासश्चन्दनादीनां पिष्टं वरकुसुमानि मालस्यादिप्रतीतानि तैर्भरितानि-भृ-
 तानि वा शिरोभि-मस्तकानि येषां ते तथा । कल्पितानि-रचितानि छेकै-दक्षैः कृतानि आर्यजनपरिधानयोग्यानि, शिल्पिना सुष्ठु
 कृतानि रतिदानि-सुखकरीणि वाद्यानि माला-आभरणविशेषः, कटकानि बलयानि कङ्कणानि, कुण्डलानीत्यपि पाठः, अङ्गदानि-
 शुजाभरणानि, सुटिता चाङ्गुराधिकं प्रवरभूषणानि च मुकुटादीन्वैव भूषणानि तैः पिन्दं-व्याप्तं देहं येषां ते तथा । एकावलीस्त्वैकस-
 रि को हारः, कण्ठे-गले सुष्ठु रचितः-परिहितः यक्ष्मि-हृदये येषां ते तथा । प्रालम्बं द्युमणकं तद्वत् प्रलम्बमानो-लम्बायमानः सुकृतः-
 सुगचितः पटः-परियानाईशाटिकाविशेषः उत्तरीयकं उपरिकायवस्त्रं, मुद्रिका-अङ्गुल्याभरणं तैः कृत्वा पिंगला पीतछायिकाऽङ्गुल्यो
 येषां ते तथा, सर्वत्र पदे कर्मधारयो ज्ञेयः । उज्वलः-निर्मलः नेपथ्यो-वेपः रतिदः-सुखकृतरचितो वा, चिह्नगति वस्त्राभरणं वा

१ कज्जरो इति भाष्य २ उत्तरासण इति भाष्य

रयणचक्ररयणस्पहाणा, नवनिहिवहृणो, समिद्धकोसा, चाउरंता, चाउराहिं सेणाहिं समणुजातिज्जमाणमग्गा,
लीन चिह्णं ज्ञेयं तैः शोभमानं वा तदेव राजमानं-दीप्तमानं येषां ते तथा । तेजसा कृत्वा दिवाकर इव दीप्ताः-भासुराः । शरत्का-
लोत्पन्नं नवं उत्पद्यमानास्वयं यत् स्नितं भेषगर्जितं तद्वत् मधुरः-श्रोत्रसुखकृत् गम्भीरो भूरिकालस्यायी स्निग्ध-स्नेहल इष्टतरो
घोषः-स्त्री येषां ते तथा । वाचनान्तरे सागरनवे वरसागरनिनाया दृश्यते । उत्पन्नानि-प्राप्तानि समस्तरत्नानि तैः प्रधानाः, रत्नानि
चतुर्दश तद्यथा—

'सेणावह १ गाहावह २ पुरोहिण्य ३ तुरग ३ बह्वह ५ ।

गय ६ इत्थी ७ चक्रं ८ छत्तं ९ चम्मं १० मणि ११ कागणि १२ खग १३ दंडो य १४ ॥१॥

चतुर्दश रत्नानि पुनः सेनापत्यादीनि । तत्र सेनापतिर्गङ्गासिन्धुपरपारविजयसमर्थः परैरप्रतिहतशक्तिः ॥१॥ गृहपतिर्गृहो-
चितशाल्यादिसर्वधान्यानां फलानां शकानां च तत्कालमेव कर्त्ता सकलचक्रिसैन्यस्याऽपि पुरयिता च प्रस्तावे ॥२॥ पुरोधाः
सर्वशुद्धोपद्रवशांतिकृत् ॥३॥ गजवाजिनो प्रकृष्टवेगपराक्रमौ ॥४॥५॥ वर्धकिरवसरे सत्त्वरमेव समग्रसार्वभौमसैन्यस्याऽपि यथा
विलोक्यमानभवनविरचनाधलंकर्मीण उन्मग्ना-निमग्नायुग्मनिम्नगासुगमपद्याकृच ॥६॥ स्त्रीरत्नं सर्वातिशायिकामसुखनिधानं ॥७॥
चक्रं सहस्रारं व्यामप्रमाणं सर्वायुधप्रधानममोघं च ॥८॥ व्याममात्रं छत्र प्रशुहस्तस्पर्शात् द्वादशयोजनवित्तारि वैताढयोत्तरभाग-
वनिम्लेच्छानुरोधि भेषकुमारोपसृष्टवारिधारानिवारि नवनवतिसहस्रकाञ्चनशलाक्राग्रथितं काञ्चनमयोद्दण्डदण्डमण्डितं, बस्तिप्रदेशे

१. मुद्रित प्रवचनसरोद्धारपृष्ठ ५० तमे न्यस्तगाथाविवरणमेतद्

पञ्जरिविराजितं अर्जुनाभिधानप्रधानपाण्डुरस्वर्णप्रत्यवस्तृतपृष्ठदेशं तपनातपचातवृष्ट्यादिदोषनाशकं च ॥९॥ चर्मं द्विहस्तप्रमितं वैता-
द्वयर्षतोत्तरदिग्बलिं म्लेच्छकारितास्तुच्छजलदृष्टौ स्वामिकरामर्षात् द्वादशयोजनविस्तृतं व्योम्नि स्थितमुपरि छत्ररत्नाच्छादितं
सकलनक्रितेनाजनानां वसुधारावदाधाररूपं प्रातरुत्सापराकः निष्पाद्यमानशाल्याद्युत्पत्तिनिमित्तं च ॥१०॥ मणिस्त्वं चतुरङ्गुलप्रलम्बं
द्वयङ्गुलपृथुलं वैदूर्यमयं त्र्यस्रं पडंजं छत्रतुम्बस्थं हस्तिस्कन्धस्थं च द्वादशयोजनानि प्रकाशयति, धुद्रोपद्रवान् विद्रावयति, हस्तस्थे
तस्मिन् स्थितयौवनः स्यात् अवस्थितकेशनखध ॥१॥ काकिणीस्त्वं अष्टसौवर्णिकं चतुरङ्गुलं समचतुरस्रं सर्वविद्यापहारि तिमिस्रा-
खण्डप्रपातागुहयोद्वादशयोजनावधितिमिसहरं चक्रिणा रजन्यां सैन्यान्वत्यस्तं दूर्यवत् प्रकाशकरं चक्री च तिमिस्रागुहायां पूर्वपश्चि-
मभिस्थोः प्रत्येकं योजनान्तराणि पञ्चधनुःशतायामविष्कम्भाणि योजनं यावदुद्योतकानि चक्रतेभ्याकाराणि वृत्तानि गोमृत्त्रिकाक्रमे-
णैकस्यां भित्तौ पञ्चविंशतिः, परस्यां भित्तौ चतुर्विंशतिः एवं एकोनपञ्चाशत् मण्डलानि तेन काकिणीस्त्वेन खटिकावत् सुखोच्छेखेन
लिखति भरताऽपराद्धदिग्विजयाय यावत् चक्री तावचान्येव तिष्ठन्ति, गुहाऽपि च तावदिवोद्घाटा तिष्ठति, एवं खण्डप्रपातगुहायामपि
ज्ञेयं ॥१२॥ खट्यो. द्वात्रिंशद्गुलप्रमाणः संग्रामेऽप्रतिहतशक्तिः ॥१३॥ दण्डस्त्वं रत्नमयं पञ्चलताकं वज्रसारं व्यामप्रमाणं शत्रुसे-
नाविश्रासकं विषमोन्नतभूमिभागसमत्वकारकं शक्तिकरं मनोरथपूरकं सर्वत्राऽप्रतिहतं योजनसहस्रमध्यधः प्रविशति ॥१४॥ चतुर्दशाऽपि
चैतानि प्रत्येकं यशसहस्राधिष्ठितानि, एषु च सेनापत्यादीनि सप्त पञ्चेन्द्रियाणि, चक्रादीनि सप्तकेन्द्रियाणि पृथ्वीरूपाणि ॥ इति चतु-
र्दशरत्नस्वरूपं लेखतो लिखितं विस्तरस्तु ग्रन्थान्तरादत्रोपः । निधिसरूपप्रतिपादका गाथाश्रेयाः जम्बूद्वीपपन्नचीप्रवचनसारोद्धारगताः—
नवनिधिपतयः, निघयश्चैवं

नेसन्पे १. पण्डुपए २ पिगल ए ३ सन्वरयणे ४ तथा महापउमे ५ काले य ६ महाकाले ७ माणवग ८
महानिही संखे ९ ।

ग्रन्थान्तरे संस्कृतभाषया श्लोको यथा—

महापद्मश्च १ पद्मश्च २, शङ्खो ३ मकरकच्छपौ ४-५ ।

मुकुन्द ६ कुन्द ७ नीलाश्च ८, स्वर्वश्च ९ निययो नव ॥१॥ इति

नेसन्पमि निवेसा गामागरनगरपट्टणाणं च । द्रोणमुहमडंघाणं खंघावाराण गिहाणं च ॥२॥
गणियस्स य गीयाणं, माणुम्माणस्स जं पमाणं च । धत्तस्स य वीयाणं, उप्पत्ती पंडुए भणिया ॥३॥
सन्वा आहरणविही, पुरिसाणं जा य जा य महिलानं । आसाणय हत्थीणय, पिंगलगनिहिम्मि सा भणिया ॥

रयणाइं सन्वरयणंमि चउदस पवराइं चक्कवट्ठीणं । उप्पज्जंति एगिदियाइं पञ्चिदियाइं च ॥५॥
चक्कासिछत्तदंडा, आउहसालाइं हुंति चत्तारि । चम्म-मणी-कागिणी-निही, सिरिगेहे चक्किणो हुंति ॥६॥
सेणावइ गाहावई, पुरोहिओ बड्डइओ नियनयरे । थीरयणं रायकुले, वैयड्डगिरिओ करितुरया ॥७॥
वत्थाण य उप्पत्ती, निप्फत्ती चेव सन्वभत्तीणं । रंगाण य धाऊणय सन्वा एसा महापउमे ॥८॥
काले कालघाणं, भन्वपुराणं च तेसुवि वंसेसु । सिप्पसयं कम्माणि य, तिन्नि पयाए हियकराइं ॥९॥

१ मुद्रित प्रथमसरोद्वारपृष्ठाद् १२ तमन्यस्तनवनिधिस्वरूपविवरणतोकिञ्चित्संगृहितं ग्रन्थसारेण

लोहस्य य उष्पत्ती, होह महाकालिआगराणं च । रूप्यस्य सुवणस्य य, मणि-मोत्तियसिलपयालाणं ॥१०॥
जोराण य उष्पत्ती आवरणार्णं च पहरणार्णं च । सन्ध्या य जुद्धनीई माणवगे दंढनीई य ॥११॥
नटविही नाडयविही, कव्यस्तय चउडिविहरस निष्कत्ती । संखे महानिदिम्मिउ, तुडियंगणं च सन्ध्वेसि ॥१२॥
पाट्टपइट्टाणा, अट्टस्सेहा य चनव य विक्खंभे । वारस दीहा भंजूसंसंठिया जण्हवीई सुहे ॥१३॥
वेरुलियमणिकवाडा, कणमया विविहरयणपडिपुण्णा । मसिद्धुरचक्क लक्खण, अणुसमयणोवचत्तीया ॥
पलिओयमट्टिईया निदि सरिनामा य तत्थ खलु देवा । जेसिं ते आवासा, अफिज्जा आदिच्चा य ॥१५॥

एतायां किञ्चित् क्रमात् व्याख्या—

नेसपेनेसु निधिषु कल्पपुल्लकानि ज्ञाथतानि सन्ति तेषु च विद्यस्थितिराल्यायते, तत्र यस्मिन्निधौ यदास्यायते तत्तदाह-
दशमूलाहसिको ग्रामः प्रसन्ति बुद्ध्यादिगुणानिति ग्रामः, आकरो-यत्र लवणादि उपधत्ते, नगरं-राजधानी कररहितं वा, पचनं-
जलपथश्लथयोरंकरयुक्तं, द्रोणमुखं-जलपथश्लथययुक्तं, मट्ठं-अर्धवृतीयगन्धुतान्तर्गमित्तरहितं स्फुधावारः कटकनिवेशनं च
गन्धत् आपणादीनां ग्रामादीनां च स्थापनमन्ये कुर्वन्ति व्याख्यानं-यदुक्तं—

ग्रामो घृत्त्याधृतः स्यान्नगरमुग्गतुर्गोपुरोद्भासिशोभं, खेटं नद्यद्विवेष्टयं परिधृतमधितः कर्षटं पर्वतेन ।

ग्रामैर्युक्तं मट्ठम्यं वलितदशाशतैः पत्तनं रत्नयोनिद्रोणाख्यं सिन्धुवेलावलगितमथ सम्बाधनं चाऽद्विष्टुञ्ज ॥१॥
गणितस्य दीनारपुगपुल्लादिलक्षणस्य गीतानां स्वर्पाट्टवक्खणादीनां प्रबन्धानां, मानं सेविकादि तद्विषयं यच्चदपि मानमेव धान्यादि

भावलद्धसदा समत्तभरहाहिया, नरिदा, ससेलवणकाणणं च हिमवंतसागरंतं धीरा भूत्तुण भरहवासं जिय-
सत्तू, पवररायसीहा, पुब्बकडतवप्पभावां, निविट्टसंचियसुहा, अणेगवाससयमायुवंतो भज्जाहि य जणवय-
प्पहाणाहि लालियंता अतुलसइफरिसरसरूवगंधे य अणुभवेत्ता तेवि उवणमंति मरणमंमं अचितत्ता कामाणं ।

भुञ्जी भुञ्जी बलदेववासुदेवा य पवरपुरिसा, महाबलपरक्कमा, महाधणुवियट्टका, महासत्तसागरा, दुद्धरा,
पतिः, गजानां-इस्तिनां पतिः, स्थानां स्यन्दनानां पतिः, नराणां-मनुष्यानां पतिः, विपुलं-विस्तीर्णं कुलं येषां ते तथा, विश्रुतं
ययो येषां ते तथा, शरत्काले जातो यः शशी सकलः परिपूर्णस्तद्वत् सौम्यं वदनं येषां ते तथा, शूराः स्वप्रतिज्ञापालने शौण्डीराः,
त्रलोक्त्रे निर्गतः प्रकटीभूतो यः प्रभावो महिमा इति लब्धशब्दाः प्राप्तजयवादा इत्यर्थः, संपूर्णभरतक्षेत्राधिपाः, नरेषु सामान्यराजसु
इन्द्राः दीप्यमानतेजसः, सह शैलैः-पर्वतैः वनैः सामान्यवनखण्डैः काननेर्नागरजननिम्मितवनैः नगरासंश्रैर्वा हिमवान् पर्वतं यावत्
सागराणां यावत् धीराः युद्धिमन्तः सङ्ग्रामादौ वा अप्रतिहतशक्तयो धीराः उच्यन्ते, भुक्तवा भरतक्षेत्रं, अत एव जितशत्रवः, प्रवराः
प्रयाना ये ये राजानः मण्डलिकास्तेषु सिंहा इव सिंहा-दुर्द्धर्पित्वात्, एतादृशः केन हेतुना पूर्वकृततपःप्रभावात्, निविट्टं-उपभुक्तं
सञ्चितं चाजितं सुखं यैस्ते तथा, अनेकवर्षशतायुष्मन्तः, भार्याभिः-स्त्रीभिः कीदृशीभिः जनपदेषु-देशेषु प्रधानाभिः प्रकृष्टाभिः स्त्री-
रत्नामिथ लाल्यमानाः विलास्यमानाः, अतुला निरुपमा ये शब्दस्पर्शरूपसमन्धास्तान् अनुभवन्तः सन्तो न परैः उपभुज्यन्ते, ते
वाट्टा अपि उपनमन्ति-शान्नुवन्ति, मरणार्थं मृत्युलक्षणं पर्यायं अतुप्ताः असंपूर्णाऽभिलाषाः कामार्था अवह्नाङ्गानाम् ।

भूयः पुनः पुनः बलदेवाः-इलभ्राः, वासुदेवास्तु हरयः भरताद्धिपास्तेऽपि कामानां अतुप्ता मरणं शान्नुवन्तीति सम्बन्धः, ते

धनुद्वारा, नरवसभा, रामकेसवा, सभायोरो सपरिसा, वसुदेवसमुद्भवविजयमादियदसाराणं पञ्जुन्नपतिव-संब-
 अनिरुद्ध-निसह-उम्मुय-सारण-गय-सुमुह-दुम्मुहादीण जायवाणं अद्भुटाणिवि कुमारकोडीणं हिययवयिया,
 देवीए रोहिणीए देवीए देवकीए य आणंवहियेयभावनंदणकरा, सोलसरायवरसहस्साणुजातमग्गा, सोलसदेवी-
 किम्भूताः ? प्रवरपुरुषाः प्रधाननराः, कीदृशाः महाबलपराक्रमाः बलं शरीरं प्राणः पराक्रमस्तु साधनाभिमतफलः पुरुषाकारस्ते विद्य-
 न्ते येषां तेषु पुनः कीदृशाः ? महाधनुर्विकर्षकाः सारङ्गादयस्ते विकर्षयन्ति चटापयन्तीति शेषः । महासचस्य सागरा इव सागराः,
 सस्वानामनिवार्याः, दुर्द्धराः परशत्रुणा, धनुर्द्धराः प्रधानधानुष्काः, नरदृपभाः-नरेषु दृपभाः, बलदेव-वासुदेवा वर्त्तमानायामप्यस्याम-
 वसर्षिण्यां नवाऽऽसन् तथाऽपि बलदेववासुदेवेषु मध्ये नवमस्थानवर्त्तिनौ बहुजनप्रतीतौ इति कृत्वा तयोर्वर्णनं कीदृशास्ते ? सभ्रातरो
 द्वन्द्वोपेक्षया सपरिच्छदाः सपर्यदः-सपरिवाराः, तथा वसुदेवसमुद्भवविजयौ आदी येषां ते वसुदेवसमुद्भवविजयमादिकास्ते च ते दशाहर्षीश्च
 तेषां दशाहर्षीणां मध्ये समुद्रविजय आदिमः वासुदेवश्च दशमः आह च यतः—

“समुद्रविजयोऽ १ श्लोभ्यः २ स्तिमितः ३ सागरस्तथा ४ । हिमवान ५ चलश्चैव ६ धरणः ७ पुरणस्तथा ॥१॥
 अभिश्चन्द्रश्च ९ नवमो वसुदेवश्च १० वीर्यवान्” इति । प्रद्युम्नप्रतिव-शंभ-अनिरुद्ध-निषध-उल्लुक-सारण-गज-सुमुल-दुर्मु-
 स्वादीनां यदोरपत्यानां-यादवानां अश्रुष्टानां-अर्द्धाधिकतिसृणां अपि कुमारकोटीनामपि हृदयदेयिताः-चेतोवल्लभाः । एतद्विशेषणं
 एतदाश्रित्य समुदायस्याऽपि विशेषणं, यथा राजताः सौवर्णाः कुलपर्वता भवन्ति इत्युक्तं परं सौवर्णो मेरुर्गृह्यते तद्वत् ज्ञेयं । देवकराज-
 पुत्र्याः देवक्या कृष्णमातुः रोहिण्या बलदेवमातुः तस्याः आनन्दलक्ष्मणो यो भावस्तस्य नन्दनं वृद्धिस्तं करणशीलाः । तथा पोडश राज-

सहस्वरणयणद्विययदइया, जाणामणिकणगरयणमोत्तियपवालधणधन्नसंचयरिद्धिसमिद्धकोसा, हयगररह-
सहस्ससामी,

गामा-गर-नगर-णेड-कब्बड-मडंब-दोणसुह-पट्टणासम-संवाह-सहस्सथिमियणिब्बुयपसुदित्त-जणवि-
विहसासनिप्फज्जमाण-मेइणिसरसरियतत्तागसेलकाणणआरामुज्जाण-मणाभिरामपरिमंडियस्स दाहिणहुवेयहु-
गिरिविभत्तस्स लवणजलहिपरिगयस्स छन्विहकालगुणकामजुत्तस्स अद्धमरहस्स सामिका, धीरकित्तिपुरिसा,

वरसहसानुयातमार्गा; पोडशानां देवीसहस्राणां वरनयनानां हृदयबल्लभा; इदं विशेषणं वामुदेवापेक्षया ज्ञेयं, पुनः कीदृशाः ?
नानाविधा मणयधन्द्रकान्वाद्या; रत्नानि कर्कतनादीनि, मवालानि विट्टुमाणि, धनं गणिमादि चतुर्विधं तथा धान्यं चतुर्विंशति-
विधं तस्य सत्रयः-समूहस्तस्य ऋद्धिः तथा समृद्धौ भृतः कोशो-भाण्डागारो येषां ते तथा, हयगरयानां सहस्रास्तेषां स्वा-
मिनः, ग्राम-आकर-नगर-क्षेत्रक-वर्षट-मडम्ब-द्रोणमुख-पत्तन-आश्रम-संवाहानां सहस्राणि एतेषामर्थाः पूर्वव्याख्याता-
स्तेषां स्वामिनः, स्तिमिता-निथला निर्भयत्वात् प्रसुदिताः ये जनाः हर्षवन्तः, विविधानि-अनेकजातीयानि यानि शस्यानि
धान्यानि तैः निष्पाद्यमाना मेदिनी यत्र तथा, सरोभिर्जलाशयविशेषैः सरितो-नद्यः, तटाका-महत्सरांसि, शैला-गिरयः, कान-
नानि-सामान्यदृष्टोपेतानि नगरसप्तवर्त्तिनः, आशामा-दम्पतीरतिस्थानलतागृहोपेताः, उद्यानानि-पुष्पादिमद्दृशाः मनोभिरामास्तेः
परिमण्डितं यद्भरतादं तत्तथा तस्य, दक्षिणाद्देवताद्यगिरिस्तेन विभक्तं चेति विग्रहस्तस्य, लवणसमुद्रेण परिगतं वेष्टितं तस्य, पद्विध-

! ऋगुदकं द्वादशमासेभ्यं. धर्या-शरत्-हेमन्तः शिशिर-यसंत-श्रीष्माभिधानाः

ओह्यत्वा, अइपत्वा, अनिहया, अपराजिगसत्तुमहगरिपुसहस्रमाणमहणा, साणुक्कोसा, अमच्छरी, अचयला, अचंटा, मितमंजुलपलाया, हसियगंभीरमहुरभणिया, अब्भुगयवच्छला, सरणणा, लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणपमाणपडिपुन्नजुजायसब्बं गसुंदरंगा, ससिसोमागारकंतपियदंसणा, अमरिसणा, पर्यडडंढप्पयार-
 कालस्य ऋतुपद्मरूपस्य ये गुणाः कार्याणि तैः क्रमेण-परिपाटया कामं-अत्यर्थं सुखं तेन युक्तस्य, अर्द्धभरतस्य भरतार्द्धस्य स्वामिका-
 नायाः । धीराणां चीराणां या कीर्त्तिस्तत्प्रधानाः पुरुषाः ओधेन-प्रवाहेण अच्छिन्नं अश्रुटितं चलं प्राणो येषां ते अतिशायिपलाः,
 पुरान्वरथलान्यतिक्रान्ताः, अनिहताः न केनाऽपि मारिताः, अतएव परैः शत्रुभिः न निजिताः तान् शत्रून् मर्दयन्ति ये ते तथा, रिपूणां
 महस्रं तस्य मानो-दर्प्यः तं मर्दयन्ति ते रिपुग्रहस्रं तस्य मानमर्दनाः, सानुक्कोशाः आश्रितानां सदयाः अमत्सरिणः-परगुणग्राहिणः,
 कापिकादिनापह्नुरहिता अचपलाः, अनिमिचकोपरहिताः अचण्डा, परिमितः कार्पोत्पन्ने तदपि मञ्जुलो-मधुरः प्रलापो-जल्पनं
 येषां ते, तेषां पाठान्तरे मधुरपरिपूर्णसत्यवचना इत्यर्थः, । हसितं ईपत् स्मितं गम्भीरं-अतुच्छं मधुरं आयतिशुभं भणितं येषां ते
 तथा, अह्नीकृतं चारसत्वं-हितं येस्ते तथा, शरणदायकत्वात् शरण्याः शरणागतवज्रपञ्जरविरुद्धधारकाः, लक्षणानि यथा—

असिगन्धर्थाः सुनं मांसे, त्वयि भोगाः स्त्रियोऽधिपु । गतौ यानं स्वरे चाज्ञा, सर्वं सस्वे प्रतिष्ठितम् ॥१॥

तथा व्यञ्जनानि मपीतिलकादीनि तयोर्षो गुणस्तेनोपेता ये ते । मानमष्टोत्तरशतशुल्लिचिंशत्याधिकं वा, उन्मानं-जलद्रोगाद्भ्रा-
 तुलारोपितेन जलशृंगंडिककोटितः प्रमाणोपेतः प्रतिपूर्णः इन्द्रियावयवादिभिः तेन युजातं सुविभक्तं तैः सर्वाङ्गैः सुन्दराणि अङ्गानि

२ प्रत्यक्षरे मानं जलद्रोणप्रमाणता उन्मानं तुलारोपितस्यार्चंभारप्रमाणता

गंभीरदरिसणिज्जा, तालद्वउच्चिद्वद्वगुरुलकेऊ, बलवगगज्जंतदरितदल्पितमुट्टियचाणूरसूरगा, रिट्टवसभघातिणो,
केसरिसुहृचिष्काडगा, दरितनागदप्पमहणा, जमलञ्जुणभंजगा, मह्दासउणिपूतणारियू, कंसमउडतोडगा,
चाहुरुकखादीनि चेपां ते तथा, शशिवत् सौम्याकार आहादकत्वात् कान्तं-मनोहरं प्रियं-प्रेमकथकं दर्शनं चेपां ते तथा । अमर्षणा
अपरायाऽऽहिष्णवः, अथवा अमर्षिणा कार्पेणु अनलसा-समसृणाः, प्रकण्डः प्रचण्डो वा दुःसाध्यसाधनीयत्वात् प्रचण्डदण्डप्रकार
आज्ञाविशेषो चेपां ते तथा । अलक्ष्यमाणहृदयत्वेन गम्भीरं दर्शनीयं दृश्यं चेपां ते, गुडाकारेद्वितत्वात् गुप्तमन्त्राः सर्वत्र कर्मधारयः ।
तालो-दृष्टविशेषः घञः-केतुर्येषां ते तथा, उच्चिन्नो-उन्नतो गरुडकेतुर्येषां ते तथा द्वन्द्वः । रामकेअत्राः बलवन्तः गर्जेन्तः अस्माकं
को मतिमछः ? इति शब्दं कृतवन्तः, दरितानां दत्तानां मध्ये सञ्जातद्विष्का ये ते तथा । मुष्टिकनामानं तथा चाणूराभिधानं मछं
मूरयन्ति चूर्णयन्ति ये ते तथा, पूर्वं बाल्यावस्थायां कंसेन कृष्णवधार्थं राजसमक्षं मछौ मुक्तौ, तत्र बलदेवेन मुष्टिकमछो, कृष्णेन
चाणूरमछो इतः, इतदान्यान्यपि विशेषणानि कानिचिद् श्रेयानि बलहरिसम्बधीनि । कंससत्कं रिष्टाभिधानपृथग् घातयन्तीति, केशरि-
मुखविरक्ताः-विदारका इदं विशेषणं प्रथमहरिमाश्रित्य स हि त्रिष्टाभिधानो हरिर्जनपदोपद्रवकारिणं विषमनिर्गुहावासिनं सिंहं उत्तरा
धरोष्ठग्रहणेन विदारयामासेति श्रुतिः अथवा कंससत्केशिनामा दुष्टाश्चस्तन्मुखदारकाः कृष्णाः कूर्पप्रदोषेण दारितवान् । दत्तनागदर्प-
मयनाः स हि यमुनाहृदचामिनं घोरविषं नागं पद्मग्रहणार्थं तत्राऽवतीर्यमथितवान् इदमपि कृष्णमाश्रित्य विशेषणं । यमलाञ्जुनभञ्जकाः
इदमपि कृष्णमाश्रित्य विशेषणं स हि पित्रुवरिणौ विद्याधरो रथारूढस्य गच्छतो मारणार्थं पथि विकुर्वितौ यमलाञ्जुनपृक्षरूपौ रथस्य
मत्सेन गच्छतस्त्वौ चूर्णितवानिति । तथा महाशकुनि-पुतनारिपुमर्दका इदमपि कृष्णस्य विशेषणं कृष्णापितृवैशिष्ट्योर्माहाशकुनिपुतना-

जरासिंघमाणमहणा, तेहि य अविरलसमसहियचंदमंडलसमप्पभेहिं सूरमिरीयकवयंविणिम्मुयंतेहिं सपति-
 भियानयोविद्याधरयोपितोः विद्वुर्वितप्रैलम्बगात्रयोर्वालावस्थकृष्णपद्यपातिदेवतया विनिपातिते इति श्रुतिः । कंसमुकुटमोटका इदमपि
 कृष्णविशेषणं—यदा कृष्णेन मल्लो निपातितस्तदा मथुरेशः केशवाऽमर्णतस्तमाकारितवान् सोऽपि पर्षद्यागत्य युयुत्सुः व्युद्रीर्णिल्लो
 मुकुटदेगे गृहीत्या सिंहासनात् श्रुवि समाकृष्य पातितवान् । तथा जरासह्मानमथनाः राजगृहेशं जरासह्मं नवमप्रतिहरिं संग्रामप्रवृत्तं
 कंसमारणकुपितं मारितवानिति । तथा तैरातपत्रैर्विराजित इति सम्बन्धः । अविरलानि—घनानि शलाकावत् समानि—तुल्यानि एकत्वेन
 सहितानि वाहयानि यानि चन्द्रमण्डलानि शशधराविम्बवत् प्रभा येषां तानि चन्द्रमण्डलसमप्रभाणि तैः चन्द्रमण्डलसमप्रभैः, पुनः
 क्रीदशोः ? गुरमरीचयः—आदित्यकिरणास्ते इव गुरमरीचयस्तेषां कवचं परितस्तेजसः प्रसरात् तं प्रति विनिर्मुञ्चद्भिः । वाचनान्तरे पुन-
 रातपत्रवर्णकं एवं दृश्यते—

‘अन्मपडल पिगुलजलेहिं अत्रपटलानीधात्रपटलानि वृहच्छायाहेतुत्वात्, पिङ्गलानि—कपिशानि सौवर्णशलाकामयत्वात्,
 उज्वलानि—निर्मलानि यानि तथा तैः । अविरलसमसहियचन्द्रमण्डलसमप्पहेहिं—अविरलं घनसहितं सम्पूर्णं यत् चन्द्रमण्डलं चन्द्र-
 विम्बं तद्वत् समा—सदृशा प्रभा येषां तानि तैः । मंगलसयभचिच्छेयचिच्चियखिखणिमणिहेमजालविरहयपरिगय—पेरंतकणयधंटियप-
 यलिपखिखिणिगतमुद्गुसुदसुहसदालसोहिएहिं—माङ्गल्यानां या शतसहस्रास्तासां भक्तयो रचना छेकेन—निपुणशिल्पिना चित्रि-
 तानि यानि तानि तथा किकिणीभिर्धुद्रघण्टिकाभिर्मणिहेमजालेन—वररत्नकनकजालकेन कृतेन विशिष्टरतिदेन या परिगतानि—सम-

. १ गन्धोक्तयोः गन्ध्रीसमारोपितवाल्यावस्थकृष्णयोः २ उरुकीर्ण

न्नादंष्ट्रानि यानि तानि तथा पर्यन्तेषु-प्रान्तेषु कनकघटिकाभिः कम्पमानाभिः खिण्खिणायमानाभिः सुमधुरः शुचिः-पवित्रो
 निरपथ युक्तिगुलथ यः शुब्दस्तेन अलं-अत्यर्थं शोभितानि तैः । तपयरागुत्तदात्मलवंतभूषणेहि-सप्रतरकाणि-आभरणविशेषाणि
 यानि गुत्तादामानि-मुक्ताहलमाला लभ्यमानानि-प्रलम्बमानानि भूषणानि तथा तैः । नरिद्वयाम्प्यमाणरूपरिमंडलेहि-नरेन्द्राणां
 साममानेन-प्रसारितेन भुञ्जयुगलमानेन रुन्दानि-विस्तीर्णानि परिमण्डलानि यानि तैः, शीयायवायवरिमविसदोसणास्यहि-शीतात-
 पयावर्षशिरोपाषाणां नायकैः । तिमिरस्यमलपद्मलपडलथाडणपदाकरेहि-तमो-ध्वान्तं रजो-रेणुः मलोऽशुचिरजस्तेषां बहुलं-घनं यस्य-
 दत्तं दृढं तस्या प्राडिनी-नाशिनी या श्रभा-शान्तिस्तत्कराणि तत्कारीणि यानि तथा तैः । मुद्गमुहसिक्छायसमणुवेद्देहि-मूर्द्धा-
 मन्मकं मूलं-रस्यं तपोः शिवा-निरुपद्रवा या छाया-आतपनिसकरणलक्षणा तथा समनुवद्धानि अनवच्छिन्नानि यानि तानि तैः ।
 [किरुलिरदंडगजिण्हेहि-वैदूर्यमयदण्डेषु मञ्जिनानि-वितानितानि यानि तानि तथा तैः ।] यद्दसामयविरिथण्णणित्तोदयग्रहसहस्र-
 परकंचणगिन्नागनिम्भेहि-यत्रमयविस्तीर्णां शलाकानिवेशनस्याने निष्णेन शिल्पिना योजिता-निवेशिता अष्टोत्तरसहस्रसंख्या
 याः अथनश्रन्नाशान्नाभिर्निमित्तानि तथा तैः । सुविमलस्यसुदृच्छदृष्टेहि-सुन्दु विमलेन रोध्वेन-रजतेन सुन्दु छदितानि छादितानि
 यानि तथा तैः । निउणोरियविमिमित्तमणिरणस्रमंडलवितिमिरकरनिगपडिदयपुगराणि पचोवयंतचलमरीशुक्लयं विणि-
 म्पयंतोहि-निष्पुणैः कुम्लैः शिल्पिभिर्निष्पुणं यथा भवति तथा शोषितानि मिसिमिसायमानानि-चिक्रिचिक्तायमानानि यानि मणयश्च
 रत्नानि तेषां गम्बन्धि यन्मरीचिरुचंच-किरणशृन्दैः सन्नाहमिय भूतं, किभूतं ? दूरमण्डलस्य वितिमिरा-विहतान्यकराः किरणा
 निगन्ताः-अरपतिना विप्रविहताः-प्रतिस्प्रस्रिताः सन्तः प्रस्यवपवन्तः-प्रतिनिवर्चमाना यतः तवथा-वद्य तवशालमरीचिक्रयचमित्यर्थे

अथर्मद्वारे
 मेयुनसेवि-
 नः बलदेव
 वासुदेव-
 वर्णनं
 द्र-१५

॥७५॥

प्रशल्याः
 ल गान-
 वि० गृहिः
 ॥७५॥

वंदेहि आपयत्तेहि परिज्जंतेहि विरायंता, ताहि य पवरगिरिकुहरविहरणसमुट्टियाहि, निरुवहयचमरपच्छिम-
 सरीरसंजाताहि अमइलसेयकमलविमुकुञ्जलितरयगगिरिसिहरविमलससिकिरण—सरिसकलहोयनिम्म-
 लाहि पयणाहय—चवलन्तलियसललिगणघियधीइपसरियलीरोवगपचरसागरूपूरचंचलाहि माणससरपसरपरि-
 ममासो षेयः । तद् निनिमुंशुभ्रभित्त्यधिकृत्येति याननान्तरार्थो लिखितः ग्रन्थकृता श्रीमद्बुद्धानविमलद्वरिणेति ।

पुनः किञ्चिद्विष्टैः सप्रतिदण्डैः अतिमहान्तत्यात् एकेन दण्डेन धारयितुमशक्यत्वात् प्रतिदण्डोपेतैः तादृशैः आतपत्रैः छत्रैश्चिप-
 मार्णयिगजमाना इति व्यक्तं, तैश्च अतिशयवद्भिथामरैः कलिता इति सम्बन्धः । किम्भूतैः प्रवरगिरेर्यत् कुहरं तत्र यत् विचरणं
 गन्तामिति अध्याहारः, तस्मिन् समुद्रपृथानि—उत्थितानि कण्टकशाखिनि च लग्नभयतो यानि तानि तथा तैथामरैः द्युत्रे तु चामर-
 शब्दस्य स्त्रीत्वं विवक्षितं दृश्यते । निरुपहतं—निरोगत्वेन निरुपद्रवं चमरीगवां यत् पश्चिमशरीरं—देहपथाद्भागंः पुञ्जप्रदेशस्तत्र
 जगानि—उत्पन्नानि तथा तैः । अमलिनं—निर्मलं पाठान्तरे आमलितं—आमृदितं सितं—श्वेतकमलं पुण्डरीकं, विमुकुलं—विकसितं उज्वलितं
 दीप्तं यत् रजतगिरिशिखरं विमलाद्य ये शशिनश्चन्द्रस्य किरणाः—रश्मयः तत्सदृशानि वर्णतो यानि तानि, तथा कलधौतवत्—रजतवत्
 निर्मलानि यानि तैः सर्वत्र कर्मधारयः ततस्तैः । पवनाहतो—चायुना ताडितः सन् चपलं यथा भयत्येवं चलितः सललितं मधुच इव
 सललितप्रपृचः—श्रवणिवः वीचिभिर्महत्कण्ठोल्लैः उत्स्यूताः क्षोरोदस्य—प्रवरसागरस्य य उत्पूरो—जलपूर इव तद्वत् चञ्चलानि यानि
 तथा तैः । एतादृशानि चामराणि हंसवधूपमयान्साऽऽह—मानसाभिधानस्य सरसः प्रसरे—विस्तारे. परिचितोऽभ्यस्त आवासो—नियसो
 विशदश—घमलो वेपो—नेपथ्यं यासां तास्तथा तामिः, कनकगिरिशिखरसंश्रिताभिः । अवपात—उच्चैर्भूत्वा न्यगपूतनं, उत्पातो—न्यगभूय

चियायासचिसदयेसाहिं कणगनिरिसिहरसंसिताहिं उवायउऽपानचवलजयिणसिग्यवेगाहिं हंसवधूयाहिं चैव
कलिया, नाणामणिकणगमहरिहतवणिज्जुज्जलविचित्तडंडाहिं सललियाहिं नरवतिसिरिसमुदयप्पगासाणकरीहिं
वरपट्टणुग्गायाहिं समिद्धारायकुलसेचियाहिं कालागुरु-पवरकुंडुरुक्क-तुरुक्कधूवसवासचिसदंगंयुद्धयाभिरामाहिं
चिद्धिकाहिं उभयोपासंपि चामराहिं उच्चिक्वप्पमाणाहिं सुहसीतलवातवीतियंगा, अजिता, अजितरहा, हलमु-
सलकणगपाणी, संव्यचक्कगयसत्तिणंदगयरा, पवरुज्जलसुकतविमलकोथूमतिरीडधारी, कुंडलउज्जोवियाणणा,
उपंभवनं तयोभपलवत् नविनो-वेगवन्तत्तद्धत्त शीघ्रो वेगो-गतियांमां तात्तथा हंसवधूमिखिव-सहचरीभिरिव चैव-निश्चितं नित्यं
चागरथारिकाभिः कलिता-व्यासा वासुदेवाः प्रक्रमत्वात् । पुनरपि क्रिभूतैथामरैः नानाविधमगयो-रत्नानि कनकं-पीतवर्णं महाहर्ष-
पहृमूष्यं यत् तपनीयं-रक्वर्गमुवर्णं एतेषां उज्जला विचित्रा दण्डा येषां ते तैः । सललितैः-लवण्ययुक्तैः नरपतिश्रीसमुदयप्रकाशान-
करैरेताद्व्यास्तैः कृत्वा राजपलङ्गमीलंस्यते, प्रवरपत्नोद्भूतैः-पतनविशेषनिर्मापितं हि शिल्पं प्रधानं भवति, समृद्धराजकुलसेविताभिः
एतावता अममृदराजकुलस्य तु तद्योग्यताऽपि नैव, कालागुरुः-कृष्णागुरुः कुन्दरुक्कं श्वेतगन्धद्रव्यं प्रव्रतुरुक्कं-चीडारसः सिल्लकं-
गन्धद्रव्यं पवहृण्णो यो धूपस्तद्वाप्तनया यो विशदः शुद्धः गन्धो-गुणविशेषः उधूत्-उद्धूतो-अभिरामो रम्यो येषां तानि तथा तैः,
निष्ठिकाहिति-दीप्यमानैः, उभयोरपि पार्श्वयोः चामरैः उल्क्षीप्यमाणैर्वीज्यमानैः सुखशीतलवातदानेन चामराणामेव वीजितानि
अद्भानि येषां ते तथा । अजिता-अपराजिताः परैरिति गम्यं । अजितरथा-अपराभूतरथा वत्सर्नि इति सर्वत्राऽस्वलितरथा इत्यर्थः,
हलं-नीरं मुगलं-उद्धूलं खण्डनकाण्डं तद्राकारं शस्त्रं कनको-चाणस्ते पाणौ-दृस्ते येषां ते वलदेवमाश्रित्य विशेषणमिदं । शंखः-

पुंडरीयणयणा, एगावलीकंठरतियचच्छा, सिरिवच्छसुलंछणा, वरजसा, सन्धोउय-सुरभिकुसुमसुरइय-पलंयसो-
हंतधियसंतचिह्नवणमालरतियचच्छा, अट्टसयविभत्तलवखण-पसत्थसुंदरचिराइयंगमंगा, मत्तगयवरिंद-ललि-
यधिकमविलसियगती, कडिसुत्तगनीलपीतकोसिद्धवाससा, पवरदित्तेया, सारयनवथणियमहुरंगंभीरनिद्धयोसा,

पाञ्चजन्याऽभिधानः, चक्रं-सुदर्शनं, गदा-कौमुदिकी नाम्नी, शक्तिस्त्रिशूलविशेषः नन्दकाभिधानः खड्ग एतान् धारयन्ति ये ते
इदं च वामुदेवमाश्रित्योक्तं। पुनः प्रथमः प्रधानः उज्वलः सुक्रान्तः-सुन्दरभ्यो विमलो-निर्मलः कौस्तुभो-वक्षोमणिः तथा तिरिंटं-शुक्रुटं
तान् धारयन्ति ये ते तथा। कुण्डलेन-कर्णाभरणेन उद्द्योतितं द्योतितं आननं येषां ते तथा। पुण्डरीकं-पद्मं तद्भद्रं नयने येषां ते तथा।
एकावली कण्ठे रचिता-कृता उरसि-वक्षसि हृदये येषां ते। श्रीवत्सः प्रतीतः स एव लाञ्छनं येषां ते उन्नतचतुरस्रोत्तर्धुचः श्रीवत्सः
कथ्यते। वरं-प्रधानं यशः सर्वदिग् प्रसरं येषां ते तथा, एकदिग्गामिनी कीर्तिः सर्वदिग्गामसुकं यश इति वचनान्।
सर्वलोकैः-सर्वसामयिकैः सुरभिः-सुगन्धिकुसुमैः सुरचिता प्रलम्बा शोभमाना विकसन्ती-विकचा फुल्लिता चिह्निका-दीप्यमाना या
वनमाला मालाभरणविशेषा रतिदा वा वक्षसि येषां ते तथा। अष्टशतेन विभक्तलक्षणानां-स्वस्तिकादिचिन्हानां प्रशस्तानि-सुन्दराणि
धिराजितानि च अङ्गोपाङ्गानि येषां ते तथा। मत्तो-दत्तो यो गजारेन्द्र-ऐरावणस्तद्वत् ललितः-सविलासो यो विक्रमः चंक्रमणं गमनं
तद्वत् विलासयुक्ता-विलसिता गतिर्येषां ते तथा। कटिसूत्रप्रधानानि नीलानि पीतानि च कौशेयकानि-वस्त्ररूपाणि-वासंसि येषां ते
तथा। एतावता नीलवस्त्राः वलदेवाः पीतवसनाः वामुदेवाः। पुनः कीदृशाः? प्रथदीप्ततेजसः-प्रधानपातुरकान्तयः। शरदि भवः
शारदः-शरत्कालोत्पन्नो नवीनो यो घनो-मेघस्तस्य स्तनितं-गञ्जितं तद्वन् सधुरः-कर्णसुखकृतगम्भीरोऽगाधः स्निग्धो मन्द्रो घोषो-

नरसीहा, सीहविक्रमगई, अत्यमियपवरारायसीहा, सोमा, बारवइवुचंदा, पुव्वकयतवप्पभावा, निविट्टसंचिय-
सुहा, अणेगवाससयमाउवंता भज्जाहि य जणवयप्पहाणाहिं हिलियंता, अतुलसहफरिसरसरुवंगंधे अणुभवेत्ता
तेवि उयणमंति मरणधम्मं अचितत्ता कामाणं ॥

सुजो मंडलियनरवरेंदा, सवला, सअंतेउरा, सपरिसा, सपुरोहियामचंदनयक-सेणावति-प्रतिनीति-
घनियेणां ते तथा । नरेणु सिंहा-दुद्धर्पत्तात् सिंहस्य इव विक्रमश्च गतिश्च येषां ते तथा । अत्यमियत्ति-येषु बलदेवादिषु मध्ये अस्तं-
गतौ समकेश्वरौ येषां ते एतावता यस्मिन् वंशे बहवो राजानो रामकेशवाः इति व्याख्यानं, अन्यपक्षे तु अस्तमिता ययोश्च प्रवरा
राजसिंहा येषां ते तथा, 'दीर्घत्वं प्रकृतैश्ल्यात्' अथवा तेऽपि अस्तंशासा इति । सौम्याकृतित्वात् सौम्याः । द्वारावत्या आनन्दकत्वात्
पूर्णचन्द्रा ये ते तथा । पुनः कीदृशाः ? पूर्वकृततपःप्रभावाः-पूर्वमवाचीर्णतपोमाहात्म्यवन्तः, निविट्टप्राक्तनपुण्योदगतः सञ्चितं-संभृतं
सुखं इन्द्रियजन्यं यैस्ते तथा । अनेकार्पणतप्रमाणमायुष्मन्तः-अनेकपदेन वर्षसहस्रादि ग्राह्यं । भार्याभिः-स्त्रीभिः कीदृशाभिर्जनप-
दप्रधानाभिर्देशेषु रत्नसुल्याभिः ताम्बिलीलितं-पालितं अङ्गं येषां ते तथा । अत एव अतुलान्-अनुमानान् शब्दरूपसगन्धस्पर्शान्
अनुभवन्तो-यथायोग्यमापालयन्तः अनुभूय च ते अपि बलदेवामुदेवा यद् प्राप्नुवन्ति मरणधर्मं-मरणसमयं, कीदृशाः सन्तः ?
कामानां-विषयाणां अवृत्ताः सन्तो विषयविपासिताः एव म्रियन्ते ।

भूयो वारंवारं तथा इत्यर्थः, मण्डलिकनरेन्द्राः-मण्डलाधिपतयः तद्देव, कीदृशाः ? सवलाः सकटका-चलसहिताः, सान्तः
पुराः-स्त्रीसहिताः, सपर्यदः-सपरीचाराः, सपुरोहिताः-शान्तिहर्कमकारिणस्त्रैः अमात्यैश्च सहिताः, पुनः कीदृशाः ? सर्वे-सकला ये

कुसला, नाणामणिरयण-विपुलधणधनसंचयनिहीसमिद्धकोसा, रज्जसिर्षि विपुलमणुभवित्ता विकोसंता, बलेण मत्ता तेयि उवणमंति मरणधम्मं अचितत्ता कामाणं ।

शुद्धो उत्तरकुरुदेवकुरुवणविवरपादचारिणो नरगणा भोगुत्तमा भोगलखवणधरा, भोगसस्सिसरीया, पसत्थ-सोमपडिपुण्णाल्लवदरसणिज्जा, सुजातसत्त्वंगसुंदरंगा, रत्तुप्पलपत्तकंतकरचरणकोमलतला, सुपइट्टियकुम्मचारु-

दण्डनायकाः-दण्डकरारः सेनापतयः स्त्रुधाधारस्थापनाधिकारिणः मन्त्रिगो-विचारकारकाः मन्त्रिगः, नीतिः सामदानमेददण्डादि-कारकालसां कुशला-प्रयीणाः । नानाप्रकारा मणयश्चन्द्रकान्ताधाः रत्नानि-कर्मकतनादीनि विपुलं-विस्तीर्णं धन-धान्यानां सञ्चयैः-निधिभिश्च समृद्धः-परिपूर्णः कोशो-भाण्डागारो येषां ते तथा । विपुलो-महत्तमां राज्यश्रियं-राज्यलक्ष्मीं अनुभूय च विक्रोशन्तः-परान् आक्रोशयन्तः, अथवा मानेन विक्राशयन्तः तथा विगतकोशाः सन्तः, तथा बलेन मत्ताः दृष्टास्सन्तः, तेऽपि तादृशा अपि प्राप्नुवन्ति मरणधर्म-परलोकं अवृत्ताः कामानां भूयो भूयो वारंवारं ।

अथ युगलिकानामपि तदेवं दर्शयति-तथा उत्तरकुरुदेवकुरुणां क्षेत्राणां यानि धनविवराणि तेषु पादचारिणः-चरणचारिणः यानाऽभावात् ये ते नरगणा-युगलिकनरा देवकुरु-उत्तरकुरुग्रहणादन्वेऽपि हेमवत्-रम्यक्-हरिषर्षैरण्यवतकादीनां ग्रहणं कृतं । भोगैः उच्यताः प्रधानास्त्वाहृशाः नराः, भोगश्रुचकानि लक्षणानि स्वस्तिकादीनि धरन्ति ते भोगलक्षणधराः, भोगैः सश्रीकाः भोगैः शोभमानाः, मश्रुत्वं-प्रतिपूर्णं सौम्यं आकृतिरूपं येषां ते, अतएव दर्शनार्हाः, ततस्सुजातं निर्मितं सर्वाङ्गेषु सुन्दरं प्रथानांगा इति पूर्व-

१ अस्मिन् दि नरो युगलिको भवेत्

चलणा, अणुपुञ्जसुसंहयगुलीया, उन्नयतणुतंपनिद्धनखा, संठितसुसिलिट्टगूढगोंका, एणीकुहविद्वतवटाणुपुञ्जि-
जंघा, समुगनिसगगूढजाणू, परवारणमत्ततुल्लचिक्कम-विलासितगती, चरतुरगसुजायगुञ्जदेसा, आइन्नहय-

वत् । पुनः कीदृशाः ? (कोपलपत्रवत् कान्तानि करवणानां हस्तपादानां तलानि येषां ते, चरग-नल-पाणि-रसना-
दन्तच्छद-लोचनान्ताः तस्यरक्ताः समाह्लादमीदा इति वचनात् । पुनः कीदृशाः ? सुप्रतिष्ठिताः-सुप्रतिष्ठावन्तः सुस्थिराः कूर्मवत्
कल्लपवत् चाररः शोभनाश्रया येषां ते तथा, अनुपूर्णेण-परिपाट्या वर्द्धमाना हीपमाना वा प्रतीतसत्यत्वेन सुसंहता वना-अविराला-
निच्छिन्ना अतुल्यो येषां ते तथा, वाचनान्तरे आनुपुञ्जीसुजायपीवरंगुलिका षाठः । पुनः कीदृशाः ? उन्नता तनयः-सुक्ष्माः
ताम्रा ताम्रवत् अरुणा स्निग्धा हागह्लागायमाना नखाः कारजा येषां ते, संस्थानविशेषतया सुस्थितौ सुस्थितौ-सुप्रतिष्ठितौ मांसलत्वात्
अनुपलक्षितौ गूढौ-गुप्तौ गुल्फौ पुंठकौ येषां ते तथा । एणी-मृगी तस्याः जह्वा तथा कुहविन्दस्वगविशेषः तथा केजाभरणं वा
वर्चवस्तन यलनस्रो-दवरकविशेषः एतानीव वृत्ते-वर्तुले अनुक्रमेण स्थूलस्थूले जह्वे येषां ते तथा, तथा एण्यो-स्नायवः कुहविन्दाः-
कुटिलकाः व्यक्ता वृष्टविशेषाः वद्वद्वृत्ता जह्वा येषां ते इत्यपि व्याख्या । समुद्गकं-सपिधानं पेटामं तद्वत् निरगतः-स्वभावतो मांस-
लत्वात् गूढं-गुप्तं अनुपलक्षिते जानुनी येषां ते तथा, चरवारणस्य-मत्तेभस्य तुल्यः-सदृशो विक्रमो-विशिष्टक्रमन्यासः-पादन्पासस्तेन
विलासिता-विलासेन युक्ता मन्थरा गति-गमनं येषां ते तथा । चरतुरगस्यैव सुजातः-सुनिम्बन्नः गुह्यदेशो-लिङ्गलक्षणोऽवयवो
येषां ते तथा, लघुगुप्तमेहना इत्यर्थः । आक्रीणो जात्यथस्तद्वत् निरुपलेयाः-पुरीपादिमलानाविलाः, प्रमुदितो-हृष्टो यो वस्तुरगः सिंहश्च

१ नलोपानी पर इति भाषा २ घुंठण इति भाषा

व्व निरुवलेवा, पमुइयवरतुरगसीहअतिरेगवद्वियकडी, गंगावत्तदाहिणावत्ततरंगभंगुर-रविकिरणबोहियविको-
 सायंत-पम्हगंभीरविगुडनाभी, साहुतसोणंदमुसुल-दप्पणनिगरियवरकणगच्छरुसरिस-वरवइरवलियमज्झा,
 उज्जुगसमसहिय-जचनणुकसिणणिद्धआदेज्ज-लडुहसूमालमउयोमराई, झसविहगमुजातपीणकुच्छी, झसोदरा,
 पम्हविगुडनाभा[संनतपासा]संततपासा, सुंदरपासा, सुजातपासा, अकरंडुयकणगरु-

ताभ्यां सकाशात् अतिरेकेण अतिशयेन वचिता-वर्चुला कटियेपां ते तथा । गङ्गाया आवर्षः-पयसां भ्रमस्तद्वत् दक्षिणावर्त्ता-तरङ्ग-
 मधुरा च रविक्रिणैर्वोधितं-विकाशीकृतं यत्पद्मं-कमलं तद्दृग्भीरा विकटा घना नाभियेपां ते एतावता निम्ना अगाधा विकाशवती
 अरोमा नाभिः । संहितं-संक्षिप्तं यत् शोणदं-दन्तकाष्ठं, मुशलं प्रसिद्धं, दर्पणगण्डो-दर्पणहस्तः निगरियत्ति-निगरिका-मूया तथा
 शोधितं यत् वरं-प्रधानं कनकं तस्य यः त्सरुः-खङ्गादियुष्टिः एतेपां द्वन्द्वः तै सदृशो यः वरवज्रवत् वलितः-धाम्भो मध्यो-मध्यभागो येपां
 ते तथा । ऋजुकानां-अवक्राणां समानां आयामादिप्रमाणतः संहतानां घनानां सहजतस्तनूनां-झङ्गमाणां कृष्णानां खिग्धानां आदेयानां
 प्रशस्यानां सौभाग्यवतां वा लडहानां प्रलम्बानां सुकुमालानां-कोमलानां कमलवत् मृदुकानां रोम्भां-तनूरुहाणां राज्ञिः-श्रेणियेपां ते-
 तथा । झपविहगयोरिव-मत्स्यपक्षिणोरिव सुजातो पीनो कुक्षी-पार्श्वप्रदेशो येपां ते तथा । झपवत्-मत्स्यवत् उदरं येपां ते तथा, पद्मवत्
 विकटा नाभियेपां ते इदं विशेषणं न पौनरुक्त्यं पूर्वोक्तविशेषणस्य बाहुल्येनपाठात् । सन्नतौ-अधो नमन्तौ पार्श्वौ प्रतीतौ येपां ते तथा,
 संगतपार्श्वौ-युक्तपार्श्वौ, अत एव मिलितं-सुघटितपार्श्वौ, सुन्दरपार्श्वौ-शोभनपार्श्वौ, सुजातपार्श्वौ-पार्श्वगुणोपेतत्वात्, मितौ-मानोपेतौ

यगनिम्मलसुजाय निरुवहयदेहधारी, कणगसिलातलपसत्थसमतल-उवइयविच्छिन्नपिहुलवच्छा, जुयसंनिभंपी-
णरइयपीयर-पउट्टसंठियसुसिल्लिविसिल्लट्टसुनिचित-घणथिरसुचद्वसंधी, पुरवरवरफलिवट्टियसुया, सुयईस-
रविपुलभोगआयाण-फलउच्छददीहवाह, रत्ततलोवतिय-मउपमसलसुजायलक्खणपसत्थ-अच्छिहजालपाणी

मात्रिकौ प्रमाणयुक्तौ तथा मितौ दीर्घन्वेन मात्रिकौ-पंशुलिकादिभिः चउसट्टि पिट्टिकरंडया इत्यादिवचनात् पीनौ-पुष्टौ रचितौ
कृतौ निर्माणनाम्ना षाधौं येषां ते तथा, अथवा मितौ मात्रिकौ एकार्थो शब्दो इति अथवा तितौ षाधौं येषां ते तथा । पुनः कीदृशाः ? अक्र-
रण्डुकं मांसोपनितत्वेन अविद्यमानशृणुषाधौं स्थिकिरुसं यथा भवति तद्वत् तथा कनकरुचकं-खर्णाभरणं तद्वत् निर्मलं निरुपहतं रोगादि
भित्तुपटुतं यत् देहं-शरीरं तं धारयति ते तथा । कनकशिलतलमिव प्रशस्तं प्रधानं समतलं-अविषमरूपं उपचितं मांसलं विस्तीर्णं-
विशालं पृथुलं गोपुरकपाटवत् वक्षो हृदयं येषां ते तथा । युगं-शकटाङ्गं तत् संनिभौ युसदृशौ पीनौ-मांसेन पुष्टौ रतितौ-रमणीयौ
पीवगौ-महान्तौ प्रकोष्ठौ कलाचिकादेशौ तथा संस्थिता-विशेषसंस्थानवन्तः, सुश्लिष्टाः सुघटिता लघा-मनोद्भाः सुष्टु निचिता-घना नि
षिडाः स्थिरा मिथलाः सुवद्वा यथात्रादिभिः सुवद्वाः सन्धयोऽस्थिसन्धानानि येषां ते । पुरवर-फलिवहनगद्दारपरिवद्द्वारागलावत् चतुलौ-
पृत्तौ ध्रुवौ-बाहू येषां ते तथा । भुजगेधराः-सर्पस्वामिनो शेषनागादयः तेषां यो विपुलो-महान् विस्तीर्णो यो भोगः-शरीरं कायस्तद्वत्
आदेयो रम्यो यः परियार्जला उच्छृद्धत्ति स्वस्यानादवक्षितो-निष्कासितस्तद्वदीर्घो बाहूयेषां ते तथा । रक्तं तात्रं तलं अधोभागो यस्मिन्
तादृशो उपचितौ-मांसेन पुष्टौ मृदुकौ-कीमलौ मांसलौ सुजातौ सुनिष्पन्नौ लक्षणाणि स्वस्तिकादीनि तैः कृत्वा प्रशस्तौ शोभनौ अच्छि-

१ कलाप भाषा

अथर्मद्वारे
माण्डलिक
देवकुरुत्तर
वर्णने
सू-१५

॥७९॥

मत्र व्याक-
रण ज्ञान-
वि० प्रनिः

॥७९॥

पीवरसुजायकोमलवरंगुली, तंचतलिणसुइरुइलनिद्धनकखा, निद्धपाणिलेहा, चंद्रपाणिलेहा, सूरपाणिलेहा, संब-
पाणिलेहा, चक्रपाणिलेहा, दिसासोवत्थियपाणिलेहा, रचिससिंखवरचक्रदिसासोवत्थियविभत्तसुविरइयपा-
णिलेहा, वरमहिस-वराह-सीह-सदूल-रिसह-नागवरपडिपुन्नविउललंधा, चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिस-
ग्गीवा, अवट्टियसुविभत्तचित्तमंसू, उवचियमंसलपसत्थसदूलचिपुलहणुया, ओयचियसिलप्पवालचियफल-

द्रौ अविरलांगुलिससुदायौ पाणी-हस्तौ येषां ते तथा । पीवराः-पुष्टाः सुजाताः-सुनिष्पन्नाः कोमला-मृदुला वराः-प्रधाना अङ्गुलयो
येषां ते तथा । ताम्रा-अरुणाः तलिनाः-ब्रह्माः शूचयो-निर्मला रुचिराः-दीप्ताः स्निग्धास्तेजस्विनो नखा येषां ते, स्निग्धा-अरुक्षाः
हस्तरेखा येषां ते, चन्द्रवत् अविपमा हस्तरेखा येषां ते, सूर्यकिरणवत् झगझगायमाना पाणिरेखा येषां ते, शङ्खवत् उन्नते पाणिरेखे
येषां ते, चक्रवत् धृत्ता पाणिरेखा येषां ते तथा, दिक्स्वस्तिको दक्षिणावर्त्त इत्यर्थः तद्वत् कररेखा येषां ते, रविः-सूर्यः शशी-चन्द्रः
शङ्खः-कम्बुः वरं-प्रधानं चक्रं दक्षिणावर्त्तो दिग्स्वस्तिकः विभक्ताः-विरचिताः सुविरचिता-सुनिर्मिता पाणिरेखा येषां ते । वरा
ये महिषाः-यमवाहनाः वराहाः-शूकराः सिंहाः शार्दूलाः-व्याघ्रविशेषाः ऋषभाः-शृपभाः नागाः-गजवराः प्रधानहस्तिनः तद्वत्
प्रतिपूर्णां विपुलः-विस्तीर्णः स्कन्धो येषां ते तथा, चत्वार्यङ्गुलानि सुष्ठु प्रमाणं यस्याः, कम्बुवरेण च-प्रधानशङ्खेन सदृशीः उन्नतत्वा-
वलयोगाभ्यां समाना ग्रीवा-कण्ठो येषां ते तथा, अवस्थितानि-न हीयमानानि वर्द्धमानानि सुविभक्तानि-विविक्तानि विचित्राणि च
शोभयाद्भूतभूतानि स्मश्रूणि-कूर्चकेशा येषां ते तथा, उपचितं-मांसलं प्रशस्तं शार्दूलस्येव विपुलं हनुः-चिबुकं येषां ते तथा ।

संनिभाधरोद्गा, पंडुरससिसकलविमल-संख-गोखीर-फेण-कुंद-दगरयमुणालिया धवलदंतसेढी, अखंडदंता, अप्फुडियदंता, अचिरलदंता, सुणिद्धदंता, सुजायदंता, एतदंतसेढिव्व अणेगदंता, हुयवहनिद्धंत-धोयतत्तव-णिज्जरत्ततला, तालुजीहा, गरुलायतउज्जुतुंगनासा, अवदालियपोंदरीयनयणा, कोकासियधवलपत्तलच्छा, आ-णाभियन्यावरुइल-किण्हभराजि-संठियसंगयायसुजायभुमगा, अल्लीणपमाणजुत्तसवणा, सुसवणा पीणमं-

पुनः कीदृशाः ? उपचिता-मांसला शिलाप्रवालं-विद्रुमं विम्बफलं-गोल्दाफलं तद्वत् सन्निभाः-सदृशाः अधरोद्गा रक्तत्वेन दन्तच्छद्रा येषां ते, तथा पुनः कीदृशाः ? पाण्डुरं यत् शशिशकलं-चन्द्रखण्डं तद्वत् विमलं शंखवद् गोशीरफेनवत् कुन्दपुष्पवत् दक-रज्जोवत् मृणालिका-यन्त्रिनीपत्रलज्जलविन्दुवत् धवला दन्तश्रेणियेषां ते तथा, अखण्डाः परिपूर्णः दन्ताः येषां ते, अस्फुटिता राजि-रहिता दशना येषां ते, अचिरला घना दन्ता येषां ते तथा, स्निग्धदन्ता-अरुक्षदन्ता, सुजात-सुनिर्मितदन्ताः इत्येत्येक्ष्यते एकदन्त-श्रेणिवत् संवद्धाः अनेकदन्ता अपि द्वात्रिंशद्दशना अपि एकदन्तवत् दृश्यन्ते । पुनः कीदृशाः ? हुतं वहतीति हुतवहो-वह्निस्तेन यत् निर्धृतं-धमितं तदेव मलापनयेन धौतं शालितं तप्तं तापितं यत् तपनीयं सुवर्णं तद्वत् रक्ततलं लोहितरूपं तलं तादृशं तालु जिह्वा येषां ते तथा । गरुडस्येव आयता-दीर्घा ऋज्वी-सरला तुङ्गा-उन्नता नासा येषां ते तथा, अवदालितं-विकसितं यत्पुण्डरीकं-धवलकमलं तद्वत् नयने-अक्षिणी येषां ते तथा, कोकासिते श्रेणुदिते धवले पत्रले-पक्ष्मणी तद्वती इक्षणे येषां ते तथा, आ ईषत् आनामितं-वालितं यत् चापं-धनुः तद्वत् रुचिरे शोभने कृष्णा-श्यामा अग्रराजिसंस्थिते-कृष्णाश्रेणिवत् संस्थितकालमेघलेखात् संगते आयते सुनिम्बने ध्रुवी येषां ते तथा, श्रमरौ आलीनौ-स्त्वब्धौ प्रमाणयुक्तौ श्रेणूलनवत् श्रवणौ-कर्णौ येषां ते तथा, सुष्ठु

सलकवोलदेसभागा, अचिरुगगययालचंदसंठियमहानिलाडा, उडुवतिरिव पडिनुन्नसोमवयणा, छत्तागारुत्तमं-
 गदेसा, घणनिचियसुंद्धलकवणुन्नय-कूडागारनिभपिंडियंगसिरा, हुयवहनिद्धंतधोयतत्तवणिज्जरत्तकेसंत-
 केसभूमी, सामलीपोडघणनिचियछोडियमिउविसतपसत्थसुहुमलकवणसुगंधिसुंदरसुयमोयगभिगनीलकज्ज-
 ल-पहट्टभमरगणनिद्धनिगुंयनिचिय-कुंचियपयाहिणावत्तमुद्धसिरया, सुजातसुविभत्तसंगयंगा, लकवणवंच-
 ज-

श्रयणं-शब्दोपलम्भनं येषां ते, पीनमांसलकपोलदेशभागाः पुष्टकपोलगल्लत्परभागाः, अचिरोद्गतस्य नवचन्द्रस्य यत् संस्थानं
 तद्वत् महान् खलाटं भालं येषां ते अष्टमीशशिमण्डलसदृशभाला इत्यर्थः, उडुपतिथन्द्रस्तद्वत्परिपूर्णं सौम्यवदनं येषां ते तथा, छत्रा-
 कारोचमांगदेशाः उष्णीपोन्नतत्वेन उन्नतशिरसः, घनो-लोहमुदुगरस्तद्वन्नविडं-निचितं सुबद्धं स्नायुभिः लक्षणोन्नतं-महालक्षणं कूटं-
 कूटाकारनिभं-सशिलरभवनतुल्यं पिण्डिकेव वर्तेलत्वेन पिण्डिकायमानं अग्रशिरः शिरोग्रं येषां ते तथा । हूतवहनिर्धूतधौतं तप्तं यत्
 तपनीयं-रक्तसुवर्णं तद्वत् रक्ता-लोहिता केसंतचि-केशभूमिः-मस्तकत्वग् येषां ते तथा । शाल्मलिर्धृश्वविशेषः तस्य पौण्डं-फलं घनं-
 निचितं-अत्यर्थं निविडं छोटितं घट्टितं तद्वत् मृदवः-सुकुमारा विशदा-विस्पटाः प्रशस्ता-माङ्गल्याः सूक्ष्माः-श्लथणाः लक्षणवन्तः
 सुगन्धयः सदृद्रव्येण वासिता इव सद्गन्धाः, सुंदराः-शोभनाः शुजमोचको-रत्नविशेषस्तद्वत् भृङ्गः-श्यामभ्रमरः कीटकविशेषः,
 नीलो-रत्नविशेषः, कञ्जलमिव कञ्जलं अञ्जनं प्रहृष्टो यो अमरगणः-अमृदितमत्तमधुकरनिकरस्तेषां गगः-समुदयस्तद्वत्कान्तयः स्निग्धा
 निहूरग्धाः-समूहास्तादृशा निचिता-भृताः कुञ्चिताः-चक्राः प्रदक्षिणावर्त्ताः तत्सदृशाः मूर्द्धजाः-शिरसिजाः केशा येषां ते तथा ।

१ भोगोडिया इति भाषा २ नीलक इति भाषा ३ चीटलीया इति भाषा

णगुणोवधेया, पसत्थयत्तीसलक्षवणधरा, हंसस्तरा, कुंचस्तरा, हुंडुभिस्तरा, सीहस्तरा, उज्ज(ओघ)सरा, मेघसरा,
सुस्तरा, सुसरनिग्धोसा, वज्ररिसहनारायसंधपणा, समचउरंससंटाणसंठिया, छायाउज्जोविंगमंगा छवी [पस-
त्थच्छवी]निरातंका, कंकगहणी, कयोतपविसपरिणामा, सउणिपोसपिट्टंतरोरुपरिणया, पउमुण्णलसंसिगंगुस्सा-

सुजात-सुविभक्तसङ्गताङ्गाः । लक्षणव्यञ्जनगुणोपेताः द्वाविंशल्लक्षणधराः, हंसस्वेव स्वरः-शब्दो येषां ते तथा स्निग्धत्वात्,
क्रौञ्चस्वेव स्वराः-सूक्ष्मसुदुत्वात्, हुंडुभिवत्-स्वरा गभीरत्वात्, सिंहस्वरा-निरन्तरताद्गुभावशब्दा न तु खल्वत् हीनशब्दाः । ओघ-
स्वरा अत्रुटिताः शब्दाः, मेघवत्स्वराः, सुस्वराः कर्णयोः सुखत्वात् सुस्वरो आदेयः निर्बोपः शब्दो येषां ते तथा, वज्रर्षभनाराचसंहननं
अस्थनिचयो येषां ते तथा । तत्र "रिपहो उ होइ पटो वज्जं पुण कीलिया वियाणाहि, उभओ मक्कड्ढबंधो नारायं तं
वियाणाहि ॥१॥ समचतुरस्ससंस्थानसंस्थिताः तत्र उर्ध्व अधःकाययोः अंसज्जान्वोदक्षिणतो वामतो वा दक्षिणे, पर्यस्तिका निला-
डभागे समत्वं चतुरस्समुच्यते, छापया-कान्त्या उद्योतितान्निषेपाङ्गाः, छात्रिचि-प्रशस्तत्वचः, निरातङ्काः-नीरोगाः, कङ्कस्य-पक्षिविशेष-
स्येच आह्वाराग्रहणं येषां ते अल्पाहारेण सन्तुष्टा इत्यर्थः । कपोतानां-पक्षिविशेषाणां परिणामो इति प्रतिश्रुतियेषां ते साशंका एव वचन्ते
मन्दकपायत्वात्, शकुनिः-पक्षिणीस्त्रि तस्याः पोसंति-आपनमार्गं तद्वत् पुरीपोत्सर्गे निर्लेपा इत्यर्थः, पृष्टं अन्तरं पार्श्वदेशं उरु च लङ्घा-
स्तेषु परिणताः-परिपक्वा इत्यर्थः । पद्मं-कमलं उत्पलं-नीलोत्पलं तत्सदृशो-गन्धो यस्य स तथा तेन श्वासेन सुरभि-सुगन्धि वदनं

१ क्रमस्तु भवति पटो वज्जं पुनः किलिकं विजानतीहि ॥१॥ २ ०स्यैव प्रहणी गुदा-
शयो नीरोगवर्चस्कृता येषां ते तथा अथवा ३ अह्वार परिणति येषां ते तथा कपोतानां हि पापणा अपि जीर्यन्ति.

ससुरभिययणा, अणुलोमयाउवेगा, अवदायनिद्धकाला, विग्गहियउन्नयकुच्छी, अमयरसफलाहारा, तिगाउय-
समूसिया, तिपलिओवमट्टितीका, तिन्नि य पलिओवमाइं परमाउं पालयित्ता तेवि उवणमंनि मरणधम्मं अवि-
त्तिता कामाणं ।

पमयाचि य तेसि होंति सोग्गमा सुजायसव्वंगसुंदरीओ पहाणमहिलागुणेहिं जुत्ता, अतिकंतविसप्पमाणम-
उयसुकुमालकुम्मसंठियविसिट्ठयलणा, उज्जुमउयपीवरसुसाहंतगुलीओ, अब्भुन्नतरतिततल्लिणंतंयसुइनिद्धनला,
येपां ते तथा । अनुलोमो-अनुकूलो मनोज्ञ इत्यर्थः वायुवेगः शरीरसमीरणजवो येपां ते तथा, अवदाता-गौराः स्निग्धकेशा इयाममू-
र्द्धजाः विग्रहं-शरीरं तस्यानुरूपो विग्रहिको उन्नतो तुङ्गो पीनो कुक्षी उदरदेशो येपां ते तथा, अमृतस्यैव रसो येपां ते तानि फलान्या-
हसो येपां ते तथा, त्रिगव्यूतसमुच्छ्रिता तथा ता उन्नताः, त्रिपल्योपमस्थितिकाः-त्रिणि पल्योपमानि परमं आयुर्जीवितं पालयित्वा
एतादृशाः युगलिकनराः, ते अपि समुच्चयार्थे प्राप्नुवन्ति मरणधर्मं, अरुग्नाः कामानां ।

प्रमदा अपि-स्त्रियोऽपि तेषां भवन्ति ता अपि क्रीदृश्यः यानि विशेषानि वज्ररूपभनाराचसंघयणादीनि तान्यपि तथैव परं तासु
श्यामासु स्त्रीषु याः सर्वाङ्गतोन्दर्यभाजः, प्रधानमहिलागुणैर्युक्ताश्चतुःषष्टिकलादिभिर्वा हायभावविलासविभ्रमादिभिः

लीला-विलासो विच्छित्तिचिन्वोकः किल किञ्चितं । मोट्टायितं कुट्टमितं ललितं विहृतं तथा ॥१॥ विभ्रमश्चे-
त्यलङ्काराः स्त्रीणां स्वाभाविका दश इत्यादि ग्रन्थान्तराद् ज्ञेयाः । अतिक्रान्तौ-अतिरमणीयौ विशिष्टस्वप्नमाणौ अथवा विसर्पन्तौ
संचरन्तौ-मृद्नां वस्तूनां मध्ये अपि अतिसुकुमालौ कूर्मवत् उन्नतत्वेन संस्थितौ विशिष्टौ मनोज्ञौ चलनौ पादौ यासां ताः तथा ।

रोमरद्वियवद्वसंठियअजहन्नपसत्थलक्खण-अकोप्पजंघजुयला, सुणिम्मिमतसुनिगूढजाणू-मंसलपसत्थसुबद्धसंधी,
कयलीधंभातिरेकसंठिय-निव्वणसुकुमालमउयकोमल-अविरलसमसहितसुजायवट्टमाणपीवरनिरन्तरोरू अ-
ट्टाययवीइपट्टसंठियपसत्थविच्छिन्नपिड्डलसोणी, वयणायामप्पमाणट्टुगुणिय-विसालमंसलसुबद्धजहणवरधा-
रिणीओ, वज्जविराइयपसत्थलक्खणनिरोदरीओ, तिवलिवलियतणुनमियमड्डिज्जाओ, उच्चुयसमसहिय-जच्च-

ऋजवः-सरलाः-कोमलाः-पीवराः-पुष्टाः-अविरलाः-घनाः-सुसंहता-अङ्गुलयः-पादाङ्गुलयो यासां ताः तथा, अभिव्याप्य उन्नता
रतिदाः-सुखदा रचिता वा तलिनाः-प्रतलाः-ताम्रा-आरक्ताः, शूचयः-यवित्राः, स्निग्धाः-नखाः-अङ्गुलीषु यासां ताः । तथा रोम-
रहितं छत्रवत् संस्थितं उन्नतं वर्जुलं अजवन्यं एतावता उन्नतं-प्रशस्तं लक्षणप्रधानमाङ्गुल्यचिन्हं यस्मिन् तत् । अकोप्यं-अद्वेष्यं
दृश्यजनानां रमणीयजङ्गल्युपलं उन्नतं यासां तास्तथा । सुनिर्मितौ-सुन्यस्तौ-निगूढौ-गुप्तौ जन्तौ मांसलौ-मांसोपचितौ-प्रशस्तौ
सुबद्धौ स्नायुभिः सन्धी-सन्धाने यासां तास्तथा । कदलीस्तम्भादपि अतिरेकेण-अतिशयेन संस्थिते-सम्यक्तया स्थिते-
स्यापिते निर्घणे-त्रणरहिते अच्छिद्रे सुकुमालमृदुकोमले अत्यर्थं अविरले-परस्परं मिलिते समे-प्रमाणसहिते तुल्ये वर्जुले-
नोपुच्छाकारवत् वृत्तानुपूर्वे पीवरे निरन्तरे निर्विशेषे उरू उपरितनजङ्घे यासां तास्तथा । अष्टापदस्य-द्यूतविशेषस्य वीचयस्त-
रङ्गाः पाशना-कर्पगर्हर्पातिरेकी रेखा तत्प्रधानं यत्फलकं-यद्दकं वत् संस्थिता प्रशस्ता विस्तीर्णा श्रोणिः-कटी यासां तास्तथा ।
वदनायामप्रमाणस्य गुल्लदीर्घत्वस्य यत्प्रमाणं ततो द्विगुणितं चतुर्विंशत्यङ्गुलमित्यर्थः, विशालं विस्तीर्णं मांसलं-सुबद्धं उपचितं श्लथं यत्
जघनं कटेऽग्रभागस्तं धारयति ताः । वज्रमध्यवत् विराजितं-शोभमानं प्रशस्तं लक्षणं निरुद्धं-क्षामं उद्धरं यासां तास्ताः, त्रियुभिर्ब-

तणुकसिणनिद्ध-आदेज्जलडहसुकुमालमउयसुविभत्तरोमराजीओ, गंगावत्तगपदाहिणावत्ततरंगभंग-रविकि-
रणतरुणयोधितआकोसायंत-पउमगंभीरविगडनाभा, अणुभडपसत्थसुजातपीणकुच्छी, सन्नतपासा, सुजात-
पासा, संगतपासा, मियमायियपीणरतितपासा, अकरंडुयकणगरुग-निम्मलसुजायनिरुवहयगायलट्टी, कंचण-
कलसपमाणसमसहियलट्ट-बुचूयआमेलगजमलजुयलचट्टिय-पओहराओ सुयंगअणुपुव्वतणुयगोपुच्छवट्ट-सम-

लिभिधिलसितं तनुकं-कृशं नमितं तं मध्यं-मध्यभागो यासां ताः, ऋजुकानां-अंबकाणां समानां-तुल्यानां [संहितानां अघिरलानां]
जात्यानां-स्वभावजानां तनूनां-छरुमाणां कृष्णानां-कालानां सिग्गानां-कान्तानां आदेयानां-श्लाघ्यानां रम्याणां लडहडानां ललि-
तानां सुकुमालानां-मृदूनां कीमलानां सुविभक्तानां यथास्थानशोभितानां रोम्भां रत्तिः पद्धतियासां तास्तथा । गङ्गावत्तदक्षिणावत्त-
रज्यद्रुजा यासां तास्तथा तादृश्यः ? पुनः कीदृश्यः ? रविकिरणैस्तरुणं नवीनं बोधितं विक्राशीकृतं आंकोशाथितं [विमुकुलीभूतं] अङ्कु-
शलीभूतं यत् पद्मं तद्वत् गम्भीरा-विकटा नाभियासां ताः । अनुद्धटावनुल्बणौ-अवटतुल्यौ प्रशस्तौ-सुजातौ पीनौ-उपचितौ कुक्षी यासां
तास्तथा सन्नतपार्थाः, सुजातपार्थाः, संगतपार्थाः, सर्वाणि विशेषणानि पूर्वव्याख्यातानि, सामितौ अर्द्धनामितौ मात्राप्रमाणोपेतौ रतितौ
पीनौ पार्था यासां ताः, अथवा साम्यं इतौ सामितौ अत एव मात्राप्रमाणोपेतौ अकरण्डुकं-स्वभावतो निर्मलं-धीतं यत् कनकं तस्य रुचक
आमरणविशेषः, तद्वत् निर्मला-रजोरहिता सुजाता-सुनिर्मिता निरुपहता रोगादिभिरनुपहता काया शरीरस्य लष्टिः-गात्रविशेषा यासां
ताः । काश्चनस्य ये कलशा-कुम्भास्तद्वद् प्रमाणावृत्तत्वेनोन्नताः समाः तुल्यास्तेषु संहितं-युक्तं लष्टं-प्रधानं यत् बुचुकं स्तनविटकं
यस्मिन् तादृशं [तादृशौ] आमेलकौ-स्तनशिखरे मेलकौ यमलयुगलौ युग्मजाताविव युगलौ वृचौ-वर्चुलौ वर्द्धितौ पयोथरौ स्तनौ यासां

सद्दियनमिषादेज्जलडहवाहा, तंवनहा, मंसलमगाहत्या, कोमलपीचरवरंगुलीया, निद्रपाणिलेहा, ससिसूरसंख-
यक्यरसोत्थियविभत्तसुविरइयपाणिलेहा, पीणुण्णयकक्खवत्थिप्पदेस-पडिपुन्नगलकवोला, चउरंगुलसुप्पमाण-
कंबुवरसरिसगीवा, मंसलसंठियपसत्थहणुया, कालिमप्पफण्णगासपीवरपलंबकुंचितवराधरा, सुंदरोत्तरोट्टा, द-
धिदगारयकुंदचंदवासंतिमउल-अच्छिद्धिमलदसणा, रत्तुप्पलपउमपत्तसुक्कुमालतालुजीहा, कणवीरमुउलऽकुडि-

ताः । धुजंगवत्-नागवत् आनुपूर्वेण-क्रमेण ब्रह्मसौ गोपुच्छवद्बृचौ समौ-तुल्यौ मध्यकायापक्षया विरलौ नमितौ-नम्रौ आदेयो-सुभगौ
लडहौ-ललितौ बाहू-भुजौ यासां वासां ताः, ताप्रनखाः रक्तकरजाः यासां ताः, मांसलप्रहस्ताः, कोमलपीचरराजुलीकाः, स्निग्धक-
ररेखाः, शशिशूर्यशह्वचक्रप्रधानस्यास्तिकविभक्त-सुरचितपाणिरेखाः-सर्वेषामाकारभावत्वात्, पीनोन्नते कक्षे-भुजमूले वस्तिप्रदेशश्च
यासां ताः, वस्तिप्रदेशश्च गुह्यप्रदेशमपि पीनोन्नतमिति शेषः, मतिपूर्णकपोलाः-गोलकपोला गल्लत्परभागो यासां ताः । चतुरङ्गुलसुप्र-
माणाः वरकम्बुवत् प्रधानशह्ववत् ग्रीवा क्रन्धरा यासां ताः । मांसला-उपचिता संस्थिता-स्थिरा प्रशस्ता हनुका-चिबुका यासां ताः ।
दाडिमविकसितपुष्पकाशो रक्तपुष्पसन्निभा पीत्रा-पुष्टा इषत् लम्ब्यमानः उन्नतत्वेन अग्रे प्रतलः कुञ्चितो नम्रत्वेन ईषन्न-
मितो वरः-प्रधानो अथो-अधस्तनो दन्तच्छदो यासां ताः । सुन्दरः उच्च उपरितन ओष्ठो दन्तवसनं यासां ताः, दधिस्तिमितं
दुग्धं दकरजः पत्रस्थितजलविन्दवो वा दकं जडं रजतं रूप्यं कुन्दः-पुष्पविक्षेपः चन्द्रः-शशी वासनिका-वनस्पतिवृष्टीविशेषस्तस्य
सुकुलं-कोरकं तद्वत् अन्धित्रा-अविरला निर्मलाः दशना-दन्ता यासां ताः । रक्तोत्पलपद्मपत्रवत् सुकुमालः तालु ककुदं जिह्वा-रसना
यासां ताः । करवीर-कुडूमलवत् अकुटिला-अवक्रा अन्तः अभ्युन्नता उत्तरोत्तरभागेन क्रञ्जुकाः सरला तुङ्गा उन्नता नासा यासां ताः,

लञ्जुत्तुंगनासा, सारदनवकमलकुमुत-कुवलयदलनिगरसरिसलकल्वणपसत्थ-अजिम्हकंतनयणा, आ-
नामियचावरुइलकिणहभराइसंगय-सुजायतणुकस्त्रिणनिद्धसुमगा, अल्लीणपमाणजुत्तसवणा, सुस्सवणा, पीण-
मट्टगंडलेहा, चउरंगुलविसालसमनिलाडा, कोमुदिरयणिकरविमलपडिपुन्नसोमवदणा, छत्तुन्नयउत्तमंगा, अक-
विलसुसिणिद्धदीहसिरया, छत्त-ज्झय-जूय-थूभ-दामिणि-कमंडलु-कलस-वावि-सोत्थिय-पडाग-जव-म-
च्छ-कुम्म-रथ-वरमकर-ज्झय-अंक-थाल-अंकुस-अट्टावय-सुपइट्ट-अमर-सिरियाभिसेय-तोरण-मेइणि-उद-

यथा-नासा तथाऽऽर्जवमिति वचनात् । शरदि भवं शरदं यन्नवं कमलं सूर्यविकाशि कुमुदं चन्द्रवोधि कुवलयं-नीलोत्पलं एतेषां
यो दलनिकरः पत्रसमुदायस्तत् सदृशैः ? पुनः किलक्षणैः प्रशस्ते अजिह्वे अकुटिले-अमन्दे निर्मले रम्ये नयने-लोचने यासां तास्तथा ।
आनामितं यत् चापो-धनुः तद्वत् रुचिरे कृष्णाभ्राज्या सह संगते अनुगते, सुजाते तन्वी कृष्णे-श्यामे स्निग्धे श्रुवौ यासां तास्तथा ।
आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः पूर्ववत् शोभनश्रवणं शब्दग्रहणं यासां ताः, पीनाः-पृष्टाः शुद्धा गण्डरेखा यासां तास्तथा । चतुरङ्गुलप्रमाणं
विस्तीर्णं सममधिपमं निलाटं ललाटं यासां ताः । कौमुदी-कार्तिकी चन्द्रगोलिकायुक्तो यो रजनिकरश्चन्द्रस्तद्वत् निर्मलं मलरहितं
प्रतिपूर्णवर्तुलं सौम्यं दृश्यजनाह्लादकत्वेन वदनं मुखं यासां तास्तथा । छत्रोन्नतवत् उचमाङ्ग-मस्तकं यासां तास्तथा, अक्रपिलाः
कपिलाः पिंगला न, सुस्निग्धाः दीर्घाः शिरोजाः-केशा येषां ते तथा । छत्रं १ ध्वजः २ यूपो यज्ञस्तम्भः ३ स्तूपः ४ दामिनीति रूढि-
गम्यं ५ कमण्डलुः ६ कलशः ७ वापी ८ स्वस्तिकः ९ पताका १० यवो ११ मत्स्यः १२ कूर्मः-कच्छपः १३ प्रधानरथः १४ मक-

१ स्नेहालां भाया २ धुम इति भाषा

धिवर-पवर-भचण-गिरिवर-वरायंससल्लियगय-उस-म-सीह-चामर-पसस्थयत्तीसलकवणधरीओ, हंससरित्थ-
गतीओ, कोइलमहुरगिराओ, कंता, सच्चरस अणुमयाओ, ववगययलिपलितवंगदुब्बन्न-वाधिदोहृगसोयसुक्काओ,
उद्यत्तेण य नराण थोचूणमूसियाओ, सिंगारागारचारुवेसाओ, सुंदरथणजहृणवयणकरचरणयणा, लावन्नरुव-
जोव्वणगुणोववेया, नंदणवणविचरचारिणीओ व्व अच्छराओ उत्तरकुरुमाणुसच्छराओ अच्छेरगपेच्छणिज्जि-

रध्वजः-कामदेवः १५ वज्र-अंको रूढिगम्यः १६ स्थालः १७ अङ्गुलः १८ अष्टापदो घृतफलकं १९ सुप्रतिष्टकं-स्थापनकं २० अमरो-
देवः २१ मयूरः २२ श्रिया अभिषेको लक्ष्म्यभिषेकः २३ तोरणं २४ मेदिनी-पृथ्वी २५ उदधिः-समुद्रः २६ प्रवरं प्रधानं भवनं
२७ गिरिवरोद्भिः २८ वर आदर्शो दर्षणः २९ सुललितो-लीलावान् यो गजः दृग्भः ३० विहः ३१ चामरः ३२ एतानि द्वात्रिं-
शन्मिवानि प्रशस्त्रानि लक्षणानि धारयन्ति ताः । हंससदृशा गवियंसां ताल्पथा, कोकिलवत् मधुरा मिष्टा गिरो यासां ताः, कान्ताः
कमनीयाः, सर्वस्य जनस्य अनुमता अभिमताः, व्यपगता-नष्टावली त्वग् श्लोकरूपा, पलितं-केवधवलित्वं व्यङ्गं-अङ्गहीनता दुर्घण्यं
शरीरम्लानता, व्याधिः शरीरव्यथादौर्भाग्यं, शोकं गतवस्तुस्येदः तै रहिता युक्ता यासां ताः । उच्चत्वेन नराणां-पुरुषाणां श्लोकानुमुच्छ्रिताः
किञ्चित् न्यूनत्रिगव्युतोच्छ्रिता इत्यर्थः, संघयणं संठाणं उच्चत्वं कुलगरोहिं सममिति वचनात् । वृद्धारस्य रसविशेषस्य आगार-
मिव आगारं-गृहं तद्वचारूपेण-रम्यनेपथ्याः, तथा सुन्दराणि शोभनानि प्रशस्त्रानि सुन्दराणि स्तन-जघन-वदन-कर-चरण-नय-
नानि यासां ताल्पथा, तथा वचनेन लावण्येन रूपेणकारविशेषेण-नवयौवनेन गुणैरौदार्यादिभिस्तैः उपेता-युक्ता यास्ताः । नन्दनयन-

१ लीलरिया इति भाषा

गाओ निद्रि य पलिओयमाइं परमाइं पालयित्ता ताओऽवि उयणमंति मरणधम्मं अचित्तिता कामाणं (सू० १५)
 मेहुणसत्तासंपगिद्धा य मोहभरिया सत्थेहिं दणंति एकमेकं विसयविस उदारपरदारेहिं, हम्मंति
 विमुणिया धणनासं मयगविप्पणासं च पाउणंति, परस्स दाराओ जे अविरया मेहुणसत्तासंपगिद्धा य मोह-

विरत्तारिण्य इव अप्परसो-द्वयस्त्रय नन्दनयनं मेरोद्वितीययनं तत्र क्रीडनशीलाया अप्सरसस्तद्वत्, उचरत्कुरु मनुष्यरूपा अप्सरसः,
 आशयंमिष अद्भुतमिति प्रेधतया अवलोकमानाः सन्त्यः सर्वेषामाशयंकर्यः, त्रीणि पत्न्योपमान्यायुः परमं परिपालय, तादृशः अपि
 मरणधमं प्राप्नुवन्ति यतः—

तिग्गंनो मानयाः देवाः, केचित् कान्तानुचिन्तनं । मरणेऽपि न मुञ्चन्ति सद्योगं योगिनो यथा ॥१॥

अत्राः गन्तः कामभोगानामिति एवावता प्रन्थेन अत्रलयास्त्रिणो दक्षिताः, अथ यथा क्रियते कृतं सत् यत्फलं ददाति इति द्वार-
 दयं दग्गयन्नाह-

मंभुनसंजायां संप्रगृद्धाः सन्तः कामरागापद्रुता मोहभृताः अज्ञानपूरिताः शस्त्रैः कृत्वा घ्नन्ति, एकमेकंति परस्परेण विषयविषय-
 नमन्नात् तथा विषयाः-अन्दादयंस्तदेव विषं तद्व्यात् उदाराः-उत्कटाः परकीयदारान् प्रति प्रवृत्ताः हिंस्रन्ति-हृन्त्यन्ते विशेषेण श्रुता-
 विज्ञाणासंती धननाशं स्वजननाशं प्राप्नुवन्ति स्वयं, तथा सन्नः सकाशात् अन्येणामपि कुर्वन्ति, ये परदारोभ्यो अविरता-अविरमण-
 शीलः मंभुनसंजासंप्रगृद्धाः सन्तः मोहभृताश्च । अध्याः, गजाः, गावो, महिष्यः, मृगाश्च मासयन्ति परस्परं एवकमेकं अन्योऽन्यं मनुज-

१. उगिण्णु, धमरे पत्तारेदि क्र० प्रतो

भरिया अस्सा हत्थी गवा य महिसा मिगा य मारैति एक्कमेकं, मणुयगणा वानरा य पक्खी य विरुञ्जति,
मित्ताणि खिप्पं भवंति सत्तू समये धम्मे गणे यं भिदंति पारदारी, धम्मगुणरया य बंभयारी स्वणेण उल्लोद्वए
चरित्ताओ जसमन्तो सुव्वया य पावैति अयसकित्ति रोगत्ता वाहिया पवड्डित्ति रोयवाही, दुवे य लोया दुआ-

गणाः-मानवाः, वानराः-मर्कटाः, पक्षिणश्च विरुद्धा भवन्ति, मित्राण्यपि क्षिप्रं-क्षिप्रं शत्रूभवन्ति यतः-

सन्तापफल्युक्तस्य, तृणां प्रेमव्रतामपि । बद्धमूलस्य मूलं हि, महद्वैरतरोः स्त्रियः ॥१॥

समयान्-आगमार्थान् धर्मान्-समाचारान् गणान् एकसमाचारजनसमूहान् गुणान् उदारादीन् घ्नन्ति परस्त्रीसक्ता जनाः यतः-
धर्म शीलं कुलाचारं शौर्यं स्नेहं च मानवः । तावदेव ह्यपेक्षन्ते यावन्न स्त्रीवशो भवेत् ॥१॥

पुनर्ये धर्मगुणरताः-धर्मप्रधानगुणाः ब्रह्मचारिणः क्षणेन-सुदृतेन उल्लोच्यन्ति अपवर्तन्ते चारिशात्-संयमात् मैथुनसंज्ञापखिद्विताः
सन्त इति योज्यते यतः-

श्लथसद्भायना धर्म्मा, स्त्रीविलासशिलीमुलैः । मुनियोद्धो हतोऽधस्तान्निपतेच्छीलकुञ्जरात् ॥१॥

येऽपि यशस्विनः कीर्त्तिमन्तःसुव्रताः सदाचारास्तेऽपि प्राप्नुवन्ति, अयशः-सर्वत्राऽपभ्रजानां अकीर्त्ति-कुलजाल्यादिहीलनां यतः-
अकीर्त्तिकारणं योपित्, योपिद्वैरस्य कारणं । संसारकारणं योपित्, योपितं बल्लयेत् नरः ॥१॥

क्वचिदयशःकीर्त्तिमिति पाठस्तत्र 'सर्वदिग्गामुकं यशः एक दिग्गामिनी कीर्त्तिः इति विशेषः

रोगार्त्ता ज्वरादिपीडिताश्च कृष्टाद्यभिभूता वृद्धिं नयन्ति रोगव्याधीन् परदारोऽविरताः इति सम्बन्धः । यदाह-

राहगा नयंति-इहलोणं धेय परलोणं परस्म दाराओ जे अविरया, तहेव केइ परस्स दारं गवेसमाणा गहिया य
इया ग पद्धब्दा य गयं जाव गच्छंति विपुलमोहाभिभूयसन्ना ।

मैणुणमूलं च सुव्यणं ततथ यत्तपुब्बा संगामा जणक्खयकरा सीयाणं दोयईणं कणं रुप्पिणीणं पउमाव-

यच्चंयेवृद्धिदलं गृह्णी, कृच्छी मांसं ज्वरी घृतं । द्रवद्रव्यमतिसारी नेत्ररोगी च मैथुनम् ॥१॥

तथा-त्रयंः श्यगुरायासात् स च रोगश्च जागरात् । तो च रुक्तं भद्रो]दियास्यापात्, ते च मृत्युश्च मैथुनात् ॥२॥
तेन मैथुने दानपि लोको जन्मनी दुराराधौ भयतः । इहलोकश्च परलोकश्च केषां परदारैर्म्यो येऽविरताः-अनिष्टताः

यतः-परदाराजनिवृत्तानामिहाऽक्षीत्तिथिडम्बना । परत्र दुर्गतिप्राप्तिर्दोर्भाग्यं पण्डता तथा ॥१॥

नया कंचिन् परदारान् गवेपयन्तः सन्तः गृहिताश्च हताश्च यद्वा रुद्धाश्च एवं यावत् अधो गच्छन्ति नरास्तावत् इत्येतत् वृत्तिया-
प्ययनस्य प्रयोगा याच्याः । किम्भूतासन्तो विपुलेन-विस्तीर्णेन मोहेन अभिभूतासन्तः संज्ञा संज्ञानं वेपां ते तथा, मैथुनं मूलं यत्र
वियते तन्मैथुनमूलं क्रियाविशेषणं च पुनरर्थे, श्रूयन्ते आकर्ष्यन्ते तेषु शास्त्रेषु पृचा-जावाः पूर्वकाले संग्रामा-युद्धाः बहुजनक्षयकरा राम-
राणादीनां । किमर्थं ते जावाः ? सीतायाः निमित्तं एवं सीतानिमिचसंग्रामो जातः, तत्र सीतानिमिचं यथा-

मिथिलानगरीनृपतिजनकाभियानराज्ञो भार्या विदेहा तस्या दुहिता भामण्डलस्य सहजा जानकी सीता नाम्नी भामण्डलस्य
भगिनी, विद्यापोपनीत-देवताधिष्ठितं धनुः स्वयंवरमण्डपे स्थापितं, यो धनुश्चापयति तं घृणोमि इति प्रतिज्ञापरा सीता नानालचरना-

किनिकरसमक्षं अयोध्यानगरीनिवासिदशरथनृपतिसुतेन रामदेवेन-पद्मापरनाम्ना ब्रह्मदेवेन लक्ष्मणाभिधानवासुदेवज्येष्ठभ्रात्रा स्वप्रभावे-
 नोपशान्ताऽधिष्ठातृदेवतं धनुः आरोपितगुणं कृत्वा प्राप्तसाधुवादेन महाबलेन परिणीता, अनुक्रमेण दशरथराशि प्रव्रजिते [प्रवित्रजियो]
 रामाय राज्यदानार्थमभ्युत्थिते च भरताभिधानाऽनुजमात्रा कैकरय्या विमात्राऽऽमन्त्र्य पूर्वप्रतिपन्नवरायचनोपायेन राज्यं भरताय दत्तवत्प्रा-
 पित्वचनसत्यापनार्थं राज्ये भरतेऽङ्गीकुर्वति यनवासमुपार्थितेन सलक्ष्मणेन रामेण सह वनवासमधिष्ठिता, ततश्च क्रमेण लक्ष्मणेन कौतु-
 केन दण्डकारण्यं गच्छता आकाशस्थं स्वङ्गलनमादाय कौतुहलेनैव वंशजालीच्छेदकृते तन्मध्यवर्तिनं विद्यासाधनपरायणं रावणभागिन्ये-
 खादूषणचन्द्रनलासुतं शम्बुकाभिधानं विद्याधरं छेद्यमानं दृष्ट्वा च तं पश्चात्तापमुपगतेन लक्ष्मणेनाऽऽप्यत्रातुर्निवेदितेऽस्मिन् व्य-
 त्तिकरे पथादेतद्व्यतिकरदर्शनकुपितायां आगतायां चन्द्रनखायां तथा रामलक्ष्मणयोः रूपदर्शनात् सञ्जातक्रामायां तत्प्रार्थनापरायां तन्नि-
 राकृतायां अनिष्टायां च पुत्रभरणदिव्यतिकरे तथा शोक्रोपाभ्यां स्वदूषणस्य निवेदनं कृतं, तेन वैरनिर्यातनोद्यतेन. लक्ष्मणेन सह
 युद्धमारब्धं, ज्ञातभागिनेयभरणादिव्यतिकरेण लंकापुरीशेन आकाशेन आगच्छता रावणेन दृष्ट्वा च तामत्यन्तरूपवतीं सीतां कुमुमसाय-
 कप्रसरवेद्यविधुरितान्तःकरणेन अगणितकुलमालिन्येन अपहस्तितविवेकरत्नेन युक्तशीलादिधर्मसंज्ञेन त्यक्तपरलोकमयचिन्तनेन जात-
 सीतापहारयुद्धिना विद्याभोग्योपलब्धरामलक्ष्मणस्वरूपेण विज्ञातमुक्तसिंहनादसंकेतकरणेन लक्ष्मणसंग्रामकरणस्थानके गत्वा मुक्ते सिंह-
 नादे च धृते च चिन्तामापन्ने तदभिमुखे रामे गते पश्चाद् मृगमायां विधाय दानमिषादेकाकिनी सीताऽपहृता, जटायुपक्षिणा सह युद्धं
 विधाय तत्पक्षी छेदं कृत्वा, जगिति लङ्कायां नीत्वा, विमुक्ता स्वपृहवाटिकायां, प्रार्थिता च दशकन्धरेणाऽनुकुलप्रतिकूलवाग्भिर्वैदुशो न
 च तमिष्टवती, पश्चाद्गलनजटीखेचरमुखादयगत्य हनुमता तस्स्थानक्षेमप्रवृत्तिं निशम्य सुग्रीवभागण्डलहनुमदादिविद्याधरबृन्दसहायेन

अधर्मद्वारे
 सीता
 दृष्टान्तः
 ४-१६

॥८३॥

प्रशव्याक-
 रण ज्ञान-
 वि० वृत्तिः
 ॥८३॥

लक्ष्मणगनाथेन रामेण समुद्रोच्छेदनपद्मघान्याद्युपक्रमं विधाय महारणविमर्दं विधाय च नानाविधनरेश्वरान् निहत्य दशवदं विनि-
 पात्य स्वयाग्रविलम्बिनं तदुत्तरं विभीषणं संस्थाप्य लक्ष्मं स्वाज्ञावशवर्तिनीं निर्वर्त्य सीता स्वगृहमानीतेति । तदर्थं रणो जातः इति
 दशितं सीतास्वरूपं लेखतः ॥

तथा द्रौपद्या कृते संग्रामोऽभवत् तथाहि—काम्पिल्यपुरे द्रुपदो नाम पार्थिवोऽभूत्, चुलनी भार्या, तयोः पुत्री द्रौपदी, धृष्टाञ्जुनस्य
 च कनिष्ठा स्वप्ता, सा चाऽन्यदा स्वयंवरमण्डपविधिना हस्तिनागपुरेशपाण्डुराजपुत्रैर्युधिष्ठिराञ्जुनभीमनकुलसहदेवाख्यैः पञ्चभिः पूर्वं
 विषयाज्ञैः कृततपःप्रभावतः परिणीता । अन्यदा च पाण्डुराजस्य कुन्तीभार्याया पाण्डुपुत्रैर्द्रौपद्या च परिधृतस्य सदसि नारदपिंगा-
 नादनुत्तीर्णवान् जातः, अभ्युत्थितय पाण्डुराज्ञा सपरिवारेण, द्रौपद्या च सुश्राविकात्वेन कुलिङ्गी मिथ्यादृष्टिः मुनिरयमिति ज्ञात्वा नाऽ-
 भ्युत्थितः । ततस्तामुपरि प्रदिष्टवान् जातः । पद्मादसावन्यदा धातकीखण्डपूर्वभरते अमरकङ्काभिधानराजधान्यां पद्मनाभस्य नृपस्य
 समार्यां गतस्तेन च कृताऽभ्युत्थानादिप्रतिपत्तिकः सन् पृष्टः किमस्त्यन्यस्याऽपि नृपस्य मत्सदृशान्तःपुरनारीजनः ? पुनः सामर्ग्यः ऋषि-
 र्ज्ञान द्रौपद्या पादाङ्गुष्ठस्य समानो न रम्यतया तवाऽयमवरोधः इति श्रुत्वा तस्यां जाताऽनुरागोऽस्तौ पूर्वसाङ्गतिकदेवसाहाय्यात् सुतां
 नामपदृत्य तदुद्धाने प्रस्थापितवान्, साऽपि तं प्रार्थयन्तं दृष्ट्वा पालय मां पण्मासान् यावदिति प्रतिपाद्य पृष्ठभक्तैराचाम्लपारणकैरारुमानं
 भाग्यन्जी स्थितवती, ततो हस्तिनागपुरात् द्वारवत्यामायातया पाण्डवमात्रा कुन्त्या कृष्णाय निवेदिते तदपहारे कृष्णेनाऽपि तदवसर-
 ममागतनारदनार्यवचः सकाशात् पद्मनाभमन्दिरे तत्सदृशी च दृष्टैव मया द्रौपदीति किञ्चन्दन्तीमुपलभ्य सञ्जीभूय वेलाकूलमागत्य
 लवणोदधिपतिं सुस्थितदेवमष्टमभक्तेनाराधय कृष्णस्तेन वितीर्णमार्गः समुद्रमध्ये सरथेः पञ्चपाण्डवैः साकमरकङ्काराजधान्या वहिरु-

धाने जगाम दारुकसारथिप्रेरणेन पद्मनाभं सदर्पमभिषेपयत्, सोपि सबलो योधुं निर्जगाम पाण्डवेषु तेन महायुद्धेन निर्मथितमानेषु कृष्णः स्वयं युद्धाय तेन सहोपेतस्थौ, ततः केशवः पाञ्चजन्यद्वन्द्वनादेन तत्सैन्यत्रिभागात्निर्मथितवान्, त्रिभागं च शङ्खगण्डीवदण्ड-प्रत्यं चाटङ्कारेण त्रिभागावशेषवले च पद्मनाभे प्राणभयात् नगरीप्रविष्टे कृत्वनरसिंहरूपेण जनार्दनेन पाददरकरणेन संभ्रमप्राकारगोपुरा-द्वालकध्वस्तभवनशिखरा राजधानी कृता, भयभीतेन तेन चाऽऽगत्य प्रणम्य च द्रौपदी तस्य समर्पिता, स च तां पाण्डवाय समर्पित-वान् तैः सहैव स्वश्रेयमाजगाम इति कथालेखः, विस्तरस्तु तच्चरित्रादवसेयः ।

तथा रुक्मिण्याः कृते संग्रामोऽभूत् । तथाहि-कुण्डिन्यां नगर्यां भीष्मकनरपतेः पुत्रस्य रुक्मिणनृपस्य भगिनी रुक्मिणी कन्याऽ-भूत् । इतश्च द्वारिकायां कृष्णहरेर्भार्या सत्यभामा नाम्नी तस्या गृहे च नारदः कस्मिन्नपि समये आगतः, तया व्यग्रया न सम्यगुरच-रितस्तनः कुपितोऽसौ तां प्रतिज्ञापत्यं करोमीति विभाव्य कुण्डिनीं नगरीमुपगतः, रुक्मिण्या प्रगतः सन् कृष्णस्य महादेवी मये-त्यभिनन्द्य कृष्णगुणान् तत्पुरतो व्यावर्ण्य तं प्रति तां सानुगतमकरोत्, तद्रूपं च चित्रपटे विलिख्य द्वारकायां कृष्णस्य तत्-प्रदर्श्य तमपि तां प्रति साभिलाषमकरोत्, ततः कृष्णो रुक्मिणीं याचितवान्, रुक्मिभ्राता न दत्तवान्, शिशुपालाभिधानं महाबलं राजद्वेषुमाननीय विद्याहमारंभितवान्, रुक्मिणीसत्कया पितृष्वस्ता च कृष्णस्य रुक्मिण्यपहारोर्वे लेखः प्रेषितवान् । गतश्च रामकेशवौ नगरीमागतौ, रुक्मिणी पितृष्वस्ता सह चेदिकापरिवृता देवतार्चनव्याजेन समागता, कृष्णेन रथमारोपिता ततस्तौ द्वारकाभिमुखौ तां गृहीत्वा प्रचलितौ, चेदिकाभिः पूकृतं निर्गतौ सदर्पौ चतुरङ्गवलोपेतौ रुक्मिणीव्यावृत्त्यर्थं रुक्मिशिशुपालमहाराजौ, ततो विनि-वृत्त्य हलिना हलमुग्रलाभ्यां दिव्यास्त्राभ्यां तद्रत्नं चूर्णितं, विष्णुक्तौ कृच्छ्रजीवितौ शिशुपालरुक्मिणाविति मिथुनार्थं स्त्रीमुख्यं युद्धमिति

कथालेशः ॥

तथा पद्मावतीकृते संग्रामोऽभूत्, अथैवाऽरिष्टनगरे राममातुलस्य हिरण्यनाभाभिधाननृपस्य दुहिता पद्मावती जाता, तस्याश्च स्वयंवरमुपश्रुत्य रामकेशवाद्योऽन्ये च पुरराजकुमारास्तथाऽऽयाताः ततश्च-

पुरेऽह भ्राइणिञ्जे विहीनः सो तत्थ रामगोविन्दा । रेवगनामो जिद्धो भाया य हिरण्यनाभस्स ॥१॥
पिउणा सह पब्बइओ, सो तित्थ नमिजिणंस्स गयमोहो । तस्स य रेवयनामा रामा सीमा य धन्धुमई ॥२॥
बुद्धियाओ पढमं न्णिय, दिग्गाओ आसि तेण रामस्स । तत्थ य सयंवरंभी, सब्बेसिं नरपरिदाणं ॥३॥
पुरओ च्चिय तं गेण्हई आह्व कुशलाण कण्णगं कण्हो । जायं च पत्थिवेहिं जुज्झं सह जायवाणउलं ॥४॥
सब्बत्तो विद्दविओ मुहूत्तमित्तेण सब्बनरनाहो । रामो कण्णचउक्कं, हरीचि पउमावई कन्नं ॥५॥
गह्णुं ताहिं समेया समागया निययपुरे सब्बेत्ति, इति पद्मावत्या कृते संग्रामः इति कथालेशः ॥ तारायाः कृते

पूजयति भागिनेयो, विधिना स तत्र रामगोविन्दौ । रेवतनामा ज्येष्ठो, धाता च हिरण्यनाभस्य ॥१॥

गिया सह प्रमजितः, स तत्र नमिजिनस्य (तीर्थं) गतमोहः । तस्य च रेवतनाम्नी, रामा सीमा च धन्धुमती ॥२॥

दुद्धिनरः प्रथममेव दत्त्वा धातन् तेन रामाय । तत्र च स्वयंवरे सर्वेषां नरपरिन्द्राणाम् ॥३॥

पुरत एव तां गृह्णाति युद्धकुशलानां कन्यकां कृष्णः । जातं च पार्थिवैर्युद्धं सह यावयानामतुलम् ॥४॥

मर्मज्ञो विद्रुतो मुहूर्त्तमात्रेण स्वयंनरनाथः । रामः कन्यकाचतुल्यं हरिंरपि पद्मावती कन्याम् ॥५॥

दुर्यन्था नाभिः समेताः समागता निजपुरवरे सर्वे ॥

क्रिद्विद्वान्धापुरे बालीसुग्रीवाभिधानौ आदित्यथाभिधानस्य विद्याधरस्य सुतो यानरविद्याधरौ चभूवतुः । तत्राऽऽदित्यराजाऽङ्गजो निजाऽभिमानेन बाली निजराज्यं सुग्रीवाय दत्त्वा कृतमत्रज्यः सिद्धः । अथ सुग्रीवो राज्यं कुर्वन् तस्य भार्या तारा बभूव, ततश्च कश्चित् नेत्रराधिपः साहगगतिनामा तारापरिशेगलालसः सुग्रीवरूपं विधायान्तःपुरं श्रविवेश । तथा च चिह्नः प्रत्यभिज्ञाप निवेदिते निज-वज्जादिमन्त्रिमण्डलस्य, तत्र सुग्रीयद्वयमुपलभ्य किमिदमाश्रयमिति विस्मयं जगाम । ततश्च निर्घाटितौ द्वावपि पुरात् युध्वेते मत्सरे-प द्वावपि अस्त्वलितोऽलीक्युग्रीवस्तथासौ सत्यसुग्रीवो हनुमदाभिधानमहाविद्याधराजपार्थे गत्वा निवेदयतिस्म स त्यागत्य तयोर्विशेष-मजानत्रहृत्तोपकार एव स्वपुरमगमत् ॥ ततश्च लक्ष्मणविनाशिते खरदूषणसम्बन्धीनि पाताललंकापुरे राज्यावस्थं रामदेवमाकलय्य शरणं प्रयत्नलवस्तेन सह गमागतः सलक्ष्मणो रामः क्रिद्विद्वान्धापुरं स्थितो बहिःकृतश्च सुग्रीवेण चाद्भुतदस्तमुपश्रुत्य समागतोऽसावलीक्यु-ग्रीवो स्याद्भो स्मरणिकः सन् तयोर्विशेषमजानंस्तद्वलं रामश्च स्थित उदासीनतया, कदर्थितः सुग्रीवः इतरेण, रामस्य गत्वा निवेदितं सुग्रीवेण देव । तत्र पश्यतोऽप्यहं कदर्थितस्तेन, रामेणोक्तं कृतचिन्हः पुनर्युद्धस्य, ततोऽसौ पुनर्युद्धमानो रामेण शरप्रहारेण पञ्चत्यमा-पादितोऽलीक्यसुग्रीवः, सत्यसुग्रीवस्तु तारया सह भोगान् युयुजे इति तारायं युद्धं कथालेशः ॥ काञ्चनाकृते संग्रामोऽभूत् सा काञ्चना-कथानकं तु केनिगु काञ्चनां चिह्णानां वदन्ति परं दृढद्वीकाकारेण अप्रतीतं उक्तं अतो न लिखितं ।

तथा रघुसुभद्रायाः कृतो संग्रामो ज्ञातः । तत्र सुभद्रा कृष्णामुदेवस्य भगिनी सा च पाण्डुपुत्रेऽर्जुने रक्ता तेन हेतुना रक्तगु-भद्रेति नाम जातं, मा चैकदा अर्जुनसमीपमुपागता कृष्णेन च तद्विनिवर्तनाय बलं प्रेषितं, अर्जुनेन तयोस्त्रिसित्तरासिकेन तद्विजित्य

अथर्मद्वारे
पद्मावती-
तारा-रक्त-
सुभद्रा
दृष्टान्ताः
सू-१६

ज्ञानिन्याः पदिः प्राप्तः, स्यात्सुदृढघुर्वेदकुशलतया सन्नद्धहस्तिरत्नारूढं चण्डमद्योतं प्रजिहीर्षुर्मण्डलया भ्रमन्तं चलन्तं ततश्चरगतलम-
सुद्रास्यधिपदस्तिनो धुवि निपातनेन वशीकृतवान्, दासीपतिरिति ललाटपट्टे मयूरपिच्छेनांकितवानिति । मैथुनार्थं दारुणो रणः
इयुक्तं । किन्नरी मुरूपा विद्युन्मती चाऽप्रतीता घृनिकारेणोक्ता, अन्यथा विद्युन्मती दास्या सह संपयुद्धं क्रोणिकनृपसम्प्रदायोऽपि
कैनिददन्ति तथा च किन्नरीस्वरूपमपि चित्रसेननृपस्य किन्नर्या सह राज्ञो रणः प्रवृत्त इत्यपि सम्बन्धान्तरे दृश्यते, परं घृत्तिकृद्भिस्तु-
क्तत्वात् लिखितं । तथा रोहिणीकृते सद्गामो जातः तथाहि—

अरिष्टपुरे नगरे रुषियो नाम राजा सुभिन्ना नाम देवी, तत्सुवो हिरण्यनाभः, दुहिता च रोहिणी, तस्याः विवाहायं रुधिरेण
सर्पभरो घोषितो, मिलिताथ जरासंधप्रभृतयः समुद्रविजयाद्यो नराधिपतयः उपविष्टाथ यथायथं रोहिणीं विलोकयमानाः, अथ
क्रमेणोपदग्निवेषु तत्कलराजसु रागमहूर्वती दूर्यवादनानां मध्येऽवस्थितेन समुद्रविजयादीनामनुजेन वसुदेवेन देवान्तरसंचारिणा तत्रा-
ऽऽपानेन राजधनुना पाणविक्राकारं विभ्रता पाणविक्रादनमन्वे इत्युक्तता यथा—

मुग्धमृगनयनयुगले ! शीघ्रमिन्नागच्छ, मैव वरयस्व ॥ कुलविक्रमगुणशालिनि ! त्वदर्थमहमागतो यदिह ॥१॥
इत्यधरासुत्तारिचनो प्रधादिते विक्रमिनस्मेरनयनकपोला संजातानुरागा । तरभससुपश्रुत्य स्वहस्तेन वसुदेवस्य गलकन्दले माला-
मालम्ब्य श्रुचो मयेत्युक्तमाकर्ण्य ततस्ते राजान हर्ष्यांगल्यविद्युद्यमानमानसो वसुदेवेन सार्द्धं संग्रामायोपेताः, रणरक्षसिकेन वसुदे-
वेनाऽपि पाणविक्राद्यारण सर्वांन् निर्जित्य रोहिण्यापि तथा पणवं वादयति यथा—वसुदेवस्य जयो जातस्तथा वादितवती परिगीता
१ मैव निरप्यस्य प्रत्यक्त्तरे.

रोहिणी उतथ तस्या रामाभियानो पलदेवयजुर्जातः इति रोहिण्यर्थे संग्रामो जातः । विस्तरस्तु यदुदेवद्विण्डितोऽवसेयं इति ज्ञातं ।
 तथा मिथुनांशपरिगृहिताः सन्तोऽनेकजीवाः परस्परं विवदमानाः; लोकेऽपि श्रूयन्ते दृश्यन्तेऽपि च घनघोरौद्रपस्त्रिणामपरिपाक
 नो नरकपातनां विविधां सहन्ते तस्माऽयःपुत्रालिकापरीरम्भणाघनेकपूर्वोक्तां यतः-

नररसु जाइं अहकक्यब्दाइं, दुःन्वाइं परमतिक्रवाइं । को वण्णेइ ताइं जीवंतो वासकोडीहिं ॥१॥
 कफ्फटदाहं सामलि, असिवण-वेयरणि-पहरणसएहिं ॥ जा जायणाओ पावंति निरया तं अहम्मफलं ॥२॥
 त्तिरिया कसंफुसारां नयायवहमारणवन्धणसयाइं । नवि इह पावंति, परच्छिज्जइ नियमिया हुंता ॥३॥
 आजीवसंकिलेसो, सुक्खं तुच्छं उवहवा बहुया । नीयजणसेवणाविय, अणिट्टवांसो य मणुयस्से ॥४॥
 चारयनिरोह-चह-बंध-रोग, धणहरणमरणवसणाइं । मणसंतायो अयसो, विग्घोचणया य माणुस्से ॥५॥
 चितासंतावे हि य, दारिद्ररूवाइं दुप्पकत्ताइं । लद्धूण वि माणुस्सं, मरंति केइ सुनिब्बिणणा ॥६॥
 देवाणवि देवल्लोए, जं दुक्खं तं नरो सुमणिओ वि । न भणइ वाससएणवि, जस्स विजीहा सयं हुज्जा ॥७॥
 देवायि देवल्लोए, दिब्बाभरणाणुरंजियसरीरा । जं परिवडंति तत्तो, तं दुक्खं; दारुणं तेसिं ॥८॥
 तं सुरयिमाणपिभवं, चितिय चवणं च देवल्लोगाओ । ह्य वलिओ चिय जन्नवि, फुट्टइ सयसक्करं हिययं ॥९॥
 इसा-विसाय-मय-कोह, लोह-माएहिं एव माइहिं । देवायि समभिभूया, तेसिं कत्तो सुहं नाम ॥१०॥
 एवं चउगइगमणे, संसारे दुहमाए संरंताणं । जीवाणं नत्थि सुहं, संवरधम्ममे अपत्ताणं ॥११॥

अन्नेसु य एवमादिषु बहवो मद्विलाकणसु सुव्वन्ति अङ्कता संगामा गामथम्मन्वला अंबंभसेविणो इह-
लोए वि नट्ट कीत्ति परलोएवि य णट्ठा महया मोहतिमिसंधकारे घोरे तसथावरसुहुमवादेरेसु पज्जत्तमपज्जत्त-
साहारणसरीरपत्तेयसरीरेसु य अंडज-पोतज-जराउय-रसज-संसेइम-संमुच्छिम-उडिभय-उववादिएसु य नर-
गतिरियेवमाणुसेसु जरामरणरोगसोगचहुले पलिओवमसागरोवमाइं अणादीयं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंत-

सण्णा-कसाय-विगहा, पमाय-मिच्छत्त दुट्टजोयाय । दुहज्झाणवसगा, जीवा पावंति दुहसेणिं ॥१२॥

एवं नाउण सया, अपमाणं हविज्ज दक्खत्ते । तम्हा मोहाइदोसत्संगयमाणाइयं सुयह ॥१३॥

इति श्री उपदेशलेशगाथा प्ररूपिता वृत्तिकारेणेति ॥ अन्येषु एवमादिषु-अपरेषु एवं प्रकारेषु बहवोऽनेके संग्रामाः महिला स्त्री त-
स्यां कृतेन तदर्थं श्रूयन्ते । अतिक्रान्ताः-अतीताः कृताः, संग्रामाः-रणाः, ते सर्वे ग्रामधर्ममूलाः विषयहेतवः अब्रह्मसेविनेषु लोकेऽपि
नटकीर्चयः परदारभ्रिगमनात् गतयशसः, परलोकेऽपि विनष्टाः-दुर्गतिगाभिनः, किंभूता इत्याह—महाभोह एव तिमिस्रान्धकारं
अत्यन्तं तमो यत्र स तथा तत्र, तथा घोरे-दारुणे दुःखेषु च त्रसस्थावराष्ट्रम्बदरेषु समयप्रसिद्धेषु पर्याप्तापर्याप्तकषु साधारणप्रत्ये-
कशरीरेषु च, अण्डजाः-पथिसर्पाद्याः पोतजाः-कुञ्जरादयः, जरायुजाः नृगवाद्याः, रसजास्तर्मातनातक्रान्तालादिजाताः, संश्वेदिमाः
यूका मरुक्षणादयः, समुच्छिन्ना-मत्स्यदुर्गुरादयः, उद्भिज्जा भुवं उद्भिद्य जाताः खज्जनादयः, उत्पत्तिका देवनारकादयस्तेषां द्वन्द्वः
एतेषामेव संग्रहेणाह-नरकतिर्यग्देवमनुष्येषु जरामरणरोगशोकावहूले परलोके चेति ते कियन्तं कालं विनश्यन्ति इत्याह-पल्योपमानि

१- इहलोप ताव नट्टा

संसारकृतारं अणुपरियदंति जीवा मोहवसं निचिद्धा ।

एसो सो अयंभस्स फलविवागो इहलोइओ परलोइओ य अणुसुहो बहुदुवलो महभओ बहुरयप्पगाहो
दारुणो कफसो असाओ वाससहस्सेहिं न मुचति, न ग अयेदइत्ता अत्थि हु मोक्खोत्ति, एवमाहंसु नायकुल-
नंदणो मत्तप्पा जिणो उ धीरपरनामधेज्जो कहेसी य अयंभस्स फलविवागो एयं तं अयंभंप्पि चउत्थं सदेयमणुया-
सुरस्स लोयंसं पत्थणिज्जं एवं चिरपरिचियमणुगयं दुरंतं चउत्थं अयम्मदारं समत्तंति वेमि ४ ॥ (सू० १६)

सागरोपमाणि वहूनि यावत् अनादिकं अप्राप्तमूलं अनयदग्रं अनन्तं दीर्घाधानं-दीर्घमार्गं चातुर्गतिकसंसारकान्तारं अनुपरिवर्त्तते
परिग्रमन्ते जीवाः, मोहवशेन संनिविष्टा अब्रह्मणि निष्ठा ये ते तथा, एषः प्रत्यक्षेणैव दृष्टो-ज्ञानचक्षुर्विवस्रता इति चतुर्थाश्रवत्वेन
प्रसिद्धः, अब्रह्मणः फलविपाकः उदयप्राप्तसपरिभोगफलः इह लौकिकः, पारलौकिकश्च, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महद्भयः, बहुरजसा-
पापेन संप्रगाढो घ्याप्तः, दारुणो घोरफलत्वात्, फर्कशः-कठिनः, असातामयः, वर्षसहस्रैरपि न मुच्यते तद्विपाकात्, अवेदयित्वा
अधीणत्वात् न मोक्षः वेदयित्वा तद्विपाकं निर्जरीयित्वैव मोक्षस्तत्कर्मणः सकाशादिति शेषः, एवममुना प्रकारेण उक्तवान् ज्ञातकुल-
न्दनः, महात्मा, जिनो-वीतागः तु-पुनः वीरवरनामधेयो महावीरः कथितवात्, अब्रह्मणः फलविपाकात् एतकं इदमेव चतुर्थं अब्रह्म-
मैभूनिमिति । सहितमनुजातुरस्य समग्रविपयिलोकस्य प्रार्थनीयं-अभिलषणीयं एवमिति प्रकारेण चिरपरिचितं-चिरकालसेवितं सर्व-
जीवैरनुगतं चतुर्थं अब्रह्मनामकं चतुर्थं अधर्मद्वारं समाप्तं इति-परिसमाप्तौ त्रिविमीति पूर्ववत् तीर्थकरोपदेशेन न तु स्वयुद्धया
॥इति श्रीदशमाहस्य प्रश्नव्याकरणनामरूपस्य । तुर्याश्रवस्य विवरणमेतद्विहितं समाप्तेन ॥१॥

अथ पञ्चमपरिग्रहाश्रवाध्ययनम्

लंबू । इत्तो परिग्रहो पंचमो उ नियमा णाणामणिकणगरयण-महरिहपरिमल-सयुत्तदार-परिजण-दासी-
दास-भयग-पेस-हय-नाय-गो-महिस-उट्ट-खर-अय-गवेलगं-सीया-सगड-रह-जाण-जुग्ग-संदण-सयणा

अधुना पञ्चममारभ्यते, अस्य चाज्यमभिसम्यन्धः पूर्वाध्ययनेन सह पूर्वमत्रद्वस्वरूपमुक्तं तच्च परिग्रहमन्तरेण न भवति, 'संसार-
मूलमारम्भास्तेषां हेतुः परिग्रहः' इति वचनात् तत्स्वरूपमत्रोच्यते तत् स्वरूपं प्रतिपादनपरं 'जारिसंओ ले नामा' इत्यादि पूर्ववत्
पञ्चद्वारात्मकप्रस्तायनापरमादिद्युत्रमाह-

जम्भूरिति शिष्यामन्त्रणं जम्भूखामिनमुद्दिश्य सुधम्मास्वामी आह-इतश्चतुर्थाश्रवद्वारादनन्तरं परि-सामस्त्येन ग्रहणं परिग्रहणं-
मूर्च्छाविज्ञेन परिगृह्यते आत्मभावेन ममेति बुद्ध्या गृह्यते इति परिग्रहः ।

पञ्चमः द्योक्तोपेक्षया नियमात्-निश्चयेन अयमेव पञ्चमः नाज्य इति लभते द्वाद्वारभ्य निरयमूल इत्येवं सूत्रं भणनीयं,
नानाविधा ये मणयधन्द्रकान्ताद्याः फनकं-सुवर्णं रत्नानि-कर्केतनादीनि, महाध्याः-सुगन्धिद्रव्यसन्दोहाः सपुत्रदाराः-सुतयुक्तकल-

सग-चाहण-कुविय-घण-धन्न-पाणभोगणाच्छायण-गंध-मल्ल-भायण-भवणविहिं चैव बहुविहीयं भरहं णग-
णगर-णियम-जणवय-पुरवर-दोणमुह-खेड-कवड-मडंव-संवाह-पट्टण-सहस्सपरिमंडियं धिमियमेहणीयं एग-
त्राणि, परिजनः-परिवारः, दासदास्यः-चेटकचेटयः, स्वगृहे पोष्यमानाः भृतकाः, मूल्यसहितभृत्याः प्रेप्त्याः कार्यप्रयोगेषु ग्रामान्त-
रादिप्रपणयोग्याः, हया-अश्वा, गजा-हस्तिनो, गावो-धेनवो घृषभा वा, महिषाः, उष्ट्राः, खराः, अजाः, गवेलकाश्च प्रतीताः, शिविका
कूटाकारा आच्छादितजम्पानविशेषाः, शकटा-गन्धः, रथाश्चतुश्क्राणि, यानानि च गन्त्रीविशेषाः, युग्यानि वाहनानि गोष्ठदेशविशे-
षाभिधानानि जम्पानानि वा, स्यन्दनाश्च-रथविशेषाः, शयनादीनि प्रतीतानि, वाहनानि च यानपात्राणि, कुप्यानि च गृहोपस्कराः
खट्वातल्पादयः, धनानि गणिमादीनि, धान्यानि शाल्यादीनि, पानं-पेयवस्तु, भोजनं चतुर्विधाहाररूपं. आच्छादनं वस्त्रं, गन्धं-
युगन्धयूर्णादिद्रव्यं, माल्यं पुष्पादि, भाजनानि स्थालकचोलकादीनि, भवनानि गृहाणि एतेषां द्वन्द्वः तेषां यो विधिः-कार्यं साध्य-
तत्पुरुषः, तानि बहूनि चित्राणि यस्मिन् तादृशं भरतं-भरतक्षेत्रं अथवा तेषां साधनोपायो यस्मिन् तादृशं भरतं वा नगाः-पर्वताः
नगराणि कररहितानि राजदेयं धनं करो लज्जादि तन्नास्ति यत्र, निगमा वाणियकृतवणिगस्थानानि, जनपदाः-देशाः. पुरवराणि-
नगरोपान्तवर्तीनि भूभागानि, द्रोणमुत्थानि-जलस्थलपथोपेतानि, खेतानि धृलीप्राकाराणि, कर्षटानि-कुत्सितनगराणि, मडम्बानि-
दूरस्थानानि वा संग्रामान्तराणि, संवाहाः-प्रभृतचातुर्वर्ण्यनिवासाः, पत्तनानि-त्वनोत्पत्तिस्थानानि, तेषां यानि सहस्राणि तैः परिमण्डितं
युक्तं यत् तत्, भारतं स्तिमितमेदिनीकं-निर्भयंमेदिनीनिवासिजनं, एकच्छत्रं-एकराजकमिव ससागरान्तं-ससमुद्रान्तं यावत्, भुक्त्वा

१ घरप्यावृत्ते इति भाषा. २ ०मुद्रितवसुधाधारकं

च्छत्तं ससागरं भुंजिऊण वसुहं अपरिमियमणंततगहमणुगयमहिच्छसारनिरयमूलो, लोभकलिकसायमहकखंधो,
चितासयनिचियविपुलसालो, गारयपविरहियगविडवो, नियडितयापत्तपह्वधरो, पुष्पफळं जस्स कामभोगा
आयासवित्तरणाकलहपकंपियगसिद्धरो, नरवनिंसंपूजितो, बहुजणस्स हिययदइओ, इमस्स मोक्खवरमोत्तिम-
परिभुज्य वसुधां पृथ्वीं भरतैरुदेवामपि एतद्भोगेऽपि अपरिमिता-प्रमाणातीता अनन्ता अतिधनतृष्णा-विषयलौल्यता यस्यां सा
तां प्रति अनुगतं-प्राप्तं एतान्ता परिग्रहप्राप्तिस्तत् संरक्षणोपायस्तदवियुजनादिग्रयोगकरणेन या महच्छा-तदर्चरोद्रस्योदारता तदेव
सारं-श्रयानं यस्मिन् तादृशः परिग्रहः, पुनः क्रीदशो निरस्यो-नरकस्तदेव मूलानि यस्य परिग्रहतरोः अथवा अपरिमितादिविशेषण-
सारेण निरपमूल इति । लोभः अत्राप्तप्राप्तस्तुपु या गृद्धिः कलिः-कलहस्तेषां संयोगवियोगौ कषयाः क्रोधमानमायादयस्त एव महान्
, स्फुण्योः यस्य सः । इह कषयाग्रहणे यत् लोभग्रहणं भिन्नं कृतं तनु परिग्रहस्य तत् प्रायान्यत्वात्, आयासाथ मनःप्रभृतीनां खेदाः,
निन्वाश्रित्तनानि पाठान्तरे चितागतानि तान्येव विपुला-विस्तीर्णा निचिता-अन्तररहिता घनाः शालाः-शाखा यत्र स तथा, गौर-
वाणि-श्रद्धादीनि तेषु आदरकरणानि तान्येव पविरहियत्ति विस्तारवत् अग्रविटपं शाखामध्यग्रभागं यस्य स तथा, पाठान्तरे गौरव-
श्रियरेहियाग्रश्रित्तर इत्यपि पाठः उपचारकरणेन मायाकरणेन यञ्चनानि मायाकरणाच्छादनार्थानि मायान्तराणि निकृतिस्तद्भावनाया
वदेव पत्रपट्ट्यास्तान् धारयति तथा, यस्य परिग्रहतरोः कामभोगाः पुण्याणि फलानि एतावता कामाः पुष्पं अभिलाषरूपं भोगाः तदुप-
भोगसेवनाफलमित्यर्थः, आयासः-शरीरश्लेदः, विमूर्शणा चित्तश्लेदः, कलहो-वचनभण्डनं एवं प्रकम्पितं-प्रकम्पमानं अग्रश्रित्तरं-श्रित्तराग्र

१ धट इति भाषा.

गस्त फलिहभूओ चरिमं अहम्मदारं (सू० १७)

तस्त य नामाणि इमाणि गोणाणि होंति तीसं, तंजहा-परिगहो १ संचयो २ चयो ३ उवचओ ४ नि-
दाणं ५ संभारो ६ संकरो ७ आयरो ८ पिंडो ९ दन्वसारो १० तथा महिच्छा ११ पडिवंधो १२ लोहप्पा १३
महिद्धि १४ उवकरणं १५ संरक्खणा य १६ भारो १७ संपायउप्पायको १८ कलिकरंडो १९ पवित्थरो २० अण-

यस्य स तथा, नरपतिश्चक्रवर्त्यादिस्तैः संपूजितस्तद्भिलापपूर्णतहेतुत्वात्, बहुजनस्य हृदये दयित इव वल्लभः रागिणां हृदयंगमत्वात्,
अस्य प्रत्यक्षस्य मोक्षवरस्य मुक्तिरेव निलोभ उपायो मोक्षवरमुक्तिमार्गस्तस्य परिश्रमभूतः-अगलोपमो विघात इति, चरिमं- प्रान्तं
अधर्मद्वारं, अनेन यादृश इति द्वारं उक्तं, अथ यन्नाम इति द्वारं उच्यते—

तस्य परिग्रहधर्मद्वारस्य नामानि गुणनिष्पन्नानि तद्गुणयुक्तानि भवन्ति त्रिशसहस्राकानि तद्यथा-तद्दृश्यति-परिगृह्यत इति
परिग्रहः-शरीरोपध्यादि अथवा परिग्रहणं मूर्च्छात्वेन स्वीकारः परिग्रहः १ संचीयते चयनं सर्वादनबुद्धिः संचयः २ एवं चयो
वर्त्तमानिकाकालापेक्षया ३ उपचयः पौनःपुन्येन आगामिकालापेक्षया ४ नितरां चेतसि बुद्ध्या धीयते इति निधानं निदानं वा
सर्व्यदोषाणामिति ५ संश्रियते-धार्यते अज्ञानरक्षणदि उपायान् इति संभारः ६ संकरणं-संपिंडनं एकीकरणं संकरः ७ आदरः तदुपा-
यप्रवर्त्तनत्वात् आ संताप-कोपयोरिति वचनात् दरो भयं ८ । पिंडं-एकत्रीकरणं ९ द्रव्य एव सारं यत्र तद्द्रव्यसारः १० तथा महेच्छा
अपरिमितवाञ्छा ११ प्रतिबन्धः अभिष्वङ्गः प्रसङ्ग इत्यर्थः १२ लोभात्मा लोभस्वभावः १३ महती इच्छा महद्विका अथवा महद्विका
महती अदिर्याश्वा महद्विका १४ उपकरणं उपधिः १५ संरक्षणा अभिष्वङ्गवशात् शरीरादिरक्षणं १६ भारो-गुरुताकारणं १७ संपातानां

त्यो २१ संधवो २२ अकीर्ति २३ अगुती आयासो २४ अविओगो २५ अमुत्ती २६ तण्हा २७ अणत्थको २८
आसत्ती २९ असंतोसोत्तिविय ३०, तस्स एयाणि एवमादीणि नामधेज्जाणि होति तीसं (सू० १८)

तं च पुण परिगगहं ममायंति लोभघत्था भवणवरविमाणवासिणो परिगगहरूनी परिगगहे विविहकरण-
बुद्धी देवनिकाया य, असुर-सुयग-सुवण-विज्जु-जलण-दीव-उदहि-दिसि-पवण-धणिय-अणवंनिय-प-
णवंनिय-इस्सिवातिय-भूतवाइय-कंदिय-महाकंदिय-कुहंड-पतंगदेवा पिसाय-भूय-जण्व-रक्खस-किन्नर-

अनर्थमीलकानां उत्पादकः १८ कलीनां-कलहानां करण्डको भाजनविशेषः १९ प्रविस्तारो धनधान्यादिविस्तारः २० अनर्थहेतुत्वात्
अनर्थः २१ संस्तवः-परिचयः प्रसंगहेतुत्वात्, २२ अकीर्तिः-अयशः २३ तथा अगुप्तिः इच्छाया अगोपनं २४ आयासो-विपादः
खेदः तदेतुत्वात् परिग्रहोऽपि आयासः २४ अवियोगः-अत्यजनं पापानां घनादीनां वा २५ अमुक्तिः लोभाऽत्यजनत् मोक्षाऽप्राप्तिः
२६ तृष्णा घनाद्याकांक्षा २७ परमार्थवृत्त्या अनर्थकः अप्रयोजकः २८ आसक्तिर्धनादौ प्रसङ्गः २९ असन्तोषः-अनादित्यात् तृष्णायाः
३० चैतानि चकारः पूर्यो, तस्य परिग्रहस्य एतानि प्रत्यक्षाणि एवमादिकानि नामानि भवन्ति विशत् ३० ॥

तं च परिग्रहं प्रति ममदीयं इत्येतत् सूच्छविशत् कुर्वन्ति स्वीकुर्वन्ति, के के प्राणिनो ? लोभप्रसूता तृष्णाव्याकुलास्तान् नाम-
ग्राहमाहेति भवनविमानवासिनः परिग्रहो रोचते येषां ते परिग्रहलक्ष्यः, परिग्रहे विविधरूपे विशिष्टबुद्धयः अमन्तमपि परिग्रहं विविधं
कर्तुमिच्छयः, देवनिकाया वक्ष्यमाणा ममायंत इति शेषः, असुरकुमाराः, भुजगाः-नागाः, [गरुडध्वजाः-गरुलाः,] सुवर्णकुमाराः,
विद्युत्कुमाराः, ज्वलना-अधिकुमाराः, उदधिकुमाराः, दिशिकुमाराः, पचना-वायुकुमाराः, स्तनितकुमाराः एते दशाऽपि

क्रियुरिस-महोरग-गंधर्वा य तिरियवासी

पंचविहा जोइसिया य देवा बहससती-चंद-सूर-सुफ-सनिच्छरा राहुधूमकेउबुधा य अंगारका य तत्तव-
णित्रकणयवणा जे य गहा जोइसम्मि चारं चरंति केऊ य गनिरतीया अट्टावीसतिविहा य नखलत्तदेवगणा
नाणासंठाणसंठियाओ य तारगाओ ठियलेस्सा चारिणो य अचिस्साममंडलगती

भनपतयः, अणपन्निक्काः १ पणपन्निक्काः २ ऋषिवादिक्काः ३ भूतवादिक्काः ४ क्रन्दिताः ५ महाक्रन्दिताः ६ कुष्माण्डाः ७ पतङ्गा
८ देवाः एते व्यन्तरनिकायोपस्वित्तिनो व्यन्तरप्रकाराः अष्टौ निकायाः एतेषां असुरादीनां द्वन्द्वः । तथा पिशाचादयो अन्येऽष्टौ
भेदाः-पिशाच १ भूत २ यक्ष ३ राक्षस ४ किन्नर ५ किंशुल्य ६ महोरग ७ गन्धर्वनामानः ८ तेषां तिर्यग्वासिनां व्यन्तराणां
यानव्यन्तराः विशेषेण वनान्तरे वसनशीलाः । पञ्चविधा देवाः ज्योतिश्चक्रे चारं-चरणं चरन्ति इत्यर्थः बृहस्पतिश्चन्द्रः सूर्यः शुक्रः
शुभ्रः राहुः धूमकेतुः बुधः अङ्गारको-मौमः एते ग्रहविशेषाः प्रसिद्धाः कीदृशाः ? तत्तपनीयकनकवर्णा-निष्मार्तरक्तवर्णेन हेम्ना
तुल्याः, ये चाऽन्ये उक्तादयतिरिक्ताः ग्रहाः ज्योतिश्चक्रे चारं-चरणं चरन्ति इत्यर्थः, केतवोऽपि ज्योतिष्कविशेषाः कीदृशास्ते ?
गतित्वयो गमनशीलाः अष्टाविंशतिविधा नक्षत्रदेवगणा-अभिजिदादयः, नाना-विविधप्रकारसंस्थानसंस्थिताश्च तारकाः स्थितलेश्या-अव-
स्थितदीप्ताः मनुष्यक्षेत्राद्बहिः व्यवस्थिता स्थितलेश्याः, चारिणोऽपि मनुष्यक्षेत्रान्तःसंचरिणवः, अविश्रान्ता मण्डलेन-चक्रालेन
गतियांसां ताः, तिर्यग्ग्लोकस्य उपरितनवत्तिनः, उर्ध्वलोकयामिनो द्विविधाः चैमानिका देवाः कल्पोपपन्नकल्पातीतभेदात्, तत्र
कल्पोपपन्नाः द्वादशधा तानाऽऽह—

उपरिचरा उड्डलोगवासी दुविहा वैमाणिया य देवा सोहम्मीसाण-सगंकुमार-माहिंद-वंभलोग-लंतक-
महासुक-सहस्सार-आणय-पाणय-आरण-अच्युया कप्पवरविमाणवासिणो सुरगणा गेवेजाअणुत्तरा दुविहा
कप्पतीया विमाणवासी महिड्डिका उत्तमा सुरवरा एवं न ते चउन्विहहा संपरिसावि देया ममायंति भवण-
वाहणजाणविमाणसुयणरुणाणि य नाणाधिहत्थभूसणा पयरपहरणाणि य नाणामणिपंचवन्नदिन्वं च भाय-
णविहिं नाणाविहकामरूवे वेउन्वितअच्छरगणत्तंवाते दीवससुहे दिसाओ चेतियाणि यणसंडे पन्वते

सौधर्म १ इशान १ सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्मलोक ५ लांतक ६ युक्त ७ सहस्वार ८ आन्त ९ प्राणत १० आरुण ११
अच्युत १२ कल्पवरविमानवासिनः सुरगणाः, द्विविधाः कल्पातीतास्तौ के? श्रेयैयकाः नयविधाः-द्विट्टिमद्विट्टिम १ द्विट्टिममज्झिम
२ द्विट्टिमवसरिम ३ मज्झिमद्विट्टिम ४ मज्झिममज्झिम ५ मज्झिमउपरिम ६ उपरिमद्विट्टिम ७ उपरिममज्झिम ८ उपरिमउपरिम
९ एतेन चाऽपि श्रेयैयकनासानि श्रुतापेक्षया, अनुचाराथ पञ्चाऽपि, श्रेयैयकाऽनुत्तरमेवाद् द्विविधाः कल्पातीता अपि विमानत्रासिनः
महद्विक्काः-उचमदेवनिकराः एतेन उक्तप्रकारेण चतुर्विधा अपि देवाः तपरिकरा अपि यमत्वं कुर्वन्ति यदीययेतत्सर्वं किं तदाह-
भयनानि-शृदाणि वाहनानि-गजादीनि, यानानि-शकट-विशेषादीनि, विमानानि-देवशृदाणि शयनानि आसनानि प्रतीतानि नाना-
प्रकाराणि पद्म्याणि धौमदुह्लुलादीनि भूषणानि-आभरणानि प्रधानानि शस्त्राणि नांनामणीनां पञ्चवर्णानि दिव्यं-प्रधानं भाजन-

१ भद्र १ सुभद्र २ सुप्रतिवद्ध ३ मनोरम ४ यशोभद्र ५ विशाल ६ चन्द्र ७ सुचन्द्र ८ दीप्त ९ पतान्यन्यन्यपि श्रेयैयकनामानि
२ विजय १ वैजयन्त २ जयन्ताऽपसन्तित ३-८ सर्वाथंलिङ्गनामानः पञ्चासुत्तराः

य, गामनगराणि य, आरामुज्जाणकाणानि य, कूच-सर-तलाग-वाधि-दीर्घिय-देवकुलसभ-स्पव-चसहि-
 माइयाइं बहुकाइं कित्तणाणि य परिगेण्हिता परिगहं विपुलदंभवसारं देवावि मइदगां न तित्तिं न तुट्ठिं उवलभंति
 अंतंविपुललोभाभिभूतसत्ता वासहरइंखुगार-वट्टपव्वय-कुंटल-रुचग-वरंमाणुसोत्तर-कालोदधि-लव-

विधानं भाजनजातं येषां ते तथा, नानाप्रकाराणि कामरूपाणि, स्वेच्छया विकुर्वितानि एतानि अर्था-पदार्था यैस्ते तादृशा विकुर्वि-
 तवन्नादिभिः ऋतविभूषाः शोभा यैस्ते । अप्सरोगणेषु कृतविकुर्वितरूपा वा ततः कर्मधारयः, तादृशाः सन्तः द्वीपसमुद्रात् दिशि वि-
 दिशानु चैत्यशृङ्गान् आरामादीनां विशेषः वनानि वनखण्डानि एकानेकवृक्षस्थानानि, पर्वतान्, ग्रामान्, नगराणि, आरामा जनैर्व्यापिताः
 उद्यानानि-क्रीडायग्नतिस्थानानि, कान्तानि-गहनंवनानि, कूपो-निपातं, सरो वद्वाऽवद्दं, तटांगः खाताऽखातभेदः, वापिका आयता,
 दीर्घिका चतुष्कोणा, देवकुलं पथस्थानं, सभावनहुजनास्थानं, प्रपा-पानीयशाला, वसतिः-सामान्यगृहाणि इत्येवमादिकानि अवगन्त-
 व्यानीत्यर्थः, कीर्चयन्ते शब्दगन्ते विविधैर्नामभिरिति कीर्चनानि बहूनि कृतानि कारयितानि देवकुलादीनि तानि ममायंति परिग्रहत्वेन ।
 निपुलं प्रधानं द्रव्यसारं प्रधानवस्तु देवा अपि सहन्द्रकाः इन्द्रसहिताः इन्द्रा देवाश्च किल महद्देवैर्वाञ्छितप्रापणसमर्था दीर्घायुषश्च
 भवन्ति, परं तथाऽपि वृषिं न प्राप्नुवन्ति, अपरापरविशेषप्राप्त्याकांक्षाऽवाधितत्वात् तुष्टि-तोषं न उपलभन्ते, कुतः पुनरितरे इति कारणा-
 देव महन्द्रका उक्तं, किंभूतास्ते ? अत्यन्तं-गाढं विपुलं-विस्तीर्णं लोभाभिभूता संज्ञा-संज्ञानं लोभ एव प्रमाणं येषां ते तथा, वर्षधरेषु-
 हिमवदादिनेषु, इषुकारेषु-यातकीखण्डेषु-ऋश्यस्त्रीपार्दयोः पूर्वपरार्द्धयोर्मर्यादाकारिषु दक्षिणोत्तरायतेषु पर्वतविशेषेषु, धृतपर्वतेषु शब्दा-
 पातिविकटापात्यादिचर्तुलेषु विनदार्द्धपर्वतेषु कुण्डलेषु-जम्बुद्वीपादेकादशकुण्डलद्वीपान्तरगत्तिकुण्डलाकारकुण्डलाभिधेषु, रुयकेषु जम्बु-

लवण सलिल-दहपति-रतिकर-अंजगकसेल-दहिमुह-वपातुपाप-कंचक-चित्तविचित्त-जमक-वरसिहरकू-
डवासी वक्रवार-अकम्मभूमिसु सुविभक्त-मागदेसासु कम्मभूमिसु, जेऽपि य नराचाउरंतचक्रवटी वासुदेवा बल-
दीपात् त्रयोदशरुचकराभिधानदीपातर्षीत्तिनि कुण्डलाकारपर्वतेषु, मानुषोत्तरे-मानुष्यक्षेत्रावारेके मण्डलाकारपर्वते, कालोदधौ-द्वितीय-
समुद्रे, लवणसमुद्रे, सलिलासु गङ्गादिमहानदीषु, द्रवपतिषु प्रधानद्वेषु पद्म-महापद्मादिमहाद्वेषु, रतिकरेषु-नन्दीश्वराभिधानाऽष्टगद्दीपच-
क्रवालविदिक्चतुष्टयव्यवस्थितेषु चतुर्षु झल्लरीसंस्थितेषु पर्वतेषु अञ्जनशैलेषु नन्दीश्वरचक्रवालमध्यमागवर्षितेषु दिक्चतुष्टयावस्थितेषु
चतुर्ष्वञ्जनवर्णेषु पर्वतेषु, दधिमुखेषु-अञ्जनरुचतुष्टयपार्श्ववर्षितेषु पुष्करिणीषोडशमध्यभागवर्षितेषु शोडशैतपर्वतेषु अथवाता सेषु वैमानिका
देवा अवयतन्ति, अथपत्य मनुष्यक्षेत्रेष्वेवाऽऽगच्छन्ति इत्याताश्च येभ्यो भयनपतय उत्पत्य मनुष्यक्षेत्रे समागच्छन्ति तिगिच्छकूटादय-
स्तेषु काञ्चनेषु-उत्तरकुरुमध्ये च देवकुरुमध्ये च प्रत्येकं पञ्चानां महाहृदानां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोः दशसु दशसु सर्वांश्रेण द्विशतीपरि-
माणेषु काञ्चनमयपर्वतेषु, निषधाभिधानवर्षप्रत्यासन्नयोः शीतोदाभिधानमहानद्युभयतटवर्षितोः चित्रात्रिचित्रकूटाभिधानयोः पर्वतव-
र्योः, जमगच्छि नीलवद्वर्षप्रत्यासन्नयोः शीताभिधाननद्युभयतटवर्षितोर्यमकमकराभिधानपर्वतयोः, शिखरेषु समुद्रमध्यवर्षितो-
णोस्तूपादिपर्वतेषु कूटेषु च नन्दनवनकूटादिषु वस्तुं शीलं येषां ते वर्षसादियासिनो देवा न लभन्ते तृप्तिं इति योगः । तथा वक्षस्काराः
विजयविभागकारिणः अकर्मभूमयो हैमवतादिकभोगभूमयः तासु ये वर्तन्त इति गम्यं तेऽपि देवाः तेऽपि तृप्तिं न यान्ति इत्यर्थः,
तथा सुविभवत्विभक्तभूभागा देशा-जनपदा यासु कर्मभूमिषु कृष्यादि कर्मस्थानभूतासु भरतादिषु पचद्गणपरिमाणसु येऽपि नराश्चतु-
रन्तचक्रवर्त्तिनो, वासुदेवाः, बलदेवाः, प्रतीताः माण्डलिका महाराजा, ईधरा युवराजादयो, मोगिका इत्यमरः । तलवराः कृतपट्टवन्धाः

देवा मंडलीया इस्सरा तलवरा सेणावती इन्भा सेट्टी रट्टिया पुरोहिया कुमारा वंदणायगा गणनायगा माडोथया सत्थवाहा कोडुंधिया अमचा एए अत्ते य एवमाती परिगहं संचिणंति, अणंतं, असरणं, दुरंतं, अधुवमणिबंधं, असासयं, पावकम्मनेम्मं, अवकिरियन्वं, विणासमूलं, बहयंघपरिकिलेसबहुलं, अणंतसंकिलेसकारणं, ते तं घणकणगरयणनिचयं पिंडिता चेव लोभघत्था संसारं अतिवयंति सब्वदुक्खसंनिलयणं, परिगहस्स

राजस्थानीयाः, सेनापतयः-सेनानायका, इभ्या येषां द्रव्यस्योत्करेण हस्ती न दृश्यन्ते तावत्परिमाणद्रव्यपतयः, श्रेष्ठिनः श्री-देवतालंकृतशिरोवेष्टनकाः, राट्टिका-राष्ट्रचिन्ताकारिणः राजचिन्ताकारिणः राजनियुक्ताः, पुरोहिताः शान्तिकर्मकारिणः, कुमाराः, राज्यार्हाः, दण्डनायकास्तंत्रपालाः, गणनायकाः सामान्यजनसमुदाये ये मुख्याः, माडम्बिकाः प्रत्यन्तराजानः, सार्थवाहाः अध्वनि-सहायाः मतीताः, कौटुम्बिकाः ग्राममहत्तराः, सन्तो ये सेवकाः, अमात्यराजचिन्तकाः, एते उक्तलक्षणाः ये चाऽप्येऽपि एवमादयस्तथाभूताः परिग्रहं संचिन्वन्ति-कुर्वन्ति सञ्चयं तत् । कीदृशं ? अपरिमाणत्वात् अनन्तं, इच्छा द्रु आगाससमा अणंति या इति वचनात् दुःखेभ्यो रक्षणासमर्थत्वात् अशरणं, दुरन्तं पर्यवसानदारुणत्वात् दुरन्तं, अध्रुवं नावश्यंभावि आदित्योदयवत्, अनित्यं असात्त्वात् अश्राथतं ज्ञानावणीयादिपापकर्मणां नेम्मं मूलधनं, जिनागमेन जिन्नुद्धिचक्षुषा अवकिरियन्वंति तरयाज्यं क्षेप्यमित्यर्थः, विनाशो-ज्ञानादिगुणानां नाशकारणं, वधो-यष्ट्यादिना, वन्धो रज्जादिना तेषां परिवलेश्चापत्तदेव प्रचुरं यत्र तत्र, अपारं यत्संक्षेपः-चिन्ताऽविशुद्धिस्तत् करणं ते परिग्रहः च पुनः धनकनकरत्न-निचयं पिण्डयन्तस्तदेकग्रहणं कुर्वन्तः लोभग्रस्ताः सन्तः संसारं-चतुर्गति-कलक्षणं अभिव्रजन्ति-गच्छन्ति । कीदृशं ? सर्वदुःखस्य निलयनं-स्थानं । परिग्रहस्यैव अर्थाय-प्रयोजनाय शिल्पानां आर्योपदेशप्रा-

य अट्टाए सिप्पसयं सिक्खए बहुजणो कळाओ य वावत्तरिं सुनिपुणाओ लेहाइयाओ, सउणरुयावसाणाओ गणियप्पहाणाओ चउसट्ठिं च महिल्लाणुणे रतिजणणे, सिप्पसेवं असिमस्सिक्खिसिवाणिज्जं, वचहारं अत्थसत्थ इसत्थच्छरुक्कप्पगयं विविहाओ य जोगजुंजणाओ अन्नेसु एवमादिणसु बहसु कारणसणसु जावज्जीवं नडिज्जए, संचिणंति मंदबुद्धी परिग्रहस्सेव य अट्टाए करंति पाणाण चहकरणं, अलिय-नियडिसाइसंपओगे परदब्बे

प्यानां श्रुतं हुंमकारादीनां कर्म शिक्षन्ते परिग्रहार्थमेव भूरलोकः शिल्पं-आचर्योपदेशत्रायं कला आजीविकाहेतवो द्राघप्रतिमानास्तासु निपुणा-दद्या लेखादिकाः गणितादिप्रधानाः शकुनरूपवसानाः शिक्षन्ते 'लेहं गणियं गीयं' इत्यादि गायतो ज्ञेयाः, गणितं 'एकं दशं शतं सहस्रादिकाः' चतुष्टयिर्महिलागुणा आलिङ्गनादि अष्टानां क्रियाविशेषाणां वान्स्थायनाऽभिहितानां प्रत्येकं अष्टभेदत्वात् चतुष्टयिर्महिलागुणा भवन्ति इति चतुष्टयिः गीतनृत्यादयो वा भवन्ति तात्, किंप्रतात् ? रतिजनान् शिल्पेन सेवादृष्टत्वेन राजा-दीनामवलगनं शिल्पसेवा तां, शिक्षिते इति । असिः-खट्वाभ्यासः मदिः-मयीकृत्यं अक्षरविज्ञानं कृषिः-क्षेत्रकर्मणं कर्म वाणिल्यं-वणिग् व्यापारः तथा व्यवहारो विवादेच्छेदनं । अर्थोपायप्रतिपादनं अर्थशास्त्रं-राजनीत्यादि, इपुआस्त्रं-धनुर्वेदादि, त्सरुपगतं-क्षुरिकादिमुष्टि-ग्रहणोपायं, विविधाश्च योग-योजनान् बहु-प्रकारांश्च वशीकरणप्रयोगान् परिग्रहवशीकरणार्थं शिक्षन्ति । तथा उक्तात् अन्येभ्यः शिल्पाद्-परेभ्यस्तेषु एवमादिकेषु एवं प्रकारेषु बहुषु कारणश्रुतेषु पस्त्रिहोषादानहेतुशतेषु अधिकरणभूतेषु वर्चमानास्सन्तः यावज्जीवं आजन्म पर्यन्तं नडिज्जएत्ति विभृज्यन्ते परिग्रहं दयादादिभिस्सह पृथक् क्रियन्ते । संचिन्वन्ति पुष्टतया नीयन्ते इति मन्दबुद्धयो-दुर्बुद्धि-युक्ताः, पुनः परिग्रहस्यैव अर्थार्थ-प्रयोजनाय कुर्वन्ति प्राणानां-जीवानां वय करणं-हननक्रिया, अलीकं-मिथ्याभाषणं, निकृतिः-

अभिज्ञा सपरदारअभिगमणसेवणाए आयासचिसूरणं कलहभंडणवेराणि य अवमाणणविमाणणाओ इच्छाम-
 श्छिच्छिप्पिवाससतततिसिया तण्हगेहि लोभघत्या अत्ताणा अणिग्गहिया करंति कोहमाणलायालोभे, अकि-
 त्तणिज्जे परिग्गहे चेव हंतिति नियमा सल्ला दंडा य गारवा य कसाया सत्ता य कामगुणअण्हगा य इंदियले-

अत्यनादरकरणेन वञ्चनं, साऽतिसंप्रयोगो नाम निर्गुणद्रव्यस्य विशिष्टद्रव्यात्मसंमीलनेन गुणोत्कर्षभ्रमोत्पादनपरधनलोभं अत्र प्राकृतत्वात्
 प्रथमांतिमत्वमिति, पद्व्य-ग्रहणेच्छा तथा सपरदार-स्वकीयपरदारसेवनार्थं आयासं शरीरमनोव्यायामं करोति इति एतावता धनव्य-
 यभयात् विषयेच्छवोऽपि स्वपरास्त्रियमपि नो भजन्ते, कृपणो वित्तविनाशभयादपि स्वस्त्रियं न सेवते पुत्रः स्याद्यदि स पुनर्भोगभयात् धन-
 विनाशः स्यात् इति वचनात् । विसूरणं परस्य वा मनःपीडाकारकं, कलहो वाचिकः, भण्डनं कायिकैकल्पं वैरं चित्ते अमर्षानुबन्धः,
 अपमानं विनयभ्रंशः, विमाननाः कर्दर्यनाः कुर्वन्ति किभूतास्सन्तः ? इच्छा-अभिलाषमात्रं महेच्छा-महाभिलाषश्चक्रवर्षादीनामिव
 तदेव पिपासा-विषयपानेच्छा तथा कृत्वा सततं-निरन्तरं तृपिता इव तृपिता ये ते तथा, पुनः कीदृशाः ? तृष्णा द्रव्याप्तौ गृद्धिमा-
 सार्थकांक्षा, लोभः-चित्तविमोहनं तैर्ग्रेस्ता अभिव्याप्ता ये ते तथा, पुनः कीदृशाः ? अत्राणाः-अशरणाः, आत्मना अनिगृहीतात्मन
 इत्यर्थः कुर्वन्ति क्रोधमानमायालोभानिति । पुनः कीदृशान् ? अकीर्त्तनीयान् निन्दितान्, तथा परिग्रहे चैव भवन्ति नियमात्, निश्चयेनैव
 शल्यानि मायादीनि, दण्डाश्च दुःप्रणिहितमनोवाक्कायलक्षणाः गौरवाणि च-ऋद्धि-रस-सातागारवरूपाणि, कपायाः प्रतीताः, संज्ञा
 आहार १ मैथुन २ भय ३ परिग्रहाद्याः ४ । कामगुणाः शब्दादयः, त एव अण्हवा आश्रवद्वारादयः, इन्द्रियाणि असंशृतानि लेश्याश्च
 अप्रशस्ता भवन्ति, सयण-स्वजनसंप्रयोगाः स्वजनैः सह संप्रयुक्तत्वं वियोगत्वं वा कुर्वन्ति, सचित्ताचित्तमिश्रकानि द्रव्याणि अनन्तकानि

साओ सयणसंपओगा सचित्ताचित्तमीसगाइं दव्वाइं अणंतकाइं इच्छंति परिधेत्तुं सदेवंगुयासुरम्मि लोए
लोमपरिग्गहो जिणवरेहिं भणिओ नत्थि एरिसो पासो पडिबंधो अत्थि सव्वजीवाणं सव्वलोए (सू० ११)
परलोगम्मि य नट्ठा तमं पविट्ठा मह्यमोहमोहियमती त्तिमिसंघकारे तसथावरसुहुमवादेरेसु पज्जत्तमप-

सचिचं-सजीवं अचिचं-निर्जीवं घनादिमिश्रं उभयस्वरूपं सुतं सन्नूण-पुत्रादि इच्छन्ति परिधेत्तुं गृहीतुं परिग्रहस्य अप्राप्तौ मनः खेदयन्ति
इत्यर्थः । सदेवमनुजासुरेषु तथा सर्वत्र लोके स्थावरजङ्गमात्मके लोमपरिग्रहो भणित जिनवरैस्तीर्थकृद्भिः न तु धर्मार्थपरिग्रहो भणितः
सुच्छायुत्तो परिग्गहो इति वचनात्, नास्ति इद्दशः पाण इव पाशो-बन्धनं प्रतिबन्धनस्थानं अभिवद्धान्नाश्रयः परिग्रहादन्यः कश्चि-
दस्ति सर्वजीवानां सर्वलोके पस्सिह इति ज्ञेयं । अविरतिद्वारेण सुक्ष्माणामपि परिग्रहसद्भावत्वात् यथा कुर्वन्ति इति द्वारं व्याख्यातं ।

अथ यादृशं फलं पस्सिहो दत्ते तमाह-जन्मान्तरविषये परलोकं वक्त्वासादिहलोके च नष्टाः सुगतिनाश्चात् सन्मार्गभ्रंशात् तमःप्रविष्टा
अज्ञानमग्नाः, महामोहेन प्रकटोदयचारित्रमोहनीयोदयेन मोहितमतयो-भ्रान्तबुद्ध्यः किंभूतेत्याह-

तमिस्सा-रजनी तद्धत् अज्ञानान्धकारी यः स तत्र केषु जीवस्थानकेषु नष्टा इत्याह-त्रसन्ति ते त्रसाः, आतपात् छायादि श्रयन्ते
हेतुपदेशिकी संज्ञायुक्तास्त्रसाः त्रसनामकर्मोदयवर्त्तिनो द्वीन्द्रियादयः, विष्टन्तीति श्वावराः संज्ञारहिताः स्थावरनामकर्मोदयवर्त्तिनः
एकेन्द्रियाः, ब्रह्मनामकर्मोदयवर्त्तिनः ब्रह्मा एकेन्द्रियाधर्मचक्षुषा अप्राह्णाः, वादराः वादरनामकर्मोदयवर्त्तिन एकेन्द्रियाअपि चादराः
त्रसा अपि वादरा अनेन प्रकारेण पर्याप्तनामकर्मोदयवर्त्तिनः १ अपर्याप्तनामकर्मोदयवर्त्तिनः २ एवं पर्याप्तानामकर्मोदयवर्त्तिनः ३

१. अत्र पर्याप्त कान्तापरित्यक्षरणि संसृत्वप्राकृत मिथ्याणि प्रत्यन्तरे प्राकृतमाया वद्धानि.

ज्ञातग एवं जाय परियदति दीहमदं जीवा लोभवससंनिविद्धा । एसो सो परिग्गहस्स फलविवाओ इहलोइओ,
 परलोइओ, अप्पसुहो, बहुदुक्खो, महब्भओ, बहुरयप्पगाढो, दारुणो, ककसो, असाओ वाससहस्सेहिं सुच्चइ, न
 अवेत्तिता अत्थि हु मोक्खोत्ति, एयमाहंसु नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ वीरवरनामधेजो कहेसी य परिग्ग-
 हस्स फलविवागं । एसो सो परिग्गहो पंचमो उ नियमा नाणामणिकणगरयणमहरिह एवं जाव इमस्स मोक्ख-
 वरमोत्तिमग्गस्स फलिहभूयो चरिमं अधम्मदारं समचं ॥ (सू० २०)

शरीरेषु अण्डज-पोतज-रसज-जरायुज-संस्वेदिम-उद्भिज उपपातिकेव्वपि-तिरिय-निरय-मणुस्सेसु जरामरणरोगवहुलेसु पलि-
 योपम-सागरोवमाणि अणाइयं अणवदग्गं दीहमदं-चाउरंतसंसारक्रांतारमिति । अस्य व्याख्या चतुर्थाऽध्ययनादवसेया एवं फलश्रुजो
 भवन्ति इत्याह-जीवा लोभवससंनिविद्धा परिग्रहे अभिनिविष्टा इत्यर्थः, एसो-सो इत्याद्यध्ययननिगमनव्याख्या चाऽस्य पूर्ववत्
 परिग्रहस्य एषः फलविपाकविशेषः इहलौकिकः, पारलौकिकः, परजन्मनि भवः, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महाभयः, बहुरजसा संग्रगाढो-
 युक्तः, दारुणः, कर्कशः, असाताकारकः, वर्षसहस्रैरपि मुच्यते, नच निषेधे अवेदयित्वा मोक्षो नास्ति कर्मणां वेदनेनैव मोक्षः प्रदेशवे-
 दनं तु नियमादेव भवति, एवमाल्यातवान् ज्ञातकुलनन्दनः महारत्ना जिनः वीरवर्द्धमाननामधेयः कथितवान् परिग्रहस्य फलविपाकं
 एषः-स पूर्वोक्तस्वरूपः प्रत्यक्षेणैव दृश्यमानफलः परिग्रहः निश्चयादेव पञ्चम आश्रवद्वारः नानामणिकनकरत्नमहाधर्यो-महामूल्यः परि-
 ग्रहः एवं यावन् इमस्सेत्ति प्रत्यक्षस्यैव कीदृशस्य मोक्षवरमुक्तिमार्गस्य फलिहभूतः-परिधोऽर्गलाभूतः चरिमं-पथिमं अधर्मद्वारं समाप्तं,
 गाथापञ्चकं निगमनाय आह-

एषा हि पंचहिं आसवेहिं रयमादिणि तु अणुसमयं । चउविहगइ दुह [जीव]पिरंत अणुपरियदंति संसारं ॥१॥
 सच्यगई पयवंदे काहंति अणंतए अकयपुण्णा । जे य न सुणंति धम्मं सोऊण य जे पमायंति ॥२॥
 अणुसिंदंपि यदुविहं मिच्छदिदीओ जे नरा । अहमा वद्धनिकाइयकम्मा सुणंति धम्मं न य करंति ॥३॥
 किं सक्का काउं जे जं नेच्छइ ओसहं सुहा पाओ । जिणययणं गुणमहुरं विरेयणं सच्यदुक्खाणं ॥४॥

एभिः पत्रभिः आथयैः-प्राणातिपातादिभिः रज इव रजो जीवेन वच्यमानकर्मजः रज्जनात् कर्म ज्ञानावरणादि आत्मप्रदेशैः गृह उपचित्य अनुसमयं-प्रतिक्षणं चतुर्विधाः चतुःप्रकारा देवादिभेदेन गतिर्गतिनामकर्मोदयात् संपाद्यो जीवपर्यायः पर्यन्तो विभागो यस्य तथा नं, अनुपरिवर्तने संसारं-भवमिति, १ । सर्वगतीनां देवादिसम्बन्धिनीनां प्रस्कन्दागमनानि करिष्यन्ति अनन्तान् अकृतपुण्याः अयद्विधाथयनिरोधलक्षणपवित्राऽनुष्ठानरहिताः ये च न भृष्वन्ति धर्म-श्रुतरूपं धर्मं श्रुत्वा च ये प्रमाद्यन्ति-क्षुथयन्ति संवरात्मकं नाऽनुविष्टन्तीत्यर्थः २ । अनुशिष्टमपि गुरुणोपदिष्टमपि बहुविधं-बहुप्रकारं धर्ममिति सम्यन्धः पाठान्तरे तु अनुशिष्टा-अनुशासिता च बहुविधं यथा भवति तथा, मित्यादृष्टयो नरा अनुद्वयो-अधर्मिणः यद्वनिकाचितकर्मणिः, तत्र यद्व-प्रदेशेषु तं श्लेषितं, निकाचितं-दृढतरयद्वमपवर्त्तनादिकरणानामपि यथीकृतं इति भावः शृण्वंति केवलं अनुमत्यादिना धर्म-श्रुतरूपं न च पुनः कुर्वन्तीति भावः ३ । किंश-ययं कस्युं ? न शुक्यं चे इति पादपूर्णे यत्-यस्मात् नेच्छथ औपधं मुधा-मत्सुप्रकारानपेक्षतया दीयमानमिति गम्यं, पातुमापातुं किंरूपमौपयमित्याह-निगपचनं गुणमधुरं विरेचनं-स्यागक्कारि सर्वदुःखानां ४ । पञ्चैव प्राणातिपाताद्याश्रवद्वाराणि उज्ज्वलत्वा-त्यक्तमा

पंचेवय ऊज्जिञ्जण पंचेवय रक्खिउण भावेण कम्मरयविप्पमुक्का सिद्धिबरमणुब्जरं जं ति ॥५॥
इति आसवादारा सम्मत्ता

पञ्चव प्राणातिपातविरमणादि संवरं रक्षित्वा पालयित्वा भावेन-अन्तःकरणवृत्त्या, कर्मजो विप्रशुक्ता इति प्रतीतं, सिद्धानां मध्ये
वराः सिद्धिवराः सकलकर्मक्षयलभ्या भावसिद्धिरिति अतएव अनुचरां-सर्वोत्तमां सिद्धिं याति-गच्छन्ति ॥२॥
तत्समाप्तौ च सम्पूर्तिमानाः व्याख्यातः आश्रवद्वाराः, तत्रास्य श्रुतस्कन्धस्य प्ररूपणा नोक्ता परमेकोधिकारः आश्रवद्वाररूपो
व्याख्यातः, यदुक्तं नन्द्यध्ययने—

'से किं तं पण्डवागरणाइं पण्डवागरणेषु णं अट्टत्तरं पसिणसयं अट्टत्तरं अपसिणसय अट्टत्तरं पसिणापसिणसयं तं जहा-अंगुठ-
पसिणाइं, बाहुपसिणाइं अद्दागपसिणाइं अन्नेवि विचित्ता दब्वाइं विज्झाइसया नागसुवण्णेहिं सिद्धिं दिव्वा-संवाया आघविज्झंति,
पण्डवागरणाणं परित्ता वायणा संखिञ्जा अणुओगदारा संखेञ्जा वेढा संखेञ्जा सिलोगा, संखेञ्जाओ निज्जुत्तीओ संखेञ्जाओ संगहणीओ
संखेञ्जाओ पड्विचत्तीओ, से णं अंगट्टयाए दसमे अणे सुयसंधे पणयालीसं उदेसणकाला पणयालीसं समुदेसकाला संखेञ्जाइं पयसह-
स्साइं पयग्गेणं संखेञ्जा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा परित्ता तसा अणंता थावरा सासयगडनिवद्धनिकाइया जिणपन्नत्ता
भावा आयविज्झंति पण्डविज्झंति परूविज्झंति दंसिज्झंति निदिसिज्झंति उवदंसिज्झंति से एवं आया से एवं नाया एवं विन्नाया एवं कर-
चरणपरूवणा आयविज्झंति से तं पण्डवागरणाइं इत्यादि वक्तव्यताद्वारेण श्रुतस्कन्धस्यैकता ततस्तत्प्रतिपक्षभूतानां
संवरणां द्वाराणां ।

इति श्रीसुधर्मस्वामि सुविहितपरम्परायात् श्रीमञ्जगच्चन्द्रसूरिपट्टालङ्कार-श्रीदेवेन्द्रसूरि-श्रीमत्तपागणविरुद्धाकारकपट्टपरम्परायात् भट्टा-
रकश्रीआनंदविमलसूरिपट्टोदयशैलचूलालङ्कार-भट्टारकश्रीविजयदानसूरिपट्टभूषणश्रीहीरविजयसूरिपट्टस्थ-सर्वाईश्रीविजयसेनसूरिपट्टसुव-
र्णानिलचूलायमानश्रीविजयदेवसूरिशिष्य-श्रीविजयसिंहसूरिपट्टनंदवनपारिजातायमानभट्टारकश्रीविजयप्रभसूरिपादपद्मोपासनप्राप्तोपसं-
पद्भिसत्त्वया श्रीमत्तपागणगगनांगणदिनमणिभट्टारक-भट्टारकश्रीमदानंदविमलसूरीश्वरमूल्यशिष्य-श्रीमद्दर्मसिंहगणेशिव्यश्रीजयविम-
लगणि-विनेयश्रीकीर्त्तिविमलगणिपादपद्मोपसेयि-श्रीविनयविमलगणिपट्टालङ्कृति-समानश्री धीरविमलगणि-विनयिशिल्यैः संविज्ञाप-
यश्रीनयविमलगणिभिरपरनामश्रीज्ञानविमलसूरिभिर्धिरचितायां प्रश्रव्याकरणसूत्रवृत्तौ

इति प्रश्रव्याकरणे पञ्चमाध्ययन विवरणं समाप्तं, तत्समाप्तौ चाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ॥

इति श्रीसूरिपुरन्दरज्ञानविमलसूरिविरचित

प्रश्रव्याकरणाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ।

इति श्रीयुधर्मस्वामि सुविहितपरम्परायातश्रीमज्जगच्चन्द्रसूरिपट्टालङ्कार-श्रीदेन्द्रसूरि-श्रीमत्तपगणविरुद्धधारकपट्टपरम्परायातभट्टारकश्रीआनंदविमलसूरिपट्टोदयशैलचूलालङ्कार-भट्टारकश्रीविजयदानसूरिपट्टभूषणश्रीहीरविजयसूरिपट्टस्य-सवाईश्रीविजयसेनसूरिपट्टसुवर्णचलचूलायमानश्रीविजयदेवसूरिशिष्य-श्रीविजयसिंहसूरिपट्टनंदनवपारिजातायमानभट्टारकश्रीविजयप्रभसूरियादपञ्चोपासनप्राप्तोपसंपद्भिस्तथा श्रीमत्तपगणगणगणदिनमणिभट्टारक-भट्टारकश्रीमदानंदविमलसूरीश्वरमूर्यशिष्य-श्रीमद्दर्मासिंहगणिशिष्यश्रीजयविमलगणि-विनेयश्रीकीर्त्तिविमलगणिपादपञ्चोपसेवि-श्रीविनयविमलगणिपट्टालङ्कृति-समानश्री धीरविमलगणि-विनयिशिष्यैः संविज्ञापयश्रीनयविमलगणिभिरपरनामश्रीज्ञानविमलसूरिभिर्विचितायां प्रश्रव्याकरणसूत्रवृत्तौ

इति प्रश्रव्याकरणे पञ्चमाध्ययन विवरणं समाप्तं, तत्समाप्तौ चाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ॥

इति श्रीसूरिपुरन्दरज्ञानविमलसूरिविरचित

प्रश्रव्याकरणाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ।